

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Ana Marija Ličina

Mentor: dr. Gregor Tomc

CROSSRADIO

v luči kulturnega sodelovanja na področju nekdanje SFRJ

Diplomsko delo

Ljubljana
2003

KAZALO:

1. UVOD	2
2. RAZPAD SFRJ	3
3. OBČUTEK PRIPADNOSTI	12
4. KULTURNO SODELOVANJE NA PODROČJU NEKDANJE SFRJ	14
4.1 Elitna kultura	14
4.2 Pop kultura	16
4.3 Alternativna kultura	18
5. ALTERNATIVNA SCENA, MEDIJI IN VIRTUALNA SKUPNOST	21
5.1 Alternativna scena	21
5.2 Alternativni radio	25
5.3 Virtualna skupnost	33
6. PONOVRNO TKANJE MREŽE	35
7. CROSSRADIO V LUČI EMPIRIJE	38
7.1 Radijske postaje, ki so vključene v Crossradio	39
7.2 Domet radijskih postaj	41
7.3 Anketiranci	42
7.4 Analiza odgovorov na vprašalnik o Crossradiu	44
7.4.1 O Crossradiu	45
7.4.2 O Crossradio oddaji posamezne radijske postaje	48
7.4.3 Crossradio v širši perspektivi	52
8. SKLEP	58
9. LITERATURA	60
10. PRILOGE	62

1. UVOD

Sarajevo leta 2003 zopet diši. Omamni vonji kave, tobaka, čevapčičev, zeljanic in baklav se vijejo po uličicah Baščaršije. Iz malih delavnic prodira zvok kladiva, s katerim večča roka tolče po bakru in ustvarja nove in nove džezve, krožnike, cigaretnice. Udarjanje preglasi glas muezina, ki kliče k molitvi. Pohajkujem po starem mestnem jedru in moje oko se ustavi na svilnatih tkaninah, usnjenih torbica, bogato okrašenih preprogah, slastnih iranskih pistacijah. Preklete oko, ki prodira dalje ... do porušene knjižnice, belih nagrobnikov, lesenih nog, brazgotin ...

Lahko bi zamižala, pa ne morem. Čeprav se je življenje v te kraje vrnilo, brazgotina ostaja. In ne le ena. Nedaleč proč se spomini »nekdanj bratskih narodov« šibijo pod težo vojnih brazgotin. Seveda ne vseh. Preveč jih je, ki bi z enako strastno gorečnostjo zopet prijeli za puško. A obstajajo tudi tisti, ki vedo, da je bila vojna na področju nekdanje SFRJ preveč krvava in preveč brez smisla.

Zahvaljujoč globini njihovih misli se je rodila neznosna potreba Razumeti. Kaj je sploh bila SFRJ? Zakaj je nastala? Kaj jo je ohranjalo pri življenju? Kakšno vlogo je odigrala socialistična ideologija? V kolikšni meri je na življenje v SFRJ vplivala religiozna in nacionalna pripadnost? Ali razlike bogatijo ali ustrahujejo? Kaj je toleranca?

Kakšen pomen ljudje pripisujemo pripadnosti neki skupnosti? Kaj je skupnost? Zakaj je za nekoga tako pomembno, da je Hrvat in katolik, medtem, ko je nekomu drugemu povsem vseeno, kakšne nacionalnosti ali religiozne pripadnosti je? Ali se je mogoče povezovati in sodelovati tudi onkraj takšnih opredelitev? Iz česa je v tem primeru stkana vez?

To so vprašanja, ki se mi porajajo. Na pot iskanja odgovorov se podajam s pomočjo zelo posebnega primera; radijske mreže Crossradio, ki že dve leti in pol povezuje mlade iz različnih predelov nekdanje SFRJ. Zdi se, kot da je v tem primeru nepomembno, ali je nekdo Hrvat, Srb, Bosanec ali Slovenec. Zakaj? Morda zato, ker so ustvarjalci Crossradia mladi. Morda zato, ker si raje izmenjujejo glasbene novitete, kot sovraštvo.

2. RAZPAD SFRJ

Ko je leta 1989 padla prva opeka **Berlinskega zidu**, ki je ločeval dve Evropi, »demokratsko« zahodno in »komunistično« vzhodno, se je slednji skozi špranjo v zidu odstrl pogled na možnost drugačnega sveta, ukrojenega po meri kapitalizma in demokracije. Krasni novi svet je z vso svojo bleščavo udaril v oči »vzhodnoevropejcev«, utrujenih od zoprnih stranskih učinkov komunističnega eksperimenta. A kdo od nas navadnih smrtnikov bi si mislil, da bodo po nemških opekah padale tudi poljske in češke in ruske ... Da bo v nekaj letih padla celotna Železna zavesa. In da ne bodo padale le opeke, temveč tudi bombe in granate in človeška bitja. V nobeni od nekdanjih komunističnih držav ni bil **prehod iz starega v novi sistem** tako tragičen kot v SFRJ. Nekdaj »bratski narodi« so ob svoji ločitvi terjali okrog 200 000 smrtnih žrtev in neznano število za vekomaj pohabljenih osebnih mentalnih svetov. Ali bi se zgodba SFRJ lahko odvijala drugače?

Če bi se človeštvo kaj naučilo iz zgodovine, potem bi SFRJ lahko služila vsaj kot poduk bodočim rodovom. Ponuja namreč lekcijo o **možnostih in pasteh skupnega bivanja raznorodnih entitet**. »Ko govorimo o bivši Jugoslaviji, navadno pravimo, da je v njej živelo šest narodov: Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci, Črnogorci in Muslimani, poleg tega pa še številne narodnosti: Albanci, Madžari, Italijani, Bolgari, Romuni, Slovaki, Ukrajinci, Romi in Turki; da so v njej veljali trije uradni jeziki in dva črkopisa: latinica in cirilica; da so prebivalci izpovedovali tri veroizpovedi: pravoslavno, katoliško in islam; da je bila država, kar zadeva politično ureditev, razdeljena na šest republik in dve avtonomni pokrajini, da je bil na oblasti socialistični režim, ki pa je bil drugačen od vseh režimov t. i. realnega socializma. Skratka, Jugoslavija je bila povsem atipična tvorba, v nestalnem ravnovesju med Srednjo Evropo in Levantom, tragična zato, ker ni imela **lastne identitete**« (Pirjevec, 2003: 12). S temi besedami je Pirjevec zgoščeno podal osnovne biografske podatke o nekdanji skupni državi. Čeprav so mnogi kot krivca za vojno navajali srbski centralizem, Pirjevec ni osamljen v tezi, da je SFRJ razpadla predvsem zaradi odsotnosti skupne identitete, ki bi delovala kohezivno. Tako meni tudi E. B. Wachtel, eden redkih avtorjev, ki se je problema razpada SFRJ lotil z »mehkejšo« plati, skozi kulturološko optiko. »Mislim, da ni kriv centralizem, temveč napačna vrsta centralizma, ki je na prvo mesto postavljala ekonomsko in politično sodelovanje, **brez dovolj močne centralne kulture**« (Wachtel, 2001: 27).

Toda, ali nekdanja SFRJ res ni imela identitete? Kakšno mesto pa potem zaseda zdaj že v mit povzdignjeni Tito? Cesta bratstva in enotnosti, neuvrščeni, dan mladosti, EKV, Momo Kapor, pionirji, delovne brigade, fičkoti, stoenke in lade, pobratene šole ...? Mar temu ne moremo reči »identiteta neke države«? Žal je k tej identiteti spadala tudi njena mračna senca: Goli otok, inflacija, udba, zapovedano in prepovedano besedišče, aretacije ... Ali lahko določimo natanko en razlog razpada Jugoslavije? Najbolj pogosti razlogi, ki jih navajajo pisci o tej temi, so:

- srbska centralizacija,
- smrt karizmatičnega voditelja,
- odsotnost skupne kulturne identitete,
- gospodarska kriza države,
- mednarodni kontekst po koncu hladne vojne.

Resnica verjetno leži nekje vmes, v kombinaciji zgoraj navedenih razlogov; vsi skupaj so povzročili, da državljani SFRJ enostavno niso več verjeli v jugoslovanski projekt, imenovan SFRJ. Žižek je daljnega leta 1989 kot poglavitno kritično točko v delovanju SFRJ navedel **diskreditiranost države**: »... Država kot taka je že do te mere diskreditirana, da s svojimi direktnimi ideološkimi posegi ne le nikogar več ne prepriča, marveč je sploh nihče več ne posluša. Država obstaja le kot **represivni aparat** in vrsta administrativnih služb (vojska, policija, banke) ... državno-partijski vladajoči sloj je izgubil ideološko bitko, ima pa v rokah vse neideološke aparate prisile« (Žižek, 1989: 30).

Vendar pa skupno življenje različnih narodov, ki so, četudi na skrivaj, verovali v različne bogove, govorili različne jezike in živeli različne vsakdane, ni bilo ves čas tako vprašljivo. Glede na številne zgodovinsko pogojene razlike med »po potrebi bratskimi narodi«, je bila življenjska doba SFRJ presenetljivo dolga. Nekaj desetletij trajajoč uspeh jugoslovanskega projekta gre med drugim pripisati načrtnemu spodbujanju skupnih imenovalcev in zanemarjanju razlik, pri čemer je bistveno vlogo odigrala **socialistična ideologija**.

Ena njenih bistvenih kontur je bila **načrtno preseganje verskih in nacionalnih partikularizmov**, saj so »marksisti etničnost pojmovali kot preostanek predkapitalističnih načinov proizvodnje, kot napačno zavest, ki razkriva razredne interese, kot mistifikacijo vladajočih razredov, ki preprečujejo razvoj razredne zavesti« (Cox v: Van Den Berghe, 1991:

82). Kot se je tik pred začetkom konca SFRJ zapisalo Dušanu Dragosavcu »ni naključje, da se tudi danes v primeru negacije bistva zgodovinskih interesov delavskega razreda pojavijo separatistične, unitaristične, iredentistične ideje, ki jih je sicer zgodovina povozila, a so še vedno žive in lahko škodijo Jugoslaviji, če SKJ ne bo čvrsto branila socialistične pozicije ...« (Dragosavac, 1988: 80). Konec osemdesetih let 20. stoletja je bilo vedno bolj jasno, da mora SFRJ ubrati radikalno drugačno pot, če hoče preživeti.

Pot, tlakovana s **federalizmom, samoupravljanjem in enostrankarskim političnim sistemom**, je vodila v vedno globljo temo. Prebivalstvo je zahtevalo demokracijo in prosperiteto, slovenske politične elite so vse glasneje govorile o pravici do odcepitve, skozi ideološko vezno tkivo pa so zevale vedno večje luknje. V politični areni, kjer bi tedaj morebiti še lahko našli za vse republike ugodno rešitev, je namesto konstruktivnega dialoga zavladalo **izsiljevanje in bitka za moč**; poleg tega »so politiki hitro odkrili, da bodo hitro pridobili na popularnosti, če bodo branili nacionalne interese« (Gleny, 2001: 286). Balkanski sod smodnika je (zopet) eksplodiral.

»Zdi se, kakor da je bila zgodovina bivše Jugoslavije pravzaprav samo zgodovina čakanja na pravi trenutek, v katerem je **vsak narod posebej pred nosom zaloputnil vrata** svojim včerajšnjim sosedom. Če pristanemo na tako razlago, s tem iz kopalne kadi skupaj s porodno vodo politike vržemo tudi dojenčka kulture. Če sprejmemo »etnično čiščenje« kot zgodovinsko nujnost, potem pozabljamo, da je bivša Jugoslavija poznala mnogo **inspirativnih užtkov v razlikah**« (Debeljak, 1994: 19).

Odnos z Drugim je bodisi navdihujoč bodisi strašljiv bodisi oboje hkrati! Posledica prvega je oplajanje in bogatenje, posledica drugega je strah in agresija. »Različnost je lahko tudi pogoj in porok mirnega sožitja, sodelovanja in prijateljstva, ne pa samohoten detonator nacionalnih, političnih in verskih nestrpnosti« (Velikonja, 1996: 116). Katera od opcij se v določenih koordinatah prostora in časa udejanji in zakaj? Čeprav na to vprašanje ne najdem odgovora, se lahko strinjam s Stojkovićem, da gre za pomembno vprašanje. »Osrednje vprašanje je, v katerem primeru **zavest o različnosti** drugih rezultira v rasti tolerance, v katerem pa relativizacija lastnega sveta vodi v sovraštvo in agresijo ... Morda je blažena nevednost res pogoj miru na Zemlji« (Stojkovič, 2002: 36). Mislim, da rešitev pač ne leži v nevednosti.

Ena od bolj razširjenih razlag razpada SFRJ, ki je močno prisotna v akademskem svetu in v medijih, je **teza o divjem Balkanu** oz. Balkanu kot sodu smodnika, kjer naj bi bilo nasilno reševanje konfliktov ena ključnih potez prebivalcev tega področja. S takšno tezo se ne morem strinjati, saj gre očitno za prekomerno poenostavljenje in stereotipizacijo. Tudi Marija Todorova v svoji knjigi *Imaginarni Balkan* iz leta 1997 opozarja na problem posploševanja in pripisovanja določenih karakteristik prebivalcem Balkana, pri čemer te karakteristike ne slonijo na racionalnih argumentih. »Pojem »balkansko« se do neke mere sklada s pojmom »orientalno«, pri čemer »balkansko« nosi še dodatne karakteristike okrutnosti, neotesanosti, nestabilnosti in nepredvidljivosti« (Todorova, 1999: 209). Če bi o svetu sklepali na osnovi tovrstnih stereotipov, bi se seveda počutili »varnejše«, saj bi »vedeli«, da so Američani neumni, Italijani gobezdavi, Skandinavci hladni in Balkanci nasilni ... Kaj nam torej ostane, če se odpovemo begu v tovrstne puhlice?

Pogled v zgodovino katere koli družbene entitete priča o **izmenjujočih se obdobjih centrifugalnih in centripetalnih sil**. Tudi zgodovina Južnih Slovanov pri tem ni izjema; gre za burno zgodovino razprtij, pa tudi sodelovanja. Še več: »problem Balkana je preveč zgodovine na izredno majhnem geografskem področju« (Stojković, 2002: 50). V nekaterih obdobjih so prevladovale **rušilne sile** vojne, utrjevanje meja in izpostavljanje nacionalnih, verskih in jezikovnih razlik. Vendar pa so tem obdobjem pogosto sledila obdobja **sodelovanja in povezovanja**, ko so bile v ospredju skupne lastnosti in podobnosti med različnimi družbenimi skupinami.

Obdobja sodelovanja je pogosto spremljal pojav širših, **ohlapnejših identitet**, ki so nekako pomirila nasprotja med ožjimi identitetami. »Za nadidentitete štejemo tiste, ki presegajo, sublimirajo ali celo substituirajo skupinsko, tudi etnično in nacionalno, z občutki »širšega« pripadanja ...« (Južnič, 1993: 344). Naj kot primer takšne ohlapne nadidentitete navedem »**jugoslovanstvo**«. Izvor teh širših občutkov pripadanja je pogosto najden v daljni preteklosti; kot da naj bi tako bilo že od nekdaj. »Duh jugoslovanstva naj bi segal stoletja nazaj in zgodovino se je prikazovalo kot smiseln proces, pot k pravi združbi, kot progresivno včerajšnjost« (Velikonja, 1996: 134). Jugoslovanski primer nam zopet kaže na problematičnost takšnega sklicevanja; npr. Slovenci smo nekdaj »naravno« spadali v SFRJ, zdaj »naravno« spadamo v Evropo in podobno.

Kaj je tisto, kar je konstituiralo »jugoslovanstvo«? Zakaj določene generacije, ki so odraščale v nekdanji Jugoslaviji, ob fizičnem ali mentalnem potepanju po bivši domovini, še vedno občutijo nekakšen »bratski duh«? Tudi Debeljak v tem ni izjema. »K izrazitemu sentimentu Štulićeve pesmi *Ljudi samoče* se ne vračam samo jaz. K njej se vračamo vsi tisti, ki po kolodvorih, letališčih in čakalnicah sveta iščemo drug drugega v brezupnem hrepenenju po sogovorniku, katerega spomin pozna dediščino istih »rites of passage«, ki so se na različnih prostorih bivše Jugoslavije odvijali v istem ritmu zato, ker smo zaneseno poslušali iste rockerje in brali iste pisce, katerih imena so ostala za množice zahodne Evrope neizgovorljiva, nam pa so pomenila migetajočo svetlobo v tunelu političnega obskurantizma« (Debeljak, 1994: 30-31). Ali lahko torej govorimo o »**jugoslovanski kulturi**«? Kaj je tisto, kar je tako pomembno zaznamovalo življenjsko izkustvo ljudi, ki so v preteklem stoletju naseljevali območje nekdanje Jugoslavije?

Idejo »jugoslovanstva« je potrebno obravnavati previdno in ob nenehnem zavedanju, da so takšne ideje vedno produkt določenega zgodovinskega trenutka. Kljub temu menim, da je obstajal nek skupni imenovalec (in morda še vedno obstaja), ki se je pojil iz **podobnosti jezikov in geografske bližine**.

Oglejmo si torej nastanek same ideje jugoslovanstva: občutek bližnjosti z južnoslovanskimi narodi je na prelomu 19. in 20. stoletja Slovencem, Hrvatom in Srbom nakazoval predvsem **možno rešitev iz utesnjenosti v ostarelih imperijih**, otomanskem in avstro-ogrskem. Tudi Stane Južnič meni tako: »panslavizem je bil živo gibanje ob nacionalnem preporodu slovanskih narodov. Tudi pri Slovencih gre določene oblike panslavizma razumeti kot iskanje opore zoper germanizacijo, italijanizacijo in morda madžarizacijo« (Južnič, 1993: 344). Sprva so torej o jugoslovanski združitvi le romantično sanjarili in v tem iskali uteho zoper primež imperijev, dokler ni v 20. stoletju »ideja meso postala« najprej v obliki države SHS, nato kraljevine SHS, kraljevine Jugoslavije, FLRJ in nazadnje SFRJ. Poskusimo z naslednjim citatom ujeti duh tistega daljnega trenutka, ko ni mogel nihče predvideti krvavega razpada tedaj tako zaželene skupnosti: »cilj naj bo končna združitev vseh Jugoslovanov, do tega cilja pa naj vodi geslo: '**Kjer Jugoslovan, tam Jugoslavija**'« (Čermelj v: Pavlovič, 1933: 102). Ob koncu drugega tisočletja je bil slogan perverzno podoben: »Kjer Srb, tam Srbija«.

Ideja jugoslovanstva je bila **umetni konstrukt**, ki so ga množicam načrtno vcepile politične in kulturne elite ter se je sčasoma naturaliziral. Seveda ne gre za nikakršno jugoslovansko

iznajdbo; s pomočjo tovrstne taktike so bile zgrajene vse nacionalne države. Hobsbawn na primeru Italije analizira to staro in preizkušeno formulo. Najprej je bila ustvarjena Italija, potem pa je bilo potrebno »narediti« le še Italijane (glej Hobsbawn v: Wachtel, 2001: 282).

Tudi v SFRJ je bilo potrebno raznolikemu ljudstvu, ki je hočeš nočeš zaživelo skupaj, vdihniti skupno identiteto; v ta namen pa je odlično služila socialistična ideologija. »V polietničnih državah (...), ki ne premorejo prepričljive skupne zgodovine, sta morali **Država in Partija** »**proizvesti zgodovino**« ter s svojo častno dejavnostjo in simboli galvanizirati državljane ter jih tako pripraviti do kolektivnega samožrtvovanja za skupne cilje« (Smith, 1991: 67).

Socialistične ideologije v SFRJ ne moremo obravnavati, ne da bi upoštevali temeljni pogoj za njeno uveljavitev: **utemeljenost v NOB**. Šele NOB je pripravila plodna tla za nastanek Socialistične federativne republike Jugoslavije. »V skladu s tem je bila primarna kulturna identiteta Jugoslovanov definirana skozi skupno **državotvorno izkušnjo** v dvajsetem stoletju. To pomeni, da je bila ožja nacionalna pripadnost - srbska, hrvaška ali katera druga - sekundarna; le zanimiv regionalni dodatek jugoslovanski identiteti« (Gleny, 2001: 290). Socialistična doktrina je vsekakor uporabila idejo jugoslovanstva; a ker si nihče ni mogel zatiskati oči pred dejstvom, da gre vseeno za vsaj rahlo različne družbene entitete, so morali dežurni ideologi kaj hitro poiskati salomonsko rešitev: »v pogojih socializma in samoupravljanja, kulturne in etnične razlike in specifike ne razdvajajo, temveč skozi medsebojno upoštevanje in enakopravnost zblížujejo in povezujejo. V tem leži vsa logika jugoslovanstva« (Dragosavac, 1988: 81).

A kaj, ko so bili tudi v SFRJ Slovenci še vedno Slovenci in Hrvati še vedno Hrvati. Poleg tega se je ob umeščanju v predal »jugoslovanstva« pogosto porajal **občutek ogroženosti**. Zato je bilo potrebno poiskati še bolj blagodejen slogan. Kot uporaben se je izkazal nov slogan, ki je sicer deloval kohezivno, a je hkrati **priznaval razlike** med narodi. Moto »bratstva in enotnosti« je unikatni proizvod SFRJ, ki se je med drugim infiltriral tudi v enega najmočnejših ideoloških aparatov države, šolstvo. »Naše čitanke ne bi smele govoriti le o NOB, temveč tudi o elektrifikaciji in industrializaciji naše države, morali bi navajati primere herojstva na delovnem mestu, ki bi pokazali **nezlomljivost bratstva in enotnosti** naših narodov ...« (Grubačič, 1948: 4). Šolski učbeniki so seveda zamolčali senčne plati bratstva in enotnosti in niso omenjali sredstev represije, ki so šele omogočili implementacijo publice.

Konec osemdesetih let 20. stoletja so bili glasovi oporečnikov zato vedno glasnejši: »tisto, kar je moteče, nista bratstvo in enotnost, marveč dejstvo, da imamo opraviti s takšnima bratstvom in enotnostjo, ki kot svojo »kovnico« rabita armado« (Žižek, 1989: 44).

Sloganu o »bratstvu in enotnosti« je torej nekaj časa uspevalo preprečevati razplamtevanje nacionalnih razlik. Vendar nacionalne razlike niso bile edine razlike; kot se je izkazalo kasneje, so bile morebiti še pomembnejše religiozne razlike. **Ateizem** kot sestavni del socialistične in komunistične doktrine je predstavljal nekakšno varovalko pred **manifestacijo religioznih razlik**. V SFRJ so ljudje namreč hodili v cerkev skrivaj, saj je veljalo, da je »religija opij ljudstva«; učitelji so mnogo težje dobili zaposlitev, če so priznali, da verujejo; učence, ki so hodili k verouku, so sošolci pogosto zafrkavali.

Konflikt med religiozno pripadnostjo in zapovedanim ateizmom je črpal dodatno moč iz nerazrešenega konflikta med **partizani in kolaboracionisti** v času NOB. Zdi se, da ta konflikt tudi v 21. stoletju še vedno buri nepomirjene slovenske duhove. Naj navedem nekaj primerov: razstava Temna plat meseca je v slovenskem prostoru sprožila vroče polemike; krivice med NOB in poboji se še vedno pogosto pojavljajo v politični areni; mlajše generacije pa se pač na ta račun šalijo, kar kaže ugodno sprejeta računalniška igrice »Fojbe« revije Mladina.

Ena od bojnih linij v vojni, ki je pokončala SFRJ, je potekala na osi prebujenih religioznih razlik med **katoliško cerkvijo, pravoslavno cerkvijo in islamom**. »Zanimivo je, da gre v vseh treh primerih za svetovne religije, ki niso nacionalno determinirane. Vendar pa so v našem primeru v službi mednacionalne distinkcije, saj za ta namen ni bilo mogoče uporabiti jezika, ki sicer najpogosteje služi mednacionalni distinkciji in znotrajnacionalni integraciji« (Stojković, 2002: 20). Opozoriti velja, da je Stojkovićeve trditve o enotnem jeziku veljala le do razpada SFRJ, poleg tega se ta primer nanaša le na srbohrvaščino in ne velja za albanščino, slovenščino in makedonščino. Poleg tega je že v prvem desetletju po razpadu SFRJ umetni srbohrvaški jezikovni hibrid razpadel na dva, vedno bolj različna jezika; srbščino in hrvaščino. Slednja sedaj, po vestno opravljenem prečiščevanju besednjaka, skoraj bolj spominja na slovenščino kot na srbščino, kar je v luči burnih sosedskih odnosov med Slovenci in Hrvati kar malce ironično.

Na tem mestu se žal ne morem spuščati v globljo analizo **problema konsolidiranja jezikov** južnoslovanskih narodov (glej Wachtel, 2001), zato se vrnimo k religiji. »Komunistično

ideologijo so v Vzhodni in Srednji Evropi po padcu prejšnjih režimov »nadomestile« izrazito **versko določene ideologije**, ki so začele poudarjati meje med tradicionalnimi svetovi treh religij - katoliške, pravoslavne in muslimanske« (Splichal, 1992: 152). Konec socializma je torej pomenil tudi konec ateizma in religija je lahko pobegnila izpod plašča komunistične ideologije. Nenazadnje pa med obema niti ni velike razlike; komunizem in socializem sta v času SFRJ delovala na osnovi **podobnih principov kot religiozne institucije**. »Nekateri tipi države, med take gre vsekakor šteti fašistični in boljševiški (komunistični) obrazec, so postali izjemno podobni cerkvam. Prav zato se ne čudimo, da so nastale različne stopnje rivalstva in nestrpnosti med takimi državami in »pravimi« religijami. Obe zahtevata od vernikov **privrženost, lojalnost in pravovernost**. Včasih sta bili rivalski cerkvi pripravljene na kompromis, kar je bilo značilno za fašizem, včasih pa sta delovali izključujoče in z neprikritimi nameni uničiti rivala« (Južnič, 1993: 325).

Danes pač ne moremo spregledati dejstva, da imajo projekti, kot je bila SFRJ, omejen rok trajanja in so torej »pokvarljivo blago«. Kohezivna sredstva, ki so SFRJ ohranjala pri življenju, so torej bila:

- utemeljenost v NOB,
- komunistična in socialistična ideologija,
- karizmatični voditelj,
- skupne jezikovne korenine,
- načrtno sodelovanje med republikami (mešani zakoni, zaposlitvena politika, kulturno sodelovanje, prepletenost gospodarstva ...),
- represivni aparat države (vojska in policija).

Po **Titovi smrti** leta 1980 so se pričele manifestirati šibke točke SFRJ, pri čemer je odločilno vlogo odigrala tudi **gospodarska kriza** v SFRJ in **mednarodni kontekst po padcu Berlinskega zidu**. Četudi menim, da se je potrebno izogibati paranoidnim domislicam o veliki zaroti zahodnih sil in njihovi vlogi ob padcu komunističnega bloka, pa je iz današnje perspektive vedno bolj očitno, da imata demokracija in tržno gospodarstvo tudi manj lepe plati.

Zato, da je Berlinski zid padel, je bilo najprej treba pokukati skozi špranjo v njem. Pogled je bil obojestranski; vzhod je videl demokracijo, zahod pa veliko prostrano tržišče. Zato ne čudi, da so »zahodne sile in organizacije z navdušenjem pozdravile večstrankarske volitve leta

1990 in celo oživitev izključevalnega in desno orientiranega etničnega nacionalizma, ki se je pojavljal pod masko antikomunizma« (Woodward, 1997: 374).

Ob koncu SFRJ so skupni imenovalci počasi izginjali, **etnične in religiozne razlike** so postajale vedno bolj pomembne in neprehodne. »V trenutku, ko akterji kulturno razliko prepoznavajo za neprehodno, etnično, te razlike ne morejo razumeti drugače kot »razliko od vedno«. Takšna prisilna projekcija v preteklost je tisto, kar kulturno razliko edino lahko postavi kot neprehodno, neodpravljivo, neizbrisljivo, (...) in se kot možna razrešitev etnične razlike kaže samo popolna fizična izločitev oz. **izničenje Drugega**« (Šumi, 2000: 43-48). Skupna država je konec osemdesetih let 20. stoletja očitno postala premajhna za tako eksplozivno mešanico in »prav situacija na Balkanu nam kaže, kako se občutki etnične pripadnosti krepijo v konfliktu in takrat, ko etnije skušajo definirati svoje (ozemeljske) meje. Eventuelne etnične razlike se ne sublimirajo in ni več konverzije, marveč se izpostavljajo« (Južnič, 1993: 275).

Da so južnoslovanski narodi svojo identiteto pričeli utemeljevati na osnovi nacionalnih in religioznih razlik, dokazujejo tudi **slabšalna poimenovanja** v vsakdanjem govoru prebivalcev. Južnič na problem verske netolerance opozori s primerom »hrvaške vzvišenosti do Srbov, ki jim znajo reči Bizantinci in s tem poudarjati njihovo »vzhodnjaštvo« oz. »ločenost« od »zahodne« (katoliške) kulture ali civilizacije, v katero se zelo radi vštrevajo. Srbi dokaj vztrajno rečejo muslimanom kar Turki. Tako naj bi se razlikovali v svojem »neevropstvu« in hkrati so lahko okrivljeni za otomansko zgodovino med Srbi in nad Srbi. Še posebej pa se zdi v novih balkanskih vojnah, ki so sledile razkroju in razpadu Jugoslavije (po letu 1991), pomembno muslimane ozmerjati s »fundamentalisti«. To naj bi bilo učinkovito, ker se da z »islamskim« fundamentalizmom strašiti Evropo in sebe predstaviti kot branitelje pred islamskimi napadalnostmi in sovražnostmi do krščanstva« (Južnič, 1993: 200).

Krog je hitro sklenjen, saj je le kratka pot od izpostavljanja nacionalnih in verskih razlik do brskanja po preteklosti in utemeljevanja razlik v **zgodovinski pripadnosti različnim imperijem**. Tej skušnjavi se po mojem mnenju pusti zapeljati tudi M. Todorova, ko pravi, da je »nepremostljivo delitev med Hrvati katoliki in Srbi pravoslavci moč razložiti ne toliko z nepomirljivimi verskimi razlikami kot z dejstvom, da sta se ti dve skupnosti skozi tok časa razvijali v dveh različnih zgodovinskih tradicijah« (Todorova, 1999: 304). Kdor išče podobnosti, jih bo verjetno našel ... Kdor išče razlike, jih bo prav tako našel ... To pa je

pravilo, ki ga oblastniki vedno dobro razumejo, saj »oblast povleče, točneje, ideologizira iz ropotarnice mitskega spomina družbe vedno le tiste pripovedi, **legende, nauke in identifikatorje, ki ji koristijo v trenutni situaciji**« (Velikonja, 1996: 141).

Zunanje meje sedanjih samostojnih držav na področju nekdanje SFRJ so zelo podobne mejam nekdanjih jugoslovanskih republik, le da so zdaj ta območja precej bolj etnično homogena. Morda je Balkan res »prostor malih narodov, ki sanjajo o Velikih državah« (Velikonja, 1996: 141) in so potemtakem zdaj sanje končno uresničene. A za kakšno ceno?

3. OBČUTEK PRIPADNOSTI

Člani katere koli človeške skupnosti se na neki točki znajdejo pred vprašanji: Kdo sem jaz? Kdo so moji bližnji? In kdo tujci? **Kdo spada v »moj« svet?** Za koga skrbim? In proti komu se borim? Do koga sem indiferenten? Mnoge humanistične, družboslovne in naravoslovne znanstvene vede so ta vprašanja vzela pod drobnogled, pri čemer se vsaka od njih giba znotraj sebi lastnih konceptov in bolj ali manj hermenevtične terminologije.

Iskanju odgovorov na ta bistvena bivanjska vprašanja se posvečam skozi kulturološko optiko, torej s pomočjo koncepta **kulture**. Kulturo razumem v najširšem smislu; torej kot **celosten način bivanja** pripadnikov neke skupnosti oz. »kompleksno celoto, ki vsebuje znanje, prepričanje, umetnost, moralo, pravo, običaje in mnoge druge sposobnosti in navade, ki si jih je človek pridobil kot član družbe (glej Tylor v: Brake, 1984: 20). Če kultura ni nič vrojenega, temveč je **priučena** in se preko posameznikov prenaša skozi čas, potem je vsekakor podvržena spremembam in vsakokratnemu **redefiniranju** s strani njenih uporabnikov. Kulturna matrica neke skupnosti ni statična in nespremenljiva, temveč je hkrati motor in odsev različnih družbenih dejavnikov; političnih, ekonomskih, ideoloških ... Skozi tok časa se vanjo zarisujejo konture in vzorci, ki šibkeje ali močnejše vplivajo na ljudi. Nekatere konture se lahko ojačajo ali po drugi strani sčasoma zbledijo in izginejo.

Naj zastavim malce širše: občutek pripadnosti določeni skupini/skupnosti (družini, narodu, subkulturi, generaciji, podobno mislečim ...), katere pogled zre v podoben svet, je odvisen od **zgodovinskega trenutka ter konteksta**, ki ga spremlja. Spreminja se, vendar počasi. Lahko

nas zaznamuje močno, vendar ne nujno za vekomaj. Prebivalec Raguze (Dubrovnika), ki je okušal življenje v renesančnem cvetenju rimske Dalmacije, ni usmerjal svojega občutka pripadnosti k isti skupnosti, kot je to počel »jugoslovan« sredi šestdesetih let 20. stoletja ali Slovenec v tretjem tisočletju, ki ni več doma na Balkanu, temveč v Evropi. Tudi sami geografski pojmi so podvrženi spremembam, o čemer priča pojem »Balkan«, ki se zaradi svojih negativnih konotacij po zadnji vojni pogosto nadomešča s pojmom »jugovzhodna Evropa in kaže na možen prehod iz centrifugalne (balkanske) zgodovine v možno centripetalno (evropsko) prihodnost« (glej Stojković, 2002: 173).

Nacionalna pripadnost je le ena izmed oblik pripadnosti in ni nujno najpomembnejša; poleg nje obstajajo tudi **druge oblike pripadnosti** in iz nje **izhajajoče identitete**: religiozna, regionalna, razredna, generacijska, stanovska, subkulturna ... Od posamezne osebe je odvisno, kakšen pomen pripisuje vsaki od njih. Različne pripadnosti so lahko v medsebojnem odnosu komplementarnosti ali konflikta. Splichal meni, da je npr. nacionalizem »sovražen do lokalizmov, regionalizmov ali drugih oblik notranje diferenciacije naroda, ki jih pogosto sprožajo (...) neprostorsko definirani viri oblikovanja (kulturne) identitete« (Splichal, 1992: 149). Z radikalno Splichalovo tezo o sovražnosti nacionalizmov do neprostorsko definiranih virov kulturne identitete (torej razredne, spolne, generacijske, subkulturne identitete) se ne strinjam v celoti, saj obstajajo tudi mehkejšje inačice in prepletenosti različnih identitet. Velja pa, kot je omenjeno že zgoraj, da posamezen subjekt lahko pripisuje večji pomen svoji **subkulturni pripadnosti** kot npr. nacionalni ali religiozni (in seveda tudi obratno). Posledica navedenega je, da se tudi subjekti, ki sicer pripadajo različnim nacionalnim in religioznim miljejem, lahko prepoznajo kot del neke drugačne skupnosti (npr. subkulturne); v tem primeru jih povezujejo drugačne vezi.

Kljub temu, da je SFRJ brutalno razpadla, nekatere niti skupnega kulturnega prediva, ki se napajajo iz subkulturne pripadnosti mladih na območju nekdanje skupne države, še vedno obstajajo. Ali pa jih travmatična vojna izkušnja in obupani poskus *razumeti*, tketa s še večjo močjo? Za primer tovrstnega »prežitka« sem izbrala **Crossradio**, ki predstavlja neke vrste nadaljevanje ali obnovo tradicije sodelovanja na področju subkultur, ki jih je bilo za časa SFRJ mnogo.

4. KULTURNO SODELOVANJE NA PODROČJU NEKDANJE SFRJ

Eden od prej omenjenih kohezivnih elementov v SFRJ, ki je **utrjeval občutek pripadnosti** skupni državi, je bilo načrtno medrepubliško sodelovanje na mnogih področjih: od delovnih brigad, ki so po drugi svetovni vojni gradile železnice in ceste nove države, do gospodarskega, športnega, znanstvenega, kulturnega sodelovanja. Na tem mestu se osredotočam na kulturno sodelovanje, ki ga opazujem na treh ravneh:

- sodelovanje na področju elitne kulture,
- sodelovanje na področju pop kulture,
- sodelovanje na področju alternativne kulture.

Seveda pa moram opozoriti na problematičnost tako grobega razlikovanja med elitno, popularno in alternativno kulturo. Ali nek film spada v elitno ali pop kulturo? Kam uvrstiti neko eksperimentalno umetniško delo, ki sicer sprva spada v alternativno umetniško produkcijo, kasneje pa postane del elitne kulture. Meje so torej delno prepustne; tovrstna shematizacija naj služi zgolj kot opora.

4.1 Elitna kultura

Ne nameravam se spuščati v poglobljene opredelitve pojma »elitne kulture«, za naš razmislek bo zadostovalo, če elitno kulturo v SFRJ opredelimo kot kulturo, ki je bila **vpeta v državni aparat**; država jo je torej prepoznala kot dovolj »kulturno«, da je bila **upravičena do finančne pomoči**.

Hkrati pa lahko elitno kulturo opredelimo tudi s pomočjo medijev, preko katerih dostopa do publike. Za razliko od pop kulture, katere disperzijo omogočajo množični mediji, je namreč elitna kultura običajno vezana na t. i. **tradicionalne medije**; elitna kultura se torej dogaja **ob neposrednem stiku** ustvarjalca oz. umetniškega dela in publike. Vezana je na številčno omejeno in privilegirano publiko, ki npr. v gledališču spremlja predstavo, v operi prisluhne glasbenikom, si v galeriji ogleduje umetniško zbirko. Običajno se pojem »elitna kultura« enači s pojmi »etablirana oz. visoka oz. institucionalna kultura«.

Mnogokrat **državna kulturna politika edino tovrstni kulturi podeljuje status umetnosti** ter ji namenja finančna sredstva; medtem ko pop kultura ali alternativna umetnost veljata za nekaj manjvrednega, kar si ne zasluži naziva »umetnost«. Zgornjo trditev lahko podkrepim s sodobnim primerom iz slovenske kulturne politike: »samoumevno« je, da država iz davkoplačevalskega denarja v celoti financira slovenska nacionalna gledališča, opero, filharmonijo in podobne institucije, neetablirani ustvarjalci pa morajo ravno tako »samoumevno« iz svojega žepa pokriti celo stroške za vadbene prostore, kostume, elektriko. Ob razporejanju državnega proračuna še vedno vladajo predsodki in premalo zavesti o tem, da nekdo pač zadovoljuje svoje kulturne potrebe v Cankarjevem domu, nekdo drug pa na Metelkovi. In čeprav oba potencialna porabnika kulturnih dobrin plačujeta davke, se zaradi **diskriminatornih opredelitev »umetnosti«** proračunski denar steka večinoma le v elitno umetnost. Nasprotni primer pa so države, ki nimajo državne kulturne politike (npr. ZDA); v tem primeru so vse zvrsti umetnosti v nekem smislu »enakovredne«, a hkrati v celoti prepuščene iskanju poti za svoj obstoj (trgu, mecenom). Vrnimo se k elitni kulturi v SFRJ; opredeljujem jo torej kot od države podprto umetnost, ki je morala biti kolikor toliko »ideološko neoporečna«.

Na tem področju je v SFRJ obstajala cela paleta s strani države podprtih oblik medrepubliškega kulturnega sodelovanja. Čeprav je »slovenski politični vrh začel odkrito nasprotovati jugoslovanskim integracijskim procesom v kulturi in po letu 1958 (...) poudarjati potrebo po spoštovanju slovenskega jezika v javni rabi« (Čopič, 1997: 57), pa se ta strah ni toliko navezoval na samo kulturno sodelovanje. Navezoval se je predvsem na **ogroženost slovenskega jezika**. Gre torej za strah, ki so ga že na začetku dvajsetega stoletja povzročili dejanski predlogi za vzpostavitev enotnega »jugoslovanskega jezika«, čemur so Slovenci ostro nasprotovali in o čemer priča tudi knjiga Josipa Vidmarja »Kulturni problem slovenstva«, ki je izšla leta 1932 (glej Wachtel, 2001: 109). Strah je bil torej utemeljen, vendar pa je želja in potreba po kulturnem sodelovanju kljub temu obstajala. Naj navedem le nekaj primerov sodelovanja na področju institucionalne kulture:

- **gledališča** na področju SFRJ so se v želji po čim višji kvaliteti produkcije pogosto zatekala k medrepubliškem sodelovanju (npr. gostujoči režiserji). Poleg neposrednega sodelovanja pri ustvarjanju predstav so bila pomembna tudi **gostovanja**, prek katerih so ustvarjalci svoje delo predstavljali širom države (torej tudi zunaj matičnih republik) in zaradi česar jih je prebivalstvo SFRJ pogosto jemalo za »svoje«.

Institucije kot Jugoslovensko dramsko pozorišče iz Beograda, Hrvatsko narodno pozorišče iz Zagreba ali SNG Drama iz Ljubljane so redno predstavljale svojo produkcijo po vsej nekdanji Jugoslaviji.

- različni **umetniški festivali** (gledališki, filmski, glasbeni ...) so bili večinoma medrepubliškega značaja. Kot najbolj znane festivale naj navedem Puljski filmski festival, Dubrovačke letnje igre, Bitef in podobno.
- tudi **knjižni trg** je bil kljub jezikovnim razlikam dokaj homogen, Slovenci so pogosto brali znanstveno literaturo in leposlovje v srbohrvaščini (obratno sicer mnogo redkeje). Srbohrvaško govorno področje je bilo namreč mnogo večje kot slovensko in je zatorej ponujalo obilje literature, ki v slovenščino (zaradi majhnosti prostora in majhnega števila slovenskih govorcev) ni bila prevedena.

Na področju **institucionalne** kulture je bilo medrepubliško sodelovanje zelo živo. Cilj medrepubliškega povezovanja in sodelovanja je bil večinoma **dvig kvalitete umetniškega dela**; stranski produkt pa ojačan občutek »skupne jugoslovanske kulture« in posledično tudi močnejši občutek pripadnosti SFRJ.

4.2 Pop kultura

Bistvena razlika med elitno kulturo in pop kulturo je zgoraj omenjena oblika obravnavanja in nagovarjanja občinstva. Pop kultura ni vezana na ozko občinstvo, temveč je **namenjena disperzni, anonimni in številčni publiki, do katere dostopa prek množičnih medijev** (TV, radio, kinematografi ...). Pred pojavom množičnih medijev v 20. stoletju torej ne moremo govoriti o pop kulturi, saj so šele množični mediji omogočili enakovreden dostop do kulturnih dobrin. »Množična kultura odraža torej **demokratičnost modernih družb**, dejstvo, da je vse več ljudi kulturno dejavnih, bodisi kot proizvajalcev bodisi kot potrošnikov« (Tomc, 2002: 139). Poleg tehnoloških inovacij je bil za razvoj pop kulture pomemben tudi spremenjen način življenja, **nastanek urbanih središč in množične družbe**. Morda lahko potegnem še nekaj ločnic: če naj bi bilo elitno umetniško delo nekaj brezčasnega, potem je pop kultura nekaj, kar se rojeva v konkretnem trenutku; **vpetost v konkreten prostor in čas** pop kulturo zaznamuje in navdihuje. Pop kultura večinoma ni upravičena do državne pomoči, zato mora **preživeti na trgu**.

V SFRJ je bila pop kultura zelo živa; v primerjavi z elitno kulturo se je celo mnogo lažje pretakala iz ene republike v drugo. Naj zopet navedem nekaj primerov:

- jugoslovanska **kinematografija**, ki je spodbujala koprodukcije; filme so pogosto ustvarjale nacionalno mešane ekipe, sestavljene iz prebivalcev različnih jugoslovanskih republik. Večja država je omogočala **pestrejši izbor profesionalnega kadra**, zato ni bilo nič nenavadnega, če je pri določenem filmu sodeloval npr. beograjski režiser, zagrebški montažer in slovenski igralci. Med »jugoslovanske« filmske ustvarjalce lahko uvrstimo Živojina Pavlovića, Srđana Karanovića, Lordana Zafranovića, Boštjana Hladnika ... Izmed igralcev in igralk, ki jih je poznala cela Jugoslavija, izstopajo Pavle Vujisić, Stane Sever, Milena Dravić, Lojze Rozman, Radko Polič-Rac, Mira Furlan, Ljubo Tadić, Rade Šerbedžija ...
- pomembna je bila **mreža kinodvoran**, ki je s svojo infrastrukturo (poleg televizije) jugoslovanskemu prebivalstvu omogočala ogled filmov;
- **glasba**: Lepa Brena, Esmā Redžepova, Pepel in kri, Đorđe Balašević, Bele vrane, Novi fosili, Parni valjak, Zdravko Čolić ... Glasbeniki, ki so prihajali iz različnih republik, so imeli svoje oboževalce v vseh jugoslovanskih republikah; njihovih koncertov pa se je udeleževalo številno občinstvo iz različnih predelov SFRJ;
- **šport**: Crvena zvezda, Partizan, Dinamo, Hajduk, Split, Olimpija, Budućnost, Vardar, Željezničar ... so bili pomembnejši jugoslovanski športni klubi, ki jih pristni ljubitelji jugoslovanskega športa niso mogli spregledati;
- **TV produkcija**: Odpisani, Kuda idu divlje svinje, Grlom u jagode, Šoferji ... Zaradi svoje priljubljenosti je kulturnim nadaljevankam, ki so nastajale v različnih republikah, predvajale pa so jih TV postaje na območju celotne SFRJ, še danes odmerjen zajeten prostor v kolektivnem spominu prebivalcev nekdanje SFRJ.

Množični mediji so odigrali pomembno vlogo v popularizaciji jugoslovanske pop kulture, saj so prebivalcem celotne SFRJ (ki so imeli dostop do TV in radijskih sprejemnikov) omogočali

spremljanje bolj ali manj **enotnega korpusa jugoslovanske popularne kulture** (npr. humorističnih nadaljevanj, filmov, športnih tekem, dokumentarnih filmov).

4.3 Alternativna kultura

Vzporedno s sodelovanjem na področju elitne in pop kulture pa se je konec šestdesetih let dvajsetega stoletja med mladimi (in mladimi po duhu) iz različnih republik SFRJ pričelo razvijati tudi bolj samoniklo **povezovanje na področju alternativne kulture**. Vendar pa si moramo najprej ogledati pojem »alternativa«. Kaj je alternativna kultura? Če je alternativa »druga možnost«, kaj je torej tista prva? Oz. čemu se alternativa zoperstavlja?

Če poskusim poiskati analogijo s »tretjim sektorjem« množičnih medijev (o čemer več v poglavju 5.2), potem morda lahko opredelim alternativno kulturo kot »tretjo možnost«, pri čemer je prva etabrirana elitna kultura in druga pop kultura. Alternativna kultura se odvija **izven togih institucionalnih okvirov države** in hkrati ne **pristaja na populizem in komercializacijo** (kot je pogosto v primeru pop kulture). Vendar pa moram zopet opozoriti, da je meje zelo težko povleči. Ali spada neka eksperimentalna gledališka predstava, ki nastane v etabrirani instituciji, v elitno ali alternativno kulturo? Neka glasbena skupina morda ustvarja zelo svež, inovativen in »alternativen« zvok, hkrati pa ima zelo obiskane koncerte in torej zasluži veliko denarja. Ali potemtako spada v alternativno kulturo ali v pop kulturo?

Alternativne kulture torej ne moremo opredeliti le skozi razliko med komercialnim in nekomercialnim. Morda je bolje opredeliti alternativo kot tisto, ki **v formi in vsebini krši ustaljene norme; torej alternativa kot novost, inovacija, svežina, nekonformnost, drugačen pogled**. Po tej opredelitvi lahko v alternativno kulturo uvrstimo eksperimentalno umetnost, underground, subkulture in podobno. Alternativna kultura je navadno vezana na dokaj ozko ciljno skupino, ki je dovolj odprta za tovrstne kulturne prakse. Pojemovne zmede, ki zadeva zgoraj naštete pojme, se lotevam tudi v poglavju 5.1. Zdaj pa si oglejmo ključne dejavnike, ki so omogočili razvoj alternativne kulturne scene na področju nekdanje SFRJ.

Sociokulturni kontekst se je v šestdesetih in sedemdesetih letih dvajsetega stoletja precej spremenil; materialni standard se je zvišal, meje so bile propustnejše, samoupravni fundamentalizem je upadal, nove tehnologije so bile dostopnejše, preživljanje prostega časa pa je oblastnikom uhajalo izpod nadzora. V takšnem sociokulturnem kontekstu so se pojavili

številni ustvarjalci, skupaj z njimi pa se je oblikovala tudi celovita mladinska subkultura z alternativnimi podpornimi organizacijami (Radio Študent, ŠKUC; Novi rock, lokalne mladinske organizacije ...) (glej Tomc, 1994: 122).

V šestdesetih letih je torej »**liberalnejšo politiko** komunistov spremljala tudi rastoča avtonomija družbenih akterjev izven partije – na primer **študentsko gibanje** kot značilna subpolitika in subkultura rock'n'rolla« (Tomc, 1994: 175). V Sloveniji je bilo študentsko gibanje najbolj aktivno leta 1970/71, ko so študenti zbirali podpise proti procesom na Češkoslovaškem in zasedli Filozofsko fakulteto. Slovenska študentska populacija je tedaj že imela »svoje« študentske medije in organizacije, npr. Tribuno, Radio Študent in ŠKUC; ustanavljali so stanovanjske komune, rock glasba je bila na pohodu (glej Tomc, 1989: 114-128). Podoben proces se je odvijal na področju celotne SFRJ; pojavilo se je kar nekaj študentskih medijev, in sicer večinoma radijskih postaj in glasil, ki so jih ustanavljale različne študentske organizacije.

Dejavnik, ki je bil poleg študentskega gibanja ključen za razvoj jugoslovanske alternativne scene, so bili **študentski in mladinski kulturni centri**. Program takšnih centrov je obsegal razstave, koncerte, predavanja, javne tribune, gledališke predstave, filmske projekcije, delavnice ... Medrepubliško sodelovanje je bila pogosta praksa. Tovrstni centri so konec šestdesetih nastajali v vseh večjih središčih SFRJ, oblast pa jih je ustanavljala z namenom umirjanja rastočega študentskega nezadovoljstva, približevanja kulture mladim in predvsem poskusa transmisije idej, ki so nastajale v centrih politične moči.

Vendar pa so študentski in mladinski kulturni centri hitro ubrali svojo pot in postali **pribežališča drugačnih ustvarjalnih praks** in načinov razmišljanja. Slovenski študentski kulturni center ŠKUC je po pravilu podpiral najradikalnejša dogajanja v umetnosti (glej Čopič in Tomc, 1997: 204), pogosto pa je odpiral tudi politična vprašanja. Slovenski primer ni osamljen; tudi Dom omladine Beograd, ki je bil zgrajen leta 1965, »se je od vsega začetka delovanja ne le distanciral od vladajoče ideologije, temveč je do nje gojil celo kritičen odnos (...) Obstajal je stalni odpor proti okostenelosti in dogmi na vseh področjih delovanja« (Peković in Šutić, 1994: 14-17).

Jugoslovanska alternativna scena se je deloma spajala z **drugačnim političnim pogledom** in kritično držo do obstoječe ureditve SFRJ, mnogokrat pa je ostajala **apolitična**. Glede na

Tomčevo opredelitev razlike med subkulturo, subpolitiko in kontrakulturo (glej Tomc: 1989: 8) lahko študentsko gibanje uvrstimo med subpolitike; alternativno umetniško produkcijo pa lahko zaradi odmika od prevladujočih umetniških praks morda uvrstimo v bližino subkultur (več o razmerju med subkulturo in alternativno kulturo v naslednjem poglavju).

Pomemben element, ki je omogočal transmisijo tovrstne kulturne produkcije, so bili **študentski mediji**. Ti so se (za razliko od nacionalnih medijev) lažje izmuznili ostremu očesu državnega aparata, ki jih zaradi njihovega značaja študentskosti, mladostniške vihravosti, eksperimentiranja in omejenega dostopa do občinstva mnogokrat ni jemal resno. Zato so imeli pri oblikovanju svojih programskih izhodišč bolj proste roke kot od države podprti mediji nacionalnega pomena. Za razliko od slednjih so torej študentski mediji lažje odpirali sicer spregledane ali celo prepovedane teme, kritizirali obstoječi družbenopolitični sistem in načrtno spremljali alternativno oz. **neinstitucionalno oz. subkulturno umetniško produkcijo**. V Tribuni so razliko med subkulturo in elitno kulturo opredelili takole: »Poglavitna slabost visoke kulture je to, da se zapira v institucije, da se komercializira, da je podvržena zakonom trga, da je omejena na privilegirane in ekskluzivne kroge.« (Novak v Tomc, 1989: 114). Radio Študent je redno predvajal in ocenjeval alternativno domačo in tujo ustvarjalnost, sodeloval pri organizaciji koncertov ter deloval tudi kot snemalni studio (glej Čopič in Tomc, 1997: 204).

Na tem mestu ne smemo spregledati vloge **fanzinov**, ki so predvsem v osemdesetih nastajali širom SFRJ. Fanzini so temeljili na volonterstvu in entuziazmu; po principu »do it yourself« so objavljali prispevke avtorjev (proza, poezijo ...) iz različnih predelov SFRJ. Kljub temu, da je šlo v primeru underground fanzinov (torej brezplačnih fotokopiranih snopičev, ki so krožili iz rok v roke po vsej Jugi) za zelo ozko ciljno skupino, so vseeno odigrali ključno vlogo pri formiranju jugoslovanske alter mreže. Dokaz za to je dejstvo, da so ob razpadu SFRJ in izbruhu vojne mnogi posamezniki, ki so se poznali izključno prek fanzinov in ne osebno, pomagali svojim fanzinskim tovarišem na begu iz razpadajoče države (intervju z Igorjem Bašinom, 2003).

Če sklenem: jugoslovanska alternativna scena se je oblikovala predvsem na osnovi treh dejavnikov:

- pojav študentskega gibanja, ki je bil ključen za emancipacijo mladih,

- nastanek študentskih in mladinskih centrov, ki so alternativni umetniški produkciji omogočali nujno potrebno infrastrukturo za delovanje,
- študentskih mediji, ki so (za razliko od nacionalnih medijev) spremljali neinstitucionalno in nekomercialno umetniško produkcijo.

Določen del mladih v SFRJ je torej pripisoval **večji pomen pripadnosti subkulturni skupnosti** kot ostalim oblikam pripadnosti (npr. nacionalni, verski, spolni ...), kar pa nikakor ni veljalo za vse. Pomembna identifikacijska točka alter scene so bile gotovo tudi **glasbene afinitete**, saj »mladostniki izbirajo določene tipe glasbe, ki je (...) osrednja za njihova življenja« (Brake, 1984: 139). Prek glasbenih afinitet se je ta paralelna skupnost mladih razlikovala tako od starševskega sveta (kjer je bil v navadi drugačen glasbeni okus) kot tudi od drugače mislečih vrstnikov. Ob poslušanju kulturnih skupin jugoslovanske alternativne scene (EKV, Azra, Idoli, Električni orgazam, Disciplina kičme, Rambo Amadeus, Pankrti, Šarlo Akrobata, Lačni Franz, Zabranjeno pušenje ...) se je vršila interpelacija v **jugoslovansko subkulturno pleme**, ki je »od Vardara pa do Triglava« obiskovalo koncerte svojih glasbenih idolov in kupovalo njihove plošče.

5. ALTERNATIVNA SCENA, MEDIJI IN VIRTUALNA SKUPNOST

Preden se poglobimo v analizo fenomena ponovnega tkanja alternativne mreže na področju nekdanje Jugoslavije, moramo opredeliti nekaj ključnih pojmov alternativne scene kot virtualne skupnosti in vlogo medijev v tem procesu. Ključni pojmi, ki nas na tem mestu zanimajo, so torej:

- alternativna kulturna scena,
- alternativni mediji,
- virtualna skupnost.

5.1. Alternativna scena

Že v poglavju 4.3 sem zagrizla v vprašanje alternativne kulture in nakazala težave pri njenem definiranju ter možne rešitve. Marjan Ogrinc meni, da so razlike med pojmi, kot so mladinska kultura, kontrakultura, alternativna kultura in subkultura (glej Ogrinc v: Brake, 1984: 204) v

literaturi še vedno zelo ohlapno definirane. Na tem področju obstaja torej velika pojmovna zmeda; pojmi, kot so alternativna kultura, underground, neinstitucionalna umetnost, subkultura in podobno, se med seboj delno prekrivajo in so mnogokrat uporabljeni kot sinonimi.

Za naše preučevanje Crossradia bo zadostovalo, če poskusim opredeliti **odnos med pojmom »subkultura«** in **»alternativna kulturna scena«** in poiskati njuna presečišča in razlike. V poglavju 4.3 je alternativna kultura opredeljena kot »tretji sektor«, ki se razlikuje od elitne kulture na eni strani in pop kulture na drugi. Kaj pa mladinske subkulture?

Mladinske subkulture so »tista gibanja mladih, ki oblikujejo predvsem svoje lastne oblike ustvarjanja in življenjskega stila; **mladinske subpolitike** so tista gibanja mladih, ki razvijajo lastne oblike političnega prepričanja in delovanja; medtem ko skušajo **mladinske kontrakulture** subkulturni in subpolitični vidik združiti v enotno držo« (Tomc, 1989: 8).

Večina definicij subkulture se veže na **mladost** in pripadnost določenemu **družbenemu razredu** (npr. delavskemu). Med pripadniki določene subkulture se zaradi **podobnih življenjskih preferenc** (glasbenega okusa, stila, vrednot ...) stkejo vezi, na osnovi katerih lahko o subkulturi govorimo kot o **skupnosti**, subkulturna skupnost pa vzvratno svojim pripadnikom »podeljuje« **subkulturno identiteto**. Za subkulturno skupnost je torej poleg zgoraj naštetega pomembna tudi **generacijska pripadnost, stik med člani in vzajemna identifikacija**. Ta skupnost je vedno v specifičnem **odnosu bodisi z dominantno kulturo bodisi s starševsko kulturo**; eno ali drugo lahko problematizira ali pa jo nasprotno popolnoma ponotranji in izživi do skrajnosti (npr. skini ohranjajo vrednote svojih staršev, pri čemer so še radikalnejši; so torej »bolj papeški od papeža«).

Poleg odnosa s starševskim svetom ali dominantno ideologijo pripisuje večina definicij subkulture velik pomen **vpriševanju stila**. Dick Hebdige celo trdi, da »izziv, ki ga subkulture predstavljajo hegemoniji, ne izvira neposredno iz njih, temveč posredno, iz stila« (Hebdige, 1984: 27). Vendar pa bi se zatekli k poenostavljanju, če bi subkulturno skupnost razumeli kot skupek uniformiranih posameznikov; subkulturna skupnost je vedno živa tvorba, sestavljena iz konkretnih posameznikov, pri čemer **pripadniki subkultur ne pripisujejo enakega pomena svoji subkulturni pripadnosti**. Subkultura lahko »predstavlja poglobljeno dimenzijo (...) ali pa le blag zasuk, sproščanje« (Hebdige, 1984: 119).

Ker je vsako kulturo potrebno opazovati z mislijo na **zgodovinske in družbene okoliščine**, v katerih se je pojavila, se tudi pri opredeljevanju subkultur pojavijo težave. Naj navedem dve:

- **razredna pripadnost** je bila verjetno zelo pomemben dejavnik razvoja angleških subkultur, saj so te nastale v zelo razslojeni družbi, kjer je pripadnost določenemu razredu bistveno opredelila posameznikovo izkustvo. Ta dejavnik seveda ni igral bistvene vloge pri razvoju jugoslovanskih subkultur, saj je SFRJ vsaj teoretično veljala za »brezrazredno družbo«. Mladi v SFRJ so ravno tako problematizirali starševski svet in dominantno ideologijo, le da sta bili ti dve okoliščini drugačni kot npr. v angleški družbi;
- Hebdige opozarja, da je tudi **odnos med mladimi in starimi** le eden izmed aspektov preučevanja subkultur: »Večina avtorjev še vedno pripisuje velik značaj nasprotju med mladimi in starimi, otroci in starši (...) v teh zgledih manjka kakršna koli ideja o zgodovinski posebnosti, kakršna koli razlaga, zakaj se določene oblike pojavijo v določenem času« (Hebdige, 1980: 77).

V razmišljanju o subkulturah v SFRJ se moram strinjati z Ogrincem, ki pravi, da »kljub nekaterim skupnim lastnostim **ne obstaja nikakršna univerzalna subkultura** hipijev ali punkerjev, ampak so te vedno lahko samo konkretne in posamične subkulture v določenih družbah« (Ogrinc v: Brake, 1984: 6).

Subkulture v SFRJ so se torej razvile v specifičnem kontekstu **socialistične ideologije**. Enoumje, cenzura, zapovedane in prepovedane kulturne prakse ter represivni aparat države so bili tedanji kontekst mladih, ki so ga bistveno težje sprejeli kot generacija v usodo vdanih staršev. Mladim se običajno pripisuje **uporniška drža**, iskanje odgovorov na protislovja družbene strukture in razvijanje alternativnih vrednot. Subkulturo torej lahko opredelimo tudi kot »moratorij, časovni in geografski prostor, ki je lahko uporabljen za **preverjanje vprašanj o svetu** (...) V njem je možno eksperimentirati z identitetami in zamisliti ter tehtati možnosti za družbeno spremembo« (Brake, 1984: 37). Takšna drža predstavlja plodna tla za eksperiment, **inovacijo** in nastanek drugačnih kulturnih praks.

Vrnimo se k odnosu med pojmom subkulture in alternativne kulture. Ali torej v primeru jugoslovanske alternativne scene lahko govorimo o eni subkulturi, o skupku različnih

subkultur, o subpolitiki? Jugoslovanska alternativna scena je imela gotovo mnogo karakteristik, ki so pripisane subkulturam in subpolitikam.

Stične točke med »subkulturo« in »alternativno kulturo«:

- obe izražata določeno stopnjo napetosti nasproti dominantni ideologiji,
- velikega pomena je odprtost za eksperiment, nove kombinacije, nepredvidljivo,
- običajno se nahajata na družbenem robu,
- praviloma sta zanimivi le za ozek krog populacije,
- mainstream mediji ju pogosto ignorirajo ali celo demonizirajo.

Verjetno leži največja **razlika** med pojmom v tem, da se subkulture v znanstveni literaturi pogosto navezujejo na mladost, razred in stil; alternativna kultura pa je večinoma opredeljena neodvisno od teh kategorij. Alternativna kultura je namreč opredeljena predvsem skozi **razliko glede na etabrirano, institucionalno, elitno oz. visoko kulturo na eni strani, ter skozi razliko glede na popularno in komercialno** produkcijo na drugi strani. »Alternativni ustvarjalci so tisti, ki vzpostavljajo glede na klasično (resno, institucionalno itd.) kulturo paralelen svet umetniškega delovanja« (Čopič in Tomc, 1997: 203).

Alternativno kulturno sceno tvorijo:

- **ustvarjalci** (umetniki, glasbeniki ...),
- **mediatorji** (mediji, klubi, centri ...),
- **porabniki alternativne kulture** (konzumenti, občinstvo).

Takšno klasifikacijo lahko apliciramo na vsako subkulturo; vsaka subkultura namreč preferira določene glasbene skupine (ustvarjalce), katerih poslušalci so pripadniki subkultur (porabniki); stik med ustvarjalci in porabniki pa se odvija prek fanzinov, klubov ... (mediatorjev). Obratna pot definiranja alternativne scene kot subkulture pa je zaradi vezanosti mladinskih subkultur na mladost, razred, stil in podobno mnogo bolj vprašljiva.

Pomemben element v primerjavi med subkulturo in alternativno sceno je gotovo tudi dejstvo, da obstaja mnogo ljudi, ki uživajo v enakih kulturnih dobrinah kot pripadniki neke subkulture (npr. obiskujejo iste koncerte), a se hkrati vanjo ne uvrščajo. V tem primeru lahko govorimo o enaki **estetski drži**, vendar **brez karakteristik, ki so pripisane subkulturam** (skupinska pripadnost, mladost, stil ...). Takega koncerta ne moremo preprosto opredeliti zgolj kot

subkulturnega dogodka, saj je publika heterogena; primernejši je torej širši pojem, ki zajame več kot le pripadnike neke subkulture. Tudi jugoslovanska alternativna scena je bila zelo **heterogena** v smislu glasbenih zvrsti, načinov oblačenja, življenjskih stilov ... »Scena je bila močno prepletena in ni bilo tako pomembno, kam točno kdo spada« (intervju z Igorjem Bašinom, 2003); torej ali je bil nekdo predvsem rocker, punker, plesalec, intelektualec ali nič od naštetega.

Zato menim, da je **alternativna scena širši pojem, ki vključuje tako subkulture kot tudi ljudi s specifično estetsko držo**; je nekakšen plašč, ki je širši od posameznih subkultur in v katerega lahko hkrati uvrstimo različne subkulturne in subpolitične prakse. V nadaljevanju se bom torej posluževala tovrstnega razumevanja alternativne scene na področju nekdanje Jugoslavije.

5.2 Alternativni radio

Ključna poteza alternativnih medijev je ravno dejstvo, da služijo kot mediatorji zgoraj omenjenih alternativnih kulturnih praks (glasbe, gledališča, filma, družbenih gibanj ...), ki jim namenjajo več pozornosti kot nacionalni ali komercialni mediji. Vendar pa je pred natančno elaboracijo te okoliščine potreben širši vpogled v strukturo medijskega sistema.

Množične medije, kamor spada tudi radio, lahko v grobem razdelimo v tri skupine:

- komercialni mediji, katerih osnovni namen je povečevanje dobička; financirajo se s prodajo oglasnega prostora,
- javni oz. nacionalni mediji, katerih osnovni namen je zadovoljevanje javnega interesa; financirajo se iz naročnin,
- alternativni mediji, katerih osnovni namen je ravno tako zadovoljevanje javnega interesa, le da je ta (za razliko od nacionalnih medijev) ožje opredeljen in večinoma vezan na marginalne družbene skupine; financirajo se s pomočjo naročnin, razpisov, lokalne skupnosti, študentskih organizacij, donacij ...

Na tem mestu me ne zanimajo množični mediji v celoti (čeprav v delovanju različnih vrst množičnih medijev obstaja mnogo podobnosti), temveč le radio. Radijske postaje lahko klasificiramo po naslednjih kriterijih:

- vsebina programa:

Kaj in kako medij »pokriva« oz. čemu posveča pozornost in na kakšen način? Kakšno je razmerje med glasbo in govorom? Kakšno glasbo predvaja? Je politično opredeljen? Kakšno količino EPP sporočil predvaja? Koliko je lastne produkcije?

- tehnične lastnosti:

S kakšno tehnično opremo razpolaga radio? Kolikšen je radij slišnosti? V kakšnih prostorih deluje? Ali ima spletno stran? Ali je mogoče poslušati »live stream« na spletu?

- struktura občinstva:

Komu je program namenjen? Kdo so poslušalci? Starost, izobrazba, finančna moč, življenjske preference, vrednote, način življenja ...

- lastništvo oz. ustanoviteljstvo:

Ali je to zasebna družba, država, društvo, študentska organizacija, lokalna skupnost ...? Kolikšno mero avtonomije lastnik dopušča programskim sodelavcem?

- finančni viri:

Kako se medij financira? Z naročninami, reklamami, subvencijami, s pomočjo fondacij ...

Že pred drugo svetovno vojno sta se razvila »dva še danes prevladujoča radijska modela: komercialni in javni radio. Prvi model je značilen za ZDA, kjer se je javni radiodifuzni servis (PBS - Public Broadcasting Sistem) pojavil šele v šestdesetih letih, drugi pa za Evropo, in je »vladal« vse do osemdesetih let prejšnjega stoletja, medtem ko so se ostale, alternativne radijske oblike (piratski, community, študentski radio ...) v glavnem pojavile po drugi svetovni vojni« (Lah, 2002: 10).

Eno ključnih vprašanj pri analizi razlik med tipi radijskih postaj je gotovo vprašanje, kdo je **ustanovitelj oz. lastnik** medija (država, zasebna družba, občina ...), saj je »oblika medijske lastnine v končni instanci »odgovorna« za značaj medijev (...) vključno z njihovo vsebino« (Splichal, 1992: 85). Ustanovitelj medija praviloma izbere tudi **način financiranja**.

Komercialni radio se financira predvsem iz oglaševanja, zato so tovrstne radijske postaje prisiljene uveljavljati le svoje lastne parcialne interese in ne interesov javnosti (glej Splichal, 1992: 6). Posledično je eden osnovnih ciljev komercialnega radia čim večje število poslušalcev, saj se potencialni oglaševalci odločajo za poslovno sodelovanje z določenim medijem ravno na osnovi podatkov o njegovi poslušanosti. Ta cilj dosega komercialne postaje s pomočjo lahkega in nezahtevnega programa (predvajanje glasbenih hitov, EPP

sporočila, kratke špikerske najave, trači, horoskop, informacije o vremenu in stanju na cestah, čim cenejša lastna produkcija, nagradne igre in podobno). »Tržno orientirani mediji svoje gledalce in poslušalce obravnavajo kot porabnike in ne kot aktivne državljane« (Lah, 2002: 12). Osnovna namera komercialnih medijev je torej **maksimiranje dobička** in pritegnitev čim večjega števila potencialnih potrošnikov; v službi tega cilja je seveda tudi program.

Javni radio se je pojavil v Evropi in sicer v dvajsetih letih 20. stoletja; angleški BBC je pričel oddajati leta 1922, istega leta so se mu pridružile še javne radijske postaje na Danskem in v Nemčiji; radio Ljubljana je pričel uradno oddajati 28. oktobra 1928 (glej: Brojan, 1999: 28). Javni radio naj bi deloval **v interesu javnosti**. Zaradi svojega nacionalnega pomena je slišen na področju celotne države, financira pa se iz obvezne naročnine, ki jo plačujejo državljani. Za razliko od komercialnih radijskih postaj je javni radio zavezan višjim ciljem, predvsem informiranju in izobraževanju.

Programske zasnove v rosnih letih oddajanja slovenskega radia so zvenele takole: »Radio naj bi pomenil korak naprej v poglobljanju znanj, zavesti in etike, zato so si ga zamislili kot središče zbiranja informacij z vseh področij znanosti, umetnosti in kulture nasploh, vse skupaj pa naj bi oblikovali v dobro poslušalcev (...) Med ljudmi je bilo treba doseči višjo izobrazbeno stopnjo, kot jo je omogočala ljudska šola. Takšno nalogo so si zastavili že ob prvem razmisleku o nacionalnem radijskem programu. Najprej so razmišljali, kako vanj vnesti narodne značilnosti, zato so prebirali podatke o družbi, naravi, širši in ožji okolici, skušali so posredovati čim več uporabnega za delo, gospodarjenje, kmetovanje, zdravje« (Brojan, 1999:47, 70-71). O tem, kako je bil slovenski radio sprejet med ljudstvom, priča tudi šaljivi zapis pisatelja Frana Milčinskega v reviji Ilustracija iz leta 1929: »Odkar ga imamo, se nobeden naših fantov ne uči - pravijo, da že vse znajo in da so se vsega naučili že v radiu: francosko in Cankarja in domovino in živali in grofico Marico in električno in Rossinija« (Milčinski v: Brojan, 1999: 31). Tudi danes naj bi nacionalni radio oddajal program, ki bi zadovoljeval **potrebe najširše populacije**. Z zakonom je določena najvišja dovoljena meja oglaševanja in najnižja zapovedana količina lastne produkcije; vendar pa sta teorija in praksa žal pogosto neusklajeni.

Čeprav naj bi javni radio demokratično zadovoljeval najrazličnejše interese poslušalcev, pa mu zaradi **okostenele strukture, inercije** in specifičnih razumevanj težko ulovljivih »tematik nacionalnega pomena« mnogokrat spodleti pri uresničevanju tega poslanstva. Medij, ki hoče

zadovoljiti vse, pogosto pač ne zadovolji nikogar. Naj kot primer navedem pokrivanje alternativnih umetniških zvrsti, ki ostajajo na slovenski nacionalni radijski postaji bodisi povsem spregledane ali vsaj marginalizirane, torej uvrščene v manj poslušane termine. Javni radio praviloma daje **prednost etablirani umetniški produkciji** in zato ni najbolj odprt za sveže, avantgardne in eksperimentalne umetniške prakse.

Vendar nacionalni radio ni osamljen v nameri ohranjanja določenih **emancipatornih razsežnosti medija**. Posledice, ki jih prinaša oddajanje radijskega programa in izbira programskih vsebin, so namreč lahko bodisi emancipatorne bodisi represivne (glej: Enzensberger v: Hahn, 2001: 34). Oddajanje programa je lahko pogojeno s ciljem maksimiranja dobička ali pa ga vodijo bolj altruistični ideali služenja skupnosti in javnemu interesu. Radio lahko torej bodisi predvsem »prodaja« bodisi predvsem »podarja, informira in izobražuje«.

Tiste oblike radia, katerih cilj je predvsem slednje, hkrati pa niso niti javne radijske postaje niti komercialne, morajo najti drugačne vire financiranja in drugačen modus vivendi, kar je mnogokrat zelo težko, saj se zdi, da bo »v Vzhodni in Srednji Evropi ideja netržnih in nedržavnih medijev marginalizirana celo bolj kot v kapitalističnih državah vse dotlej, dokler bo nova komunikacijska politika izhajala iz antikomunizma in ne iz postsocializma« (Splichal, 1992: 177).

V nemškem prostoru se je za tovrstne radijske forme uveljavil izraz »**tretji sektor**«, v nadaljevanju pa bomo poleg tega uporabljali še izraz »**alternativne radijske postaje**«, ki so torej v interesu širše družbene skupnosti ter je ne skušajo zgolj uporabljati za večanje dobička, ampak za »mediiranje« specifičnih kotov družbenega življenja, ki so sicer prezrti. V senci ostajajo zato, ker so komercialno nezanimive, preveč marginalne in privlačne le za ozek krog poslušalstva, politično preradikalne, preveč inovativne in podobno. Skupna lastnost tovrstnih radijskih postaj je neprofitnost; osnovno poslanstvo teh medijev torej ni maksimiranje dobička, ampak **zadovoljevanje potreb ozko definirane skupnosti**.

Četudi je v primeru takšnih marginalnih medijev ciljna javnost majhna, še vedno delujejo v javnem interesu. Alternativni mediji tudi pomembno **pluralizirajo in demokratizirajo medijski prostor**, saj spada dostop do alternativnih virov informacij, ki niso pod nadzorom države ali kako drugače monopolizirani, med temeljne značilnosti sodobnih demokracij (glej

Dahl v: Splichal, 1992: 1). »Potrebno je ustvariti novo obliko javnih medijev, ki bi temeljila na javnem financiranju ter ne bi bila pod nadzorom države ali podrejena komercialnim interesom, in za katero bi bil značilen velik **interes za produkcijo in recipiente**« (Splichal, 1992: 171).

Boštjan Lah je v knjigi »Marš med trgom, javnostjo in civilno družbo« podal naslednjo shematizacijo radijskih postaj:

KRITERIJ/ TIP RADIA	JAVNI RADIO	KOMERCIALNI	ALTERNATIVNI
STATUS	Neprofitni javni zavod	Profitna zasebna postaja	Neprofitni javni zavod ali zasebna postaja ali radio skupnosti, državljanski radio, odprti kanal, svobodni radio, piratski radio
TEHNIČNI VIDIK DELA	Profesionalen; tehnična perfekcija oddaj	Profesionalen; tehnična perfekcija oddaj	Polprofesionalen; tehnična perfekcija oddaj ni pomembna
OBLIKA NOVINARSKIH ŽANROV	klasična	klasična	alternativna
FINANCIRANJE	Pristojbine, državne subvencije, oglaševanje	oglaševanje	Subvencije, samoprispevki, oglaševanje (redkeje)
VRSTA ZAPOSLOTITVE	Redno, a tudi honorarno delo	Redno in tudi honorarno delo	Pretežno honorarno, pogosto poudarjen pomen volonterskega dela
OGLAŠEVANJE	Oglaševanje na različne načine omejeno	Oglaševanje mnogo manj omejeno kot na javnem mediju	Oglaševanje na mnogih takšnih medijih ni dovoljeno oz. je zelo omejeno
ŠTEVILO SODELAVCEV	veliko	Manjše do srednje (zmeraj nekajkrat manjše kot pri javnem radiu)	Majhno do srednje število sodelavcev
VLOGA	Zadovoljevanje javnega interesa	Zadovoljevanje oglaševalcev	Zadovoljevanje specifičnega profila poslušalstva

ŠIRINA ODDAJANJA	Praviloma obsega celoten teritorij države	Lokalno, regionalno, nacionalno in zelo pogosto nadnacionalno	V glavnem lokalno ali celo ožje (le del mesta), zelo redko širše
ČAS ODDAJANJA	24 ur	24 ur	24 ur do 1 ura

Tabela 5.1: Shematizacija radijskih postaj (Lah, 2002: 21)

Zgornji shematizaciji radijskih postaj bi lahko pripisali rahlo površnost in poenostavljanje; vendar dovolj dobro služi prikazu nekaterih temeljnih razlik med različnimi tipi radijskih postaj.

Alternativne radijske postaje so pogosto zelo nemočne, tako finančno kot politično; to težavo poskušajo presežati s pomočjo povezovanja v mreže. Največja zveza alternativnih radijskih postaj AMARC ima skoraj 3000 članov in deluje na vseh petih kontinentih. Osnovni cilj organizacije, ki je bila ustanovljena leta 1983, je podpora pri razvoju radijev skupnosti na osnovi principov solidarnosti in mednarodnega sodelovanja; vanj sta vključena tudi Radio Študent in mariborski Marš. Radio skupnosti je po AMARC - ovi definiciji nekomercialna radijska postaja, ki redno oddaja in nudi servis skupnosti, v kateri je locirana (www.amarc.org).

Primeri alternativnih radijskih postaj so npr. :

- community radio,
- free radio,
- študentski radio,
- lokalni radio,
- neodvisni radio,
- piratski radio.

V realnosti določenega radia ne moremo preprosto umestiti v eno kategorijo, ker gre največkrat za **hibridne forme**, pri katerih se karakteristike enega in drugega idealnega tipa običajno prepletajo. Specifična konfiguracija določenega alternativnega radia se vsekakor odraža v **programu**.

V primeru alternativnih radijskih postaj je še posebej pomembna tudi ločnica med **amaterizmom** in **profesionalnostjo**. Mnoge tovrstne radijske postaje ne prejemaajo nikakršnih finančnih sredstev ali pa ta zadostujejo zgolj za tehnično podporo. V takšnih okoliščinah so namreč radijske postaje odvisne od prostovoljnega dela, posledično pa radijski program ustvarjajo pretežno **amaterji**. V najslabšem primeru je takšen program npr. natrpan s polprofesionalnimi oddajami različnih nevladnih organizacij, kjer ima **vsebina primat** nad formo. Šolanju kadrov, ki bi obvladali radijsko formo v danih okoliščinah pač ni mogoče pripisati posebnega pomena (zaradi česar upada nivo kvalitete radijskega programa).

Poleg tega je program lahko naravnano bolj k »**mainstreamu**« ali pač bolj k **alternativi** in margini. Mnoge ameriške študentske radijske postaje so denimo zelo alternativne v smislu predvajane glasbe, s čimer presegajo okvir študentske populacije; medtem ko služijo nemške študentske radijske postaje večinoma zgolj informiranju študentov, ki prebivajo v nekem kampusu ali obiskujejo skupno univerzo.

Poleg tega lahko npr. tudi medij, ki je ustanovljen s pomočjo privatnega kapitala, oddaja zelo nekomercialen program. Pogosti so primeri tovrstnih medijev, ki so jih po vojni v nekdanji Jugoslaviji financirale tuje fundacije. Delovanje Mostarskega radia je omogočila tuja fundacija s ciljem, da bi vnašal mir in sožitje med prebivalce razdeljenega mesta. Kljub »zasebni naravi« ustanovitelja, so imeli programski sodelavci v začetku povsem proste roke pri oblikovanju precej »alternativnega« programa. Po nekaj letih oddajanja je ustanovitelj prenehal financirati radio; to je povzročilo umik sodelavcev, ki niso pristali v s strani takratnega vodstva izbrano pot komercializacije in radio je skoraj propadel; potem pa je vendar ubral pot komercializacije, ki mu je v danih okoliščinah edina omogočala obstoj.

Pojavne oblike radia so torej odvisne od širšega konteksta; vsako radijsko postajo je potrebno opazovati kot specifičen primer. Poseben primer v tipologiji radijskih postaj so **študentske radijske postaje na območju nekdanje SFRJ**: npr. beograjski B92 in ljubljanski Radio Študent. Tovrstne postaje so v prejšnjem sistemu predstavljale edino alternativo nacionalnim medijem, saj so komercialne postaje nastale šele s spremembo političnega sistema. Omenjena okoliščina je povzročila specifičen razvoj teh postaj. V marsičem namreč **presegajo potrebe študentske populacije** ter nagovarjajo mnogo bolj diverzificirano publiko; izobražujejo, predvajajo alternativno in nekomercialno glasbeno produkcijo, taktično sledijo sicer prezrtim temam in podobno. Vse to jih umešča **bliže alternativnim** radijskim postajam kot zgolj

študentskim (npr. ljubljanski RŠ je hkrati študentski, neodvisni, neprofitni in community radio).

Tranzicija iz socialističnega sistema v demokracijo in kapitalizem je odprla mnogo vprašanj o najboljšem možnem načinu transformacije tovrstnih medijev ter o njihovi vlogi v spremenjenih družbenopolitičnih in ekonomskih razmerah. Zaradi velikih zgodovinskih razlik v delovanju zahodnega medijskega sistema je **preprosta aplikacija zahodnega modela zelo vprašljiva**. Mnoge študentske radijske postaje tako še danes nimajo urejenega pravnega statusa; še vedno ni jasno, **komu pripadajo?** Če so bile v prejšnjem sistemu del družbene lastnine in s tem (vsaj formalno) v lasti celotne družbe, v čigavi lasti so torej danes? In komu so namenjene? Kdo naj jih financira? Kako zaščititi kvaliteto programa in ubežati pastem komercializacije?

Ljubljanski RŠ tudi več kot desetletje po slovenski osamosvojitvi nima **urejenega pravnega statusa** in tako predstavlja enega od simptomov nepopolne in luknjičaste slovenske tranzicije, kjer nihče ne ve, kdo pije in kdo plača oz. kdo je za kaj pristojen. Zagrebški Radio Student postaja vedno bolj nemočen, poleg tega ni slišen niti v celotnem Zagrebu. Po drugi strani je B92 v srbskem medijskem prostoru dobil izjemno pomembno mesto zaradi svoje vloge, ki jo je odigral pri padcu Miloševićevega režima. Kasneje se je, za razliko od ljubljanskega RŠ, privatiziral; danes se B92 preživlja s pomočjo oglaševanja, pri čemer je do sedaj (zahvaljujoč razumevajočemu vodstvu) uspel ubežati pastem privatizacije in ohraniti visoko kvaliteto programa. V kratkem naj bi močno razširil območje slišnosti in bo torej slišen na področju celotne Srbije, poleg tega pa oddaja tudi televizijski program.

V primeru nacionalnih medijev je bila transformacija pravnega statusa verjetno enostavnejša, ker so pač v lasti države in so zaradi tega lastniška razmerja bolj transparentna. V primeru študentskih medijev pa gre večinoma za zelo zapletena lastniška razmerja.

Vse radijske postaje, ki so vključene v mrežo Crossradio vsaj do neke mere lahko uvrstimo med **alternativne radijske postaje**, katerih lastnost je »specifičen program, ki pogosto zadovoljuje interese levo usmerjenih novih socialnih gibanj (antiglobalizem, feminizem, ekološka gibanja ...), a tudi drugih marginalnih družbenih skupin najrazličnejših interesnih področij. Tudi glasba je pogosto specifična in predstavlja neodvisne glasbene založbe. Močan poudarek je na vsebinah, ki jih ne pokrivajo druge radijske oblike« (Lah, 2002: 20).

5.3 Virtualna skupnost

»Nedvomno je narod zamišljen, saj niti pripadniki najmanjšega naroda nikdar ne spoznajo vseh svojih sočlanov, ne srečajo vseh niti ne slišijo zanje – in vendar vsak izmed njih nosi **predstavo o povezanosti** v skupnost« (Anderson, 1998: 14). Benedict Anderson se je sicer primarno ukvarjal z narodi in utemeljeval, da pripadniki naroda niso povezani s skupno krvjo, temveč z mnogo bolj prosojno nitjo – **povezani so z jezikom, v katerem so nagovorjeni, vrsta nagovora pa je odvisna od načinov komunikacije**, ki so na voljo. Ta misel nam lahko služi kot izhodišče, da se podamo še korak dlje in apliciramo Andersonov model **»zamišljanja skupnosti«** tudi na skupnosti, ki niso utemeljene na skupnem nacionalnem jeziku in teritoriju.

Kaj je torej sploh skupnost? Kako so opredeljene njene meje? »Zamišljanje skupnosti ima široke meje: **človeško imaginacijo**. Tisti, ki se zamišljajo kot skupnost, lahko v to skupnost vključijo prednike, potomce, duhove, bogove, živali, drevesa, kamne (...), hkrati pa izključijo iz nje druge ljudi, njihove sosede ali sodobnike ali tujce ali neznance. Zamišljene skupnosti niso sestavljene iz prebivalcev nekega ozemlja v nekem času (...) Skupnosti, za katerih člane se ljudje imamo, so vedno rezultati naše imaginacije, načini zamišljanja pa so zgodovinsko spremenljivi« (Vogrinc v: Anderson, 1998: 185-186). Če dosledno sledimo Vogrinčevi misli, se sicer hitro znajdemo v **svetu poljubnosti**, kjer se v zvezi z skupnostmi težko sploh izrekamo o kakršni koli nujnosti. Skupnost je lahko kakršna koli skupina ljudi, ki je utemeljena na nekih skupnih potezah: npr. skupnost ljubiteljev živali, skupnost motoristov, skupnost nogometnih navijačev, skupnost punkerjev, skupnost sovražnikov nakupovalnih centrov ... Vogrinčeva misel je zanimiva, ker poudarja pomen **povezovanja subjektov na osnovi izbire** in osebnih preferenc. Če skupnost opredelimo kot skupnost **podobno mislečih** posameznikov, potem so kategorije, kot so geografska umeščenost, starost, spol, materni jezik in podobno, sekundarnega pomena. Tovrstne skupnosti so v današnji dobi interneta in postmodernih identitet mogoče bolj kot kdajkoli prej.

Komunikacijske tehnologije bistveno opredeljujejo načine zamišljanja skupnosti; tisk, radio, televizija, internet in podobno delujejo kot sredstva povezovanja med ljudmi. »V elektronski dobi, še posebej v času interneta, je organizacija človeških aktivnosti postala kompleksnejša; in sicer zaradi dostopnosti hitrih, učinkovitih in močnih sredstev **komunikacije**, ki imajo lahko velik vpliv na način organiziranja skupnosti« (Mitra, 2002: 91).

Na tem mestu me zanimata predvsem **radio** in internet ter povezava med njima; če je bil npr. nek radio včasih slišen le na omejenem območju (odvisnem od jakosti oddajnika), potem je danes, s pomočjo interneta, praktično neomejen. Katero koli radijsko postajo, ki oddaja svoj program prek interneta, lahko (ob primernih tehničnih podpori) poslušamo kjer koli. S pomočjo interneta lahko nastanejo skupnosti, ki sploh niso več vezane na prostor.

Steven G. Jones v knjigi »Virtualna kultura« spregovori o **internetu**, ki naj bi ustvaril »skupnost, ki bi bila osvobojena vezi prostora in časa in nam dal svobodo, da se ne glede na geografsko in časovno oddaljenost družimo z drugimi ljudmi; ustvaril bi **skupnost, utemeljeno na komunikaciji in ne na mestu bivanja**«(Jones, 2001: 21).

Posledica zgoraj navedenega je tudi nastanek **novih oblik identitet**, ki niso vezane na lokaliteto, narod, religijo in podobno. Subjekt se lahko prepozna kot član različnih skupnosti; identitete, ki jih tovrstna pripadnost različnim skupnostim poraja, pa so v različnih medsebojnih odnosih. »Ne le, da so vse skupnostne identitete relacijske identitete, katerih smisel in obstoj sta samo v nanosu na drugačne identitete (kristjan v razmerju do pogana, katolik v razmerju do pravoslavca, moški v razmerju do ženske, Zemljan v razmerju do Marsovca), zlasti tudi **nihče ni član samo ene zamišljene skupnosti**, pač pa se zamišljanja nalagajo eno na drugo, se med seboj ignorirajo ali izrivajo, zlepljajo ali razdružujejo« (Vogrinc v: Anderson, 1998: 189). Nek subjekt je tako sicer lahko slovenec, punker, vegetarijanec, računalniški frik in ljubitelj filmov; vendar je odvisno le od njega, kakšen pomen bo pripisoval vsaki od identitet. Kako lahko apliciramo razmislek o virtualnih skupnostih na jugoslovansko alternativno sceno?

Ali torej lahko iz vseh doslej naštetih drobcev zaključimo, da je bila jugoslovanska alternativna scena neke vrste virtualna skupnost, sestavljena iz posameznikov, ki so ji pripisovali velik pomen? Kakšno vlogo so imeli alternativni mediji pri njenem konstituiranju? Ali še vedno obstajajo vezi med pripadniki te skupnosti? V kolikšni meri nanje vplivajo nacionalne in religiozne razlike ter predvsem razpad SFRJ? V iskanje odgovorov na ta vprašanja se podajam skozi premislek o Crossradiu.

6. PONOVRNO TKANJE MREŽE

Po vojni, ki je spremljala razpad Jugoslavije, se je pojavilo nekaj poskusov ponovnega kulturnega sodelovanja na področju nekdanje SFRJ.

Poleg gledališkega festivala **Ex Ponto**, ki je orientiran predvsem na gledališko produkcijo s področja nekdanje SFRJ, je eden pomembnejših tovrstnih primerov tudi revija **Balcanis**, ki je s podnaslovom »revija za kulture« ugedala luč dneva leta 2002. Množinska oblika »kulture« v podnaslovu odstira nevrvalgično točko SFRJ: **vprašanje prevlade oz. nasilja ene kulture nad mnogimi kulturami**. Z odprto uredniško politiko strpnosti revija Balcanis poudarja nujnost priznavanja in soobstoja različnih kultur na področju nekdanje Jugoslavije in tudi širše, celotnega Balkana. Avtorji prispevkov prihajajo iz različnih predelov nekdanje SFRJ, torej zdaj prebivajo v različnih državah. Multikulturalnost se kaže tudi v tem, da pišejo **prispevke v svojem jeziku**; članki se ne prevajajo in torej ne reducirajo na skupni jezikovni imenovalac. Tematsko revija Balcanis pokriva predvsem področje leposlovja in humanistike in je med bralci širom nekdanje SFRJ (po pismih bralcev sodeč) naletela na odličen odziv. »Najlepša hvala, ker ste nam podarili izredno revijo: Za tak korak je bil potreben pogum, srčnost in širina. In vedite, da z tako idejo ne boste ostali osamljeni« (www.balcanis.com). Med drugim gre pozitivne odzive najbrž pripisati tudi dostopnosti, saj je revijo mogoče brezplačno brati na spletu, kar pa glede na finančno situacijo v Srbiji in BIH, ni zanemarljiv podatek.

Subkulturno sodelovanje se je razvilo tudi na radijskem področju. V projekt **Crossradio**, ki je nastal v začetku leta 2001, so se sprva povezale tri radijske postaje, ki so »želele potegniti križ čez fizične in mentalne bariere tega sveta« (Balcanis, 2002: 108). Radiu Študent iz Ljubljane, B92 iz Beograda in Radiu Student iz Zagreba so se kasneje pridružile še radijske postaje iz Sarajeva (Radio EFM), Mostarja (Studio 88), Banja Luke (Radio Balkan), Zrenjanina (Radio Kojot), Novega Sada (Radio 021) in Somborja (Radio Sombor). Mreža je trenutno sestavljena iz **osmih radijskih postaj iz Srbije, Hrvaške, BIH in Slovenije** ter je hkrati odprta za širitev.

Osnovni koncept Crossradia je **izmenjevanje 20-minutnih radijskih prispevkov**. Vsaka postaja v mreži Crossradio tedensko pripravi prispevek, ki naj bi odražal **subkulturni utrip okolice** (razstave, koncerti, knjige, predstave, festivali ...) in bi bil zaradi tega dovolj zanimiv

za poslušalce na področju nekdanje Jugoslavije. Pripravljeni prispevki (v katerih so torej običajno krajši intervjuji, reportaže in dobršna mera lokalne glasbene produkcije) se v elektronski obliki shranijo na strežnik, odkoder jih presnamejo vse radijske postaje, ki so vključene v mrežo. Radijske postaje nato na svoji frekvenci tedensko predvajajo kolaž pripravljenih prispevkov. Vsak prispevek je brezplačno dostopen tudi na **spletni strani** www.crossradio.org in ga je v primeru ustrezne tehnične podpore moč poslušati kadarkoli. Iz spletne strani je mogoče dostopati tudi na strani posameznih radijskih postaj iz mreže Crossradia. Pri tistih, ki oddajajo svoj program na internetu, je tako mogoče s preprostim klikom miške vsak hip poslušati tudi siceršnji redni program, ki poteka v živo.

Podobno kot oddaja Crossradio tudi spletna stran deluje kot **zbirališče informacij** o subkulturnem dogajanju na področju nekdanje SFRJ: informacije o festivalih, koncertih, predstavah, predavanjih ... Radijske postaje lahko po svoji presoji na spletno stran uvrščajo tudi dodatne novinarske prispevke, ki zaradi časovne ali kakšne druge omejitve niso primerni za predvajanje v terminu Crossradia, pa so vseeno dovolj relevantni in zanimivi za branje. Tako npr. radio B92 na spletno stran redno uvršča intervjuje z glasbenimi ustvarjalci.

Enako kot v primeru revije Balcanis, tudi v projektu Crossradia avtorji prispevkov sodelujejo **v svojem jeziku**, kar dokazuje, da so lahko »jezikovni problemi pravzaprav manj resni od drugih kulturnih ovir; na primer zaznav, odnosov, stereotipov, predsodkov, prepričanj, vrednot in mišljenjskih vzorcev« (Prosser v Sarangi, 1996: 80). Tudi če so jezikovni problemi pogosto minorni v primerjavi z »drugimi kulturnimi ovirami«, ne moremo mimo razmisleka o **vprašanju jezikovne razumljivosti** posameznih prispevkov Crossradia. Kakšno vlogo imajo jezikovne pregrade v primeru Crossradia? Dejstvo je, da bi tovrstno sodelovanje nastalo mnogo težje, če ne bi bilo **srbohrvaščine, ki je bila v SFRJ nekakšna lingua franca**. Poleg Hrvatov in Srbov so jo razumeli in po potrebi uporabljali tudi Slovenci, Makedonci, Albanci, čeprav obratno ne velja. V prispevkih Crossradia je ta »enosmerna razumljivost« še danes na delu; Slovenci namreč večinoma dobro razumemo prispevke ostalih postaj, hkrati pa so slovenski prispevki poslušalcem iz Srbije, BIH in Hrvaške mnogo težje razumljivi. Odtod tudi napotki, naj bi Slovenci v svojih prispevkih govorili čim bolj počasi in razumljivo. Jezikovni problem se utegne še bolj manifestirati ob potencialni širitvi Cross mreže na Kosovo, v Makedonijo in podobno. Ali bo tedaj edina rešitev uvedba skupnega jezika oz. nekakšnega »uradnega jezika« Crossradia? Kateri jezik bi lahko nastopil v tej vlogi? Poleg tega moram poudariti, da je tudi sedanja medsebojna razumljivost vezana predvsem na generacije, ki so

doživele SFRJ; mlajše generacije na področju nekdanje SFRJ za razliko od starejših namreč pogosto komunicirajo v angleščini.

Oddaje Crossradia ustvarjajo 1-5 članske ekipe radijskih sodelavcev, katerih povprečna **starost je od 20 do 30 let**. Gre torej za posameznike, ki so otroštvo in mladost preživali v zadnjem obdobju SFRJ ter zato nekdanjo skupno državo doživljajo drugače kot generacija njihovih staršev, pa tudi drugače kot njihovi mlajši kolegi, ki niso v SFRJ nikdar živeli.

Poleg zgoraj navedenih značilnosti Crossradio prispevkov je pomemben tudi kontekst, v katerem nastajajo. Za kakšne radijske postaje gre? Vse radijske postaje, ki so vključene v mrežo, so v svojem okolju označene kot bolj ali manj »**alternativne**«. Vendar pa tudi med njimi obstajajo velike razlike; npr. kar se tiče načinov organizacije delovnega procesa, ustanoviteljstva, virov financiranja, pravnega statusa, dometa slišnosti, števila sodelavcev, oddajnega časa, programskih vsebin in podobno.

Po drugi strani pa **med radijskimi postajami vseeno obstaja mnogo skupnih točk**, ki razlikam navkljub omogočajo sodelovanje. Najpomembnejše skupne točke so:

- **sledenje alternativnim umetniškim praksam** (načrtno zanemarjanje mainstreama in osredotočanje na alternativno glasbeno, gledališko, plesno, literarno, filmsko itd. produkcijo),
- v novinarskih prispevkih skušajo zavzeti **kritično držo**,
- program ustvarjajo pretežno **mlajši sodelavci**,
- odprtost za **eksperiment** glede vsebine in forme prispevkov.

Končni kolaž prispevkov ima sicer skupno rdečo nit - subkulturni utrip okolice - a hkrati odraža tudi razlike in posebnosti v načinu dela posameznih radijskih postaj.

7. CROSSRADIO V LUČI EMPIRIJE

Osvetlitve projekta Crossradio sem se v dobršni meri lotila skozi prebiranje sekundarnih virov. Vendar pa je bila ta dejavnost zelo problematična, saj je **na voljo zelo malo literature**, ki bi se ukvarjala z jugoslovansko sceno, jugoslovansko kulturo in podobnimi kulturološkimi temami. Tovrstna literatura očitno (še) ni napisana. Morda gre za posledico skupinske **amnezije** in zatiskanja oči pred preveč bolečimi spomini. Police v knjigarnah se sicer šibijo pod težo knjig, ki govorijo o razpadu SFRJ; vendar pa gre večinoma za ozko specializirane **knjige z vojno tematiko**, katerih domet je natančna kronologija vseh napadov, bitk, dogovorov in sporazumov. Redke izjeme so knjige, ki se ukvarjajo z religioznimi in nacionalnimi aspekti vojn v nekdanji Jugoslaviji; pri tem pa se počasi konča. Verjetno ni potrebno poudariti, da je torej literature, ki bi se ukvarjala s tako ozko opredeljeno temo, kot je nekdanje in sedanje subkulturno oz. alternativno sodelovanje na področju nekdanje Jugoslavije, še manj. Približno nič.

Zaradi teh oteževalnih okoliščin sem presodila, da je nujno opraviti tudi empirično analizo fenomena Crossradio, katere izsledki naj bi ovrgli ali potrdili moje hipoteze o tem projektu. Izdelala sem **vprašalnik**, ki sem ga maja 2003 po elektronski pošti poslala novinarskim sodelavcem, ki pripravljajo prispevke za Crossradio. Prejela sem enajst izpolnjenih vprašalnikov, pri čemer je vsaka postaja zastopana vsaj z enim vprašalnikom (v primeru Radia Sombor, Radia Študent, Radia B92 in Radia e FM pa z dvema). V projektu Crossradio vsak teden sicer redno sodeluje 12-15 ustvarjalcev, vendar pa mi tudi po izdatnem moledovanju ni uspelo dobiti vseh odgovorov.

Vprašalnik so večinoma tvorila vprašanja odprtega tipa; anketiranci so bili omejeni glede dolžine odgovorov (4-5 vrstic). Poleg osrednjega dela vprašalnika, kjer me je zanimala **vsebinska plat projekta in pogled nanj skozi oči ustvarjalcev oddaj**, sem v vprašalnik vključila še nekaj začetnih vprašanj o demografskih podatkih ter zaključnih vprašanj o samopripisani obliki pripadnosti ter umestitvi v kulturni prostor, ki so navedeni v točki 7.3. Žal je **vzorec zelo majhen**, ker pač v projektu ne sodeluje mnogo ljudi. V nadaljevanju navajam najpomembnejše izseke iz vprašalnikov, še prej pa si oglejmo osnovne podatke o radijskih postajah, ki sodelujejo v projektu Crossradio ter nekatere relevantne podatke o anketirancih.

7.1 Radijske postaje, ki so vključene v Crossradio

Trenutno je v mrežo Crossradio vključenih osem spodaj navedenih postaj. Prvotna mreža, ki je nastala leta 2001, je vključevala Ljubljano, Beograd in Zagreb. Kasneje so se pridružile še ostale postaje, pri čemer je Banja Luka »najmlajša«. Nekaj časa je v mreži sodeloval tudi Radio Mostar, katerega udeležba v mreži je zaradi odhoda sodelavca, ki je pripravljal Cross prispevke, zaenkrat zamrznjena. Zato Radia Mostar nisem vključila v raziskavo. Poleg tega sem izpustila tudi Federalni radio iz Sarajeva, ki sicer zadnje čase predvaja določene oddaje Crossradia, vendar pa jih sam ne pripravlja in torej ni aktivno vključen v mrežo.

Če je torej kriterij za polnopravno članstvo v mreži Crossradio **redno pripravljanje in predvajanje prispevkov, udeleževanje srečanj ter priprava skupnih projektov**, potem lahko semkaj uvrstimo sledeče postaje:

RADIO	MESTO	DRŽAVA	TIP RADIJA	USTANOVITELJ & LETO	VRSTA FINANCIRANJA
RADIO STUDENT	Zagreb	Hrvaška	študentski, neprofitni, alternativni, lokalni, community	Fakulteta za politologijo; 1994	Fakulteta, Študentska organizacija, Soros
RADIO 021	Novi Sad	SČG	lokalni	Mesto Novi sad in zaposleni; 1997	Oglasi & donacije
RADIO SOMBOR	Sombor	SČG	lokalni	Skupščina Občine Sombor; 1971	SO Sombor & EPP
RADIO KOJOT	Zrenjanin	SČG		2001	
RADIO B92	Beograd	SČG	neodvisni, komercialni, alternativni	Mladinska zveza Beograd; 1989	Oglasi & sponzorji & donacije
STUDENTSKI eFM	Sarajevo	BIH	študentski, neodvisni, neprofitni, alternativni, lokalni	Študentska zveza BIH in ZN; 1996	Oglasi & projektno financiranje
RADIO BALKAN	Banja Luka	BIH	študentski, alternativni, neodvisni, lokalni	Mladinski komunikacijski center; 1998	Oglasi & projektno financiranje
RADIO ŠTUDENT	Ljubljana	Slovenija	študentski, neodvisni	UK ZSMS (pravni status nerešen); 1969	ŠOU & Oglasi & projektna dejavnost

Tabela 7.1: Radijske postaje, ki so vključene v mrežo Crossradio

Analiza podatkov o radijskih postajah v mreži Crossradio

a) »Pokritost« področja nekdanje Jugoslavije

Nekdanja Jugoslavija v mreži Crossradio **ni enakopravno zastopana**, saj prevladujejo postaje iz Srbije (4) in BIH (2); medtem, ko sta Slovenija in Hrvaška zastopani le z eno radijsko postajo. Ostali predeli nekdanje Jugoslavije (npr. Črna gora, Makedonija, Kosovo, Dalmacija) zaenkrat niso vključeni v mrežo.

b) Tipologija radijskih postaj

Naj poudarim, da so v tabeli nanizane **subjektivne opredelitve** novinarskih sodelavcev, ki pripravljajo prispevke za Crossradio; torej ne gre za uradne informacije, ki bi jih npr. posamezni radio podal na svoji spletni strani. Ta dejavnik je še posebej pomembno upoštevati v primeru večjih radijskih postaj, saj bi morebiti kakšen drug sodelavec iz istega radia svojo matično postajo opredelil malce drugače. Na tem področju vlada krepka pojmovna zmeda, saj je zelo težko potegniti ostre ločnice med posameznimi tipi radijskih postaj. V vsakem primeru gre torej za **različne radijske postaje**; nekatere so zelo lokalne, druge študentske, večinoma pa gre za hibridne oblike. Večina radijskih postaj je **študentskih, alternativnih, neodvisnih, lokalnih in neprofitnih**.

c) Ustanovitelj in leto nastanka

Tudi **po ustanoviteljski oz. lastniški plati se postaje močno razlikujejo** med seboj. V večini primerov gre sicer res za študentske radijske postaje, ki so jih ustanovile Študentske organizacije, fakultete ali mladinske organizacije. Vendar pa so v mrežo vključene tudi nekatere lokalne postaje, ki so v občinski lasti ter nekatere postaje, katerih lastništvo je privatnega značaja. Izpostaviti moram primer B92, ki ga je leta 1989 sicer ustanovila Študentska organizacija, vendar se je kasneje privatiziral in torej povsem spremenil pravni status. V mreži se torej večinoma pojavljajo **študentske in lokalne** radijske postaje. Po letnicah ustanovitve ugotovimo, da so to večinoma zelo **»mlade radijske postaje«** (razen B92, RŠ in Radio Sombor); vse ostale so nastale po razpadu SFRJ. Pri mnogih so vsaj v začetku sodelovale mednarodne organizacije, ki so jih ustanovile z namenom povojne normalizacije in pluralizacije medijskega prostora (Radio eFM iz Sarajeva, Radio Mostar, pa tudi prenovljeni B92).

d) Vrste financiranja

Finančne vire, ki omogočajo delovanje radijskih postaj, črpajo v precejšnji meri s prodajo **oglasnega prostora**. Poleg tega so študentske radijske postaje upravičene do določene pomoči **študentskih organizacij**, občinske postaje pa po analogiji prejemajo sredstva od **občin**. Nekatero postaje se zatekajo tudi k **projektni dejavnosti**, prijavljajo se torej na **razpise** različnih (mednarodnih) organizacij, ki namenjajo sredstva medijem, ki promovirajo tolerantnost, ekologijo, enakopravnost spolov, zaščito manjšin, mirovništvo in podobno.

Sklep

Sklenemo lahko torej, da se **radijske postaje, ki so vključene v Crossradio, razlikujejo** med seboj; predvsem kar se tiče pravnega statusa, leta nastanka in finančnih virov. Vsi ti dejavniki nadalje vplivajo na razlike v tehnični opremljenosti, številu sodelavcev, dometu slišnosti in podobnem.

7.2 DOMET RADIJSKIH POSTAJ

Eden od bistvenih podatkov v proučevanju katerega koli množičnega medija, je **obseg publike, do katere ima medij vsaj potencialni dostop**. Možnost dostopa je močno povezana s tehničnimi zmogljivostmi in finančnimi sredstvi, mnogokrat pa je odvisna tudi od politične volje. Do osvetlitve tega aspekta sem se skušala dokopati na osnovi **analize frekvence**, na kateri(h) posamezen radio oddaja ter podatkov o radiju slišnosti in številu poslušalcev. V 21. stoletju postaja vedno bolj pomemben tudi **internet**; radijske postaje ga lahko uporabljajo vsaj v dva namena; lahko postavijo svojo spletno stran, poleg tega pa ponuja internet tudi možnost oddajanja programa v živo in ga torej lahko spremlja tudi mnogo bolj oddaljeno poslušalstvo.

RADIO	FREKVENCA	WEB	STREAMING	ŠTEVILO POSLUŠALCEV	DOMET SLIŠNOSTI
RADIO STUDENT	100,5 Mhz FM	//	//	neznano	del Zagreba
RADIO 021	92,2Mhz FM	www.radio021.co.yu	//	neznano	2 500 km ²
RADIO SOMBOR	90,9 Mhz FM, 666 kHz AM		//	Okrog 60 000	FM v radju 100 km; AM mnogo več
RADIO KOJOT	107,3 Mhz FM	www.kojot.zr.co.yu			
RADIO B92	92,5Mhz FM	www.b92.net	da	42 000	radij 150 km
STUDENTSKI eFM	95,2 Mhz FM	www.efm.co.ba	//	50 000	kanton Sarajevo
RADIO BALKAN	95,9 Mhz FM	www.balkan.com	//	neznano	Banja Luka z okolico

RADIO ŠTUDENT	98,3 Mhz FM	www.radiostudent.si	da	25 000	Ljubljanska kotlina
------------------	-------------	---------------------	----	--------	---------------------

Tabela 7.2: Domet radijskih postaj

Sklep

Večina radijskih postaj ima na voljo le **eno FM frekvenco**. **Podatki o številu poslušalcev so nezanesljivi**, saj si tovrstne radijske postaje po pravilu ne morejo privoščiti raziskav poslušalnosti; gre torej bolj za ugibanje intervjuvancev. Izjema je B92, ki je junija 2003 opravil tovrstno analizo. Kljub nezanesljivosti podatkov lahko sklenemo, da gre večinoma za postaje z **majhnim dometom slišnosti**; program je mogoče poslušati le v mestu, kjer je postaja locirana, in v njegovi okolici. Vendar pa so skoraj vse postaje (razen zagrebškega Radia Student) s pomočjo interneta prisotne tudi izven svojega lokalnega okolja; imajo namreč izdelane **spletne strani**, ki ponujajo osnovne podatke o njih, ponekod pa je tudi mogoče poslušati nekatere prispevke v mp3 formatu. V tem pogledu so se torej hitro **prilagodile izzivu časa**; internet je učinkovito komunikacijsko sredstvo, ki radijski postaji omogoča večjo prisotnost kot sam oddajnik. Najmočnejša uporaba interneta v radijske namene je gotovo **streaming programa**. Izmed postaj, ki so vključene v Cross, trenutno omogočata streaming le RŠ in B92. Razlog verjetno leži v zastareli tehnični opremi in pomanjkanju finančnih sredstev.

7.3 ANKETIRANCI

Preden se lotimo vpogleda v vprašalnik, si oglejmo nekatere podatke o anketirancih, ki so po mojem mnenju bistveni za preučevanje fenomena Crossradia. Gre predvsem za podatke o **religiozni, nacionalni, subkulturni in generacijski pripadnosti** ter pomenu, ki ga posamezen anketiranec pripisuje vsaki od teh oblik pripadnosti. Poleg tega me je zanimalo še, **v kateri kulturni prostor umeščajo** sami sebe.

- **spol**: 10 moških in 1 ženska
- **starost**: 33, 25, 24, 26, 32, 43, 28, 30, 27, 28, 29; povprečno torej **29,5**
- **izobrazba**: pet študentov, trije z visokošolsko in trije z srednješolsko izobrazbo
- **nacionalna pripadnost**:
 - o Srbi: 3
 - o Črnogorci: 1
 - o Madžari: 1

- Slovenci: 2
- Bošnjaki: 1
- Neopredeljen: 2
- Drugo (v tem primeru »Balkanec«): 1
- **religiozna pripadnost:**
 - musliman: 1
 - pravoslavna veroizpoved: 2
 - neopredeljeni ali ateisti: 8
- **samopripisana pripadnost kulturnemu prostoru** (pri čemer je bilo dovoljeno izbrati več možnosti):
 - ex Jugoslavija: 4
 - Balkan: 4
 - Srednja Evropa: 0
 - Vzhodna Evropa: 0
 - Jugovzhodna Evropa: 2
 - Evropa: 4
 - Zemlja: 2
- **pomen posameznih oblik pripadnosti.** Anketiranci so spodnje oblike pripadnosti razvrščali od najpomembnejše (5) do najmanj pomembne (1):
 - nacionalna pripadnost: 2, 1, 1, 1, 1, 2, 3, 1, 1, 1; torej povprečno **1,4**
 - religiozna pripadnost: 1, 1, 1, 1, 1, 2, 3, 1, 1, 2; torej povprečno **1,4**
 - generacijska pripadnost: 1, 3, 2, 4, 3, 4, 4, 4, 3, 1; torej povprečno **2,9**
 - subkulturna pripadnost: 5, 3, 4, 4, 4, 5, 2, 4, 4, 4; torej povprečno **3,9**

V zadnjem zgoraj navedenem sklopu sem upoštevala le podatke iz osmih vprašalnikov, saj eden izmed anketirancev tega sklopa ni izpolnil.

Sklep

V projektu Crossradio sodeluje **več moških** kot žensk. Povprečna starost je malce pod 30 let; večinoma gre za bolj izobražene posameznike, ki bodisi že imajo **visokošolsko izobrazbo** ali pa jo bodo imeli v prihodnosti, ko zaključijo študij.

Zanimivo je, da so se v primeru nacionalne pripadnosti skoraj vsi opredelili (razen treh), medtem, ko se v primeru **religiozne pripadnosti skoraj nihče ni opredelil** (razen treh).

Anketiranci se večinoma uvrščajo v **kulturni prostor nekdanje Jugoslavije (4), Balkana (4) in Evrope (4)**; zanimivo je, da se nihče ni uvrstil v Srednjo ali Vzhodno Evropo.

Anketiranci **nizko vrednotijo nacionalno (1,4) in religiozno (1,4) pripadnost**, medtem, ko **generacijski (2,9) in subkulturni pripadnosti (3,9) pripisujejo precej večji pomen.**

7.4 ANALIZA ODGOVOROV NA VPRAŠALNIK O CROSSRADIU

V nadaljevanju navajam le posamezne najbolj relevantne izseke iz odgovorov anketirancev; izpolnjeni vprašalniki pa so v celoti na vpogled v prilogi. Pri nekaterih odgovorih sem uporabila le določeno besedo, pri drugih stavek v celoti; pri tem sem upoštevala tehtnost in argumentiranost odgovorov. Mnogi odgovori so si namreč zelo podobni, saj izražajo isti pomen, le terminologija je različna; v tem primeru se izogibam ponavljanju in jih navajam le enkrat. V primeru, da se isti odgovor pojavlja pri več anketirancih, sem ga v sklepu izpostavila s krepkim tiskom.

Odgovore sem razvrstila v podobne sklope, kot so bili razvrščeni v vprašalniku:

1. O Crossradiu:
 - opis projekta Crossradio,
 - razlogi za nastanek tovrstne mreže,
 - razlike in podobnosti med radijskimi postajami, ki so vključene v mrežo.

2. Crossradio v ožji perspektivi (o konkretni Cross oddaji na matični postaji anketiranca):
 - najpogostejše teme,
 - zvrst glasbe,
 - ciljna publika,
 - število poslušalcev,
 - odziv okolice na oddajo,
 - pomen, ki ga ima oddaja za ožje družbeno okolje.

3. Crossradio v širši perspektivi (o celotni mreži):
 - vpliv, ki ga ima Crossradio na širše družbeno okolje,
 - vključitev novih radijskih postaj,
 - podobne oblike sodelovanja,
 - skupni kulturni prostor na področju nekdanje Jugoslavije,
 - ideje za prihodnost.

7.4.1 O Crossradiu:

a) Najbolj relevantni odgovori na vprašanje: »**Kako bi opisal-a projekt Crossradio?**« so bili:

- **interkulturalni** radijski projekt,
- Crossradio spodbuja **toleranco**,
- Crossradio je mreža radijskih postaj iz nekdanjega jugoslovanskega prostora, ki jih zaznamuje **podobna usmeritev**,
- omogoča **dvig kvalitete programa** na vseh vključenih radijskih postajah,
- vzpostavlja **kvalitetno komunikacijo in informiranost** med ljudmi odprtega uma na področju ex SFRJ,
- uspešno sodelovanje ljudi s **podobnimi interesi na področju kulture**,
- **vzpostavitev novih kulturnih povezav na področju ex SFRJ** in obnovitev starih povezav,
- Cross Radio je zahvaljujoč spletni strani **multimedijski projekt**,
- multikulturalna, **multinacionalna mreža** radijskih postaj,
- **brez kakršne koli cenzure** ali lokalne uredniške politike,
- **enkratna avdio mreža** na tleh ex Jugoslavije,
- **medijsko-kulturni (množični) projekt, ki temelji v undergroundu** in ki maksimalno uporablja internet,
- projekt, ki je **namenjen velikemu številu ljudi iz različnih geokulturnih področij**.

Sklep

Skoraj vsi anketiranci zelo podobno opisujejo projekt Crossradio. Večina jih meni, da gre za edinstveno **multinacionalno, multikulturalno in multimedijsko mrežo** radijskih postaj, ki prispeva k **obnovitvi nekdanjih pretrganih kulturnih vezi na področju nekdanje Jugoslavije** in vzpostavitvi novih. S pomočjo mreže se **komunikacijski in informacijski kanali** zopet odpirajo; mreža torej deluje povezovalno in vzpodbuja toleranco. Povezuje postaje z **podobno uredniško usmeritvijo** v smislu **osredotočenosti predvsem na subkulturalno, alternativno, underground sceno**. Nekateri anketiranci posebej izpostavljajo pomen **interneta** za delovanje mreže.

b) Na vprašanje: »**Zaradi česa je prišlo do projekta Crossradia?**« so anketiranci odgovarjali takole:

- zaradi **nasilne desetletne prekinitve nekdanj neoviranega in živahnega pretoka** kulturnih in glasbenih vsebin
- zaradi potrebe po **širitvi kulturnega prostora**; povsem naravno so bile obnovljene povezave, ki so bile po sili razmer »zamrznjene«, ne pa tudi pretrgane,
- zaradi potrebe po **kvalitetni komunikaciji** na področju ex SFRJ,
- **ko je SFRJ razpadla, so nastale premajhne države**, ki občinstvu ne omogočajo kulturnega življenja (...) možnost izbire je manjša, konkurenca je manjša, s tem pa pada tudi kvaliteta,
- povezuje ljudi in nudi **informacije, ki jih je sicer nemogoče dobiti**,
- potreba po kontinuiranem sodelovanju z radijskimi postajami iz nekdanjega jugoslovanskega prostora, ki jih zaznamuje **podobna usmeritev**,
- zaradi **potrebe po razbitju informativne turbo folk blokade**, ki je posledica dogajanja v zadnjih petnajstih letih,
- zaradi potrebe po informacijah o **kulturi mladih na območju JV Evrope in bivše SFRJ**; pa tudi zaradi potrebe po vzpostavitvi novih kulturnih povezav na tem območju. Kot **najugodnejši medij za doseganje tega cilja se je izkazal radio in internet**,
- **kontrateza korporacijski in »interesni spravi«**, ki poteka na nivoju industrijskih in trgovinskih verig.

Sklep

Najpogostejši razlogi za nastanek projekta Crossradio so po mnenju anketirancev: **nasilna prekinitve nekdanj živih stikov; potreba po komunikaciji in informacijah** o dogajanju na področju nekdanje SFRJ; **podobna programska usmeritev** radijskih postaj; potreba po **večjem prostoru**, ki omogoča pestrejši izbor kulturnih produktov in posledično dvig kvalitete kulturnega življenja. Eden od anketirancev posebej izpostavlja primernost **radia in interneta** za takšno vrsto sodelovanja. Posebej zanimiv se mi zdi pogled na Crossradio kot na **kontratezo gospodarskemu sodelovanju** (oz. kupovanju propadlih podjetij), ki smo mu priča v zadnjih letih.

c) Na vprašanje: »**Kakšne so razlike in podobnosti med radijskimi postajami, ki so vključene v Cross mrežo?**« so anketiranci odgovarjali tako:

- bistvena podobnost je v zgoraj omenjeni **potrebi vseh ekip Crossradia po izmenjavi, komunikaciji, sodelovanju,**
- bistveno je **priznanje enakovrednosti vsem kulturnim razlikam** sodelujočih in njihovih kulturnih okolij,
- **razlike med postajami so res velike, vendar pa so očitne tudi podobnostmi med ljudmi,** ki sodelujejo v Crossradio mreži,
- **radijske postaje so si podobne v ugledu in vplivu,** ki ga imajo na poslušalce; poleg tega so odigrale bistveno vlogo v sociokulturni in politični vzgoji generacij, ki so po Titovi smrti odraščale na področju Balkana. **Razlike se tičejo predvsem konteksta** (medijskega, političnega, ekonomskega),
- **izdaten segment sodelavcev med 20. in 30. letom starosti ,**
- obstaja podoben način funkcioniranja in razmišljanja ljudi na tem področju; vsaka radijska postaja vnaša tudi **posebnosti svojega kulturnega okolja,**
- podobnost leži v **podobni viziji kulturnega povezovanja,**
- **način dela se zelo razlikuje,** prav tako izbira tem,
- **lepota kulturne raznolikosti,**
- skupen je interes za **(sub)kulturo mladih in alternativno kulturo,**
- **večina postaj ne spada v mainstream, zanima jih novo in drugačno;** razlike so mnogo manjše in zadevajo predvsem **tehnične lastnosti** (vir financiranja, moč oddajanja itd.).

Sklep

Podobnosti med radijskimi postajami so predvsem v **potrebi po komunikaciji** in sodelovanju; v iskanju novega, drugačnega, **alternativnega in subkulturnega**; v **generacijski umeščenosti sodelavcev** (povprečno so stari med 20 in 30 let) ter v **vplivu,** ki ga imajo dotične radijske postaje na mlade poslušalce.

Razlike se tičejo večinoma **tehničnih karakteristik postaj** (slišnosti, budžeta, opreme ...); **načina dela** ter **širšega družbeno političnega okolja,** v katerem posamezna postaja deluje. Ne glede na podobnosti in razlike mnogi anketiranci izpostavljajo prav **pomen kulturnih razlik in posebnosti,** ki jih posamezna postaja vnaša v Crossradio.

7.4.2 O Crossradio oddaji posamezne radijske postaje:

a) Odgovori na vprašanje: »**Katere so najpogostejše teme v vaših prispevkih za Crossradio?**« so bili:

- **glasba, likovna umetnost, film, književnost, gledališče, strip, novi mediji,**
- **predstavitve kulturnih festivalov s pridihom sodobnosti in alternativnosti,**
- najbolj se posvečamo **lokalni glasbeni in gledališki sceni**; dobro je zastopana tudi likovna umetnost in **akcije nevladnih organizacij,**
- glasba, gledališče, strip, knjige; v prispevkih dobijo posebno mesto **pobude in ideje, ki so podobne projektu Crossradia,**
- kadar je le mogoče predstavljamo **zdrava politična stališča** mladih ljudi in to s pomočjo alternativne kulture.

Sklep

Crossradio prispevki pokrivajo **sodobno alternativno kulturno produkcijo** (glasbeno, likovno, gledališko, filmsko, stripovsko, novomedijsko ...), ki odraža dogajanje v okolju, v katerem deluje določena radijska postaja. V oddajah so torej predstavljene stvaritve **lokalnih umetnikov**, hkrati pa je v prispevkih pogosto namenjen tudi prostor **gostujočim** umetnikom, ki prihajajo iz drugih predelov nekdanje SFRJ. V prispevkih se pojavljajo informacije o **festivalih** ter občasno o delovanju **nevladnih organizacij**. Alternativna umetniška produkcija, ki jo predstavlja Crossradio, mnogokrat izraža tudi določena **politična stališča**.

b) Na vprašanje: »**Kakšno glasbo predstavljajo Crossradio prispevki tvoje radijske postaje?**« so anketiranci odgovarjali tako:

- **dobro glasbo vseh žanrov,**
- **alternativno/neodvisno glasbeno produkcijo,**
- prvi kriterij je **svežina**; nepisano pravilo je, da ne predvajamo glasbe, ki je starejša od samega Crossradia; kar se tiče zvrsti, je mogoče slišati marsikaj – od klasičnega kitarskega rocka, hip hopa, elektronike ...,
- poseben poudarek je na **promoviranju novih sil,**
- dobesedno **vsako glasbo razen komercialne,**

- ni omejitev glede zvrsti glasbe. Predvajamo vse, kar se nam zdi pomembno, od elektronike, ki je močno zastopana, preko rocka, punka, hip hopa, do pomembnejših hard core skupin ... **Ne zanima nas »poslušljivost« glasbe, ampak inovativnost,**
- prednost imajo **mladi izvajalci, ki sicer težko prodrejo** v medijski prostor,
- sodoben rock in elektronika, **ki nastaja na področju nekdanje SFRJ.**

Sklep

Glasba je zelo pomemben element Crossradio prispevkov; predvajajo se **vse zvrsti glasbe** (elektronika, punk, hardcore, rock, hip hop, jazz ...), **ki nastajajo na ozemlju nekdanje SFRJ** in so dovolj inovativne in sveže. Precej prostora je odmerjenega **mladim izvajalcem**, ki sicer nimajo možnosti za promocijo svoje glasbe. Mnogokrat so v oddajah predstavljeni tudi koncerti glasbenikov, ki ne prihajajo iz področja nekdanje Jugoslavije, vendar pa gre v tem primeru za »velika imena«, ki so s svojim koncertom v tolikšni meri razgibala lokalno sceno, da je o tem potrebno »obvestiti« celotno Cross območje.

c) Anketiranci so se z vprašanjem: **»Kakšna je ciljna publika Crossradia?«** spopadli s pomočjo opisa oz. poskusa opisa potencialnega poslušalca:

- recimo, da je to **študent-ka**, med 18. in 30. letom, **kulturni delavec oz. delavka, družbeno angažiran-a**,
- srednješolci in študenti, ki jih zanima **alternativna kultura in subkultura**,
- zdravi in **svobodni ljudje** med 20. in 25. letom, ki za svoje mentalno zadovoljstvo potrebujejo »več« od diktiranega,
- poslušalec z **odprtimi ušesi**, ki ga **zanima, kaj se dogaja po drugih centrih nekdanje Jugoslavije**,
- recimo, da je povprečen poslušalec Crossradia **nezadovoljen z ekonomsko in politično situacijo v času tranzicije**,
- **hoče zadovoljiti kulturne potrebe i navezati kontakt z zunanjim svetom**,
- to so načeloma ljudje vseh generacij, od mlajših poslušalcev, ki se ne spominjajo nekdanje Jugoslavije do tistih starejših, ki so v njej živeli; v vsakem primeru gre za ljudi **brez nacionalnih predsodkov**,
- **vsak urbani poslušalec odprte glave.**

Sklep

Večina anketirancev meni, da so poslušalci **večinoma mladi** (med 15 in 30 let), čeprav nekateri vprašanju generacijske pripadnosti ne pripisujejo večje teže (torej menijo, da so poslušalci zelo različno stari). Bolj kot starost namreč poudarjajo druge lastnosti:

družbeno angažiranost, strpnost, radovednost, odprtost, željo po informacijah o dogajanju v sosednjih državah, zanimanje za alternativno kulturo ... Eden izmed anketirancev je izpostavil tudi **nezadovoljstvo nad ekonomsko in politično situacijo** v času tranzicije.

d) Vprašanje: «**Koliko poslušalcev ima vaša Cross radio oddaja?**» zagotovo spada v kategorijo »trdi oreh«:

- **ne vem**
- nemogoče je podati oceno, ker **nikoli ni bilo kakšne raziskave poslušalnosti**,
- kolikor vem, okrog 1000,
- ne vem, mnogo,
- 2500 – 7500,
- bojim se, da **tega ravno ne morem oceniti**; ljudje večinoma vedo, kaj je Crossradio,
- še en neznan podatek,
- precej.

Sklep

V Crossradio so vključene večinoma manjše radijske postaje, ki niso nikoli opravile analize o poslušalnosti svojega programa, zato tudi **nimajo podatkov o številčnosti poslušalstva**, ki spremlja posamezen segment programa (v tem primeru Crossradio). Zaradi odsotnosti relevantnih informacij o poslušalnosti Crossradio oddaj iz zgornjih »ugibanj« ni mogoče potegniti zanesljivega zaključka.

e) Na vprašanje: »**Kakšna je reakcija tvoje okolice na Cross radio?**« so anketiranci odgovarjali tako:

- **pozitivna**; eventualne kritične pripombe letijo na **prenaporno doziranje** vsebin, dve uri skoncentriranih informacij z osmih različnih koncev ni mačji kašelj,
- poslušalci sprejemajo Crossradio kot **dobrodošlo osvežitev** programa,

- večina ljudi misli, da je super imeti projekt, ki **spodbuja komunikacijo med mladimi** na področju nekdanje Jugoslavije; redki so tisti, ki te komunikacije ne razumejo ...,
- reakcija okolice na Crossradio je pozitivna, saj omogoča **spoznavanje scen, ki so sicer težko dostopne**.

Sklep

Prav vsi anketiranci poudarjajo, da je odziv okolice na Crossradio **pozitiven**, ker omogoča **komunikacijo** na področju nekdanje Jugoslavije in **izmenjavo informacij** o dogajanju na različnih področjih nekdanje skupne države, ki so sicer zaradi svoje narave (alternativa, underground, nekomercialnost ...) težko dostopne. Crossradio poleg tega **nadgrajuje siceršnji program** radijskih postaj. Očitki pa letijo predvsem na **prenaporno podajanje vsebin**, ki je posledica nenehnega širjenja mreže v zadnjih letih in torej vedno večjega števila prispevkov.

f) Anketiranci so podali svoje mnenje o tem »**kakšen vpliv ima Crossradio na poslušalce in poslušalke**«:

- **vzbudi jim željo** iti na koncert v Beograd, na festival v Mostar, na predstavo v Zagreb; po drugi strani pa želijo te stvari videti na slovenskih odrih in razstaviščih,
- v prvi vrsti **ruši informacijske berlinske zidove in predsodke**, ki so se na tem področju dvignili v devetdesetih letih,
- najpogosteje je **informativen, deluje pa tudi spodbujevalno**, saj dokazuje, da se prekinjeni komunikacijski kanali ponovno vzpostavljajo,
- Crossradio je že v drugi oddaji **realiziral svoj cilj**; tedaj je namreč sedemnajstletni Beograjčan po telefonu povprašal, kje bi lahko dobil album neke hrvaške skupine ...,
- Crossradio »razvija« občutek **tolerance do drugih družbenih skupin** in vzpodbuja kritično razmišljanje
- prek **spoznavanja trendov v kulturi na področju ex Jugoslavije** se kvaliteta kulturnega življenja viša,
- mislim, da poslušalcem **pomaga razumeti, da tudi v državah, s katerimi smo bili pred desetimi leti v sovražnih odnosih, živijo povsem normalni ljudje**; pričnejo se zanimati za njihove kulturne projekte in meje izgubijo pomen,
- v prvi vrsti informativen, upam pa, da tudi **zabaven in poučen**,
- verjamem, da uspemo posredovati idejo o **potrebi po širitvi obzorij**.

Sklep

Anketiranci menijo, da Crossradio vpliva na **toleranco, razumevanje, kritično razmišljanje, razširjanje obzorij, rušenje informacijskih blokad in predsodkov, seznanjanje s trendi v kulturi**. Je hkrati informativen, zabaven in poučen.

7.4.3 Crossradio v širši perspektivi:

a) Anketiranci so na vprašanje: »**Kakšen vpliv ima po tvojem mnenju Crossradio na širšo okolico?**« odgovarjali takole:

- projekt zbuja **občudovalce in posnemovalce** širom Evrope, pa tudi širše,
- skrajno pozitiven, ker je projekt v temelju **neobremenjen s preteklostjo, zavedajoč se sedanosti in brez diktata »od zgoraj« glede prihodnosti,**
- **v odvisnosti od prodornosti radia** – najbolj odmeva v Beogradu in Sarajevu, kjer so mladi samo čakali na tak svež veter,
- ljudje so **opogumljeni stopiti v stik z »drugo stranjo«**, zanimajo se za nove glasbene skupine, knjižne naslove, festivale, projekte ...,
- kulturne vrednote v Srbiji so zaradi vojne močno okrnjene oz. izgubljene, prav tako je prizadet tudi meščanski duh in kritično razmišljanje; zato ima Crossradio nekakšen **terapevtski vpliv,**
- **omogoča večjo »izbiro«** glede kulturnega življenja; mislim, da ni zanemarljivo, da Crossradio po mnogih letih medijske blokade in marketinško ustvarjenih sovražnosti **opominja ljudi, da tudi na drugi strani meje živijo takšni ljudje, kot so oni,**
- pomaga ljudem, da bolje spoznajo ljudi iz svoje okolice, ki govorijo podoben ali isti jezik in podobno razmišljajo; **pomaga jim dojeti, da lahko normalno živijo z njimi, ker jih nihče ne ogroža,**
- **zbližuje različne kulturne scene** Crossradio centrov.
- če bi se protagonisti Crossradia dela lotili bolj resno, našli denar, se še močneje povezali in razširili področje dejavnosti, povezali Cross ozemlje ... bi bili lahko institucija. Vendar ...

Sklep

Crossradio mreža ima po mnenju anketirancev **velik vpliv** na okolico, predvsem kar se tiče **kontaktov z »drugo stranjo«**, **širše kulturne izbire, zблиževanja različnih kulturnih scen.**

Eden izmed anketirancev opozarja, da je vpliv Crossradia sorazmeren z siceršnjim vplivom določene radijske postaje (npr. število poslušalcev). Poleg tega večina vprašanih izpostavlja pomen **neobremenjenosti s preteklostjo**, s čimer je povezan tudi **terapevtski značaj** Crossradia, ki namreč vnaša zavest, da tudi v onkraj meje živijo »podobni« ljudje.

b) Glede na to, da Crossradio mreža ne pokriva celotnega ozemlja nekdanje SFRJ, me je zanimalo »**ali bi bilo potrebno v mrežo vključiti še kakšno radijsko postajo ter katero in zakaj?**«:

- mislim, da je potrebno vključiti čim več radijskih postaj; pa ne le postaje s področja ex Jugoslavije, temveč iz **cele Evrope**. Čeprav ne uporabljamo istega jezika, mislim, da je celotna Evropa zaokrožena celota; vsak novi element Crossradia vnese v mrežo svoje kulturne posebnosti; zaradi tega skupnega projekta je poslušalcem lažje **sprejeti druge ljudi in jih bolje spoznati**,
- to je že načrtovano in mislim, da je potrebno, vendar glede na neko zgornjo mejo. Jaz osebno bi rad slišal kakšno **primorsko postajo**, npr. Split, Pula in podobno,
- seveda, **podobna usmeritev** bi bila OK; postaje iz centrov tipa Maribor, Split, Pula, Podgorica, Skopje, Tuzla in drugih večjih centrov,
- morali bi **vključiti vse zainteresirane**; seveda bi morali upoštevati podatek, za kakšno radijsko hišo gre; tudi **v najmanjši vasi je mogoče najti nekaj posameznikov, ki lahko v času tehnološke hiperrevolucije (hiperneta) postanejo input / output** za širjenje pozitivne energije, ki jo ustvarja projekt Crossradio,
- projekt je treba najprej **razširiti na še nepokrita področja ex Juge** (Makedonija, Črna gora, Kosovo),
- potrebno je vključiti še druge radijske postaje; najprej tiste, ki imajo **regionalni vpliv in promovirajo (sub)kulturo mladih**, s čimer bi bila dosežena decentralizacija v kulturi,
- **ozemeljsko je projekt zelo necelovit**,
- v vsakem primeru je dobro, da se mreža širi; kolikor je to pač **tehnično oz. časovno izvedljivo**,
- želel bi, da bi se vključila še kakšna radijska postaja iz držav, ki so sedaj zastopane le z eno (Slovenija, Hrvaška); prav tako bi se lahko vključili tudi Črnogorci in Makedonci.

Sklep

Vsi anketiranci se strinjajo, da bi bilo potrebno vključiti dodatne radijske postaje. Večina meni, da je **najprej treba »pokriti« celotno območje nekdanje SFRJ** (Črno goro, Makedonijo, Kosovo, Dalmacijo, Istro ...); poleg tega si želijo, da bi bila vsaka nekdanja republika SFRJ v mreži prisotna z več kot eno radijsko postajo. Dva anketiranca menita, da bi lahko mrežo zastavili tudi širše; da torej ne bi šlo le za območje nekdanje SFRJ, temveč **celotno Evropo ali celo svet**. Obstajata dve omejitvi pri širjenju mreže, glede katerih se strinja večina anketirancev: **časovna omejitev Crossradio oddaj** (neomejeno večanje obsega oddaje namreč ni mogoče zaradi časovnih omejitev, ki jih imajo posamezne radijske postaje); še pomembnejšo omejitev pa predstavljajo **programske smernice radijskih postaj** (v mreži naj bi bile le postaje s podobno programsko usmeritvijo, ki bi dajale prednost alternativni kulturni produkciji). Argument, ki govori v prid širitvi mreže, je predvsem **spoznavanje drugačnosti in promoviranje alternativne kulture**.

c) Eno zadnjih vprašanj zadeva poznavanje podobnih oblik sodelovanja na področju nekdanje SFRJ in sicer se je glasilo **»ali poznaš podobno obliko sodelovanja na področju nekdanje Jugoslavije? Če da, katero?«**:

- po bumu Crossradia leta 2001 so se podobnih projektov lotili še na nekaterih drugih radijskih postajah (**zagrebški 101, ORF**), vendar z omejenim dometom, drugačnim konceptom in praviloma tudi rokom trajanja,
- **nisem slišal za kakšen podoben projekt**,
- kar se tiče medijev, ne vem. Trenutno se razvija **ideja Crosstelevizije**, vendar je o tem pre zgodaj govoriti. Vse te države se na področju kulture povezujejo na različne načine, **od mainstreama do alternative**.
- v zadnjem času je veliko tistih, ki preizkušajo tovrsto sodelovanje; vendar so mnogi od teh projektov nastali le zato, ker obstajajo fundacije, ki prispevajo denar v takšne namene; takšni **projekti obstajajo le dokler jim te fundacije nudijo finančna sredstva**,
- v sferi tiskanih medijev je pred dobrim letom s podobno idejo in izvedbo začela funkcionirati **revija Balcanis**, ki ima redakcije po različnih koncih nekdanje Juge in ki je ravno tako multijezična,
- ne; obstajajo neke **mreže za izmenjavo novic**, a to so večinoma politične novice,
- mislim, da na področju ex YU ne obstaja takšna oblika sodelovanja, v vsakem primeru pa ne tako razvita.

Sklep

Anketiranci bežno poznajo določene oblike kulturnega sodelovanja na področju SFRJ, vendar pa jim namenjajo nekaj kritičnih bodic; ostale oblike so po njihovem mnenju **kratkotrajne, slabše organizirane, vsebinsko skromnejše** (npr. le izmenjava novic). Izmed obstoječih oblik izpostavljajo revijo **Balkanis**, ki ima podoben koncept kot Crossradio; eden izmed anketirancev omenja tudi sodelovanje na področju **mainstream** kulture. Poleg tega naj bi Crossradio v prihodnosti dobil svojo »sestro«- **Cross TV**.

d.) Ena pomembnejših dilem v proučevanju projekta Crossradio je gotovo dilema o obstoju oz. neobstoju jugoslovanskega kulturnega prostora. Odgovoru sem se skušala približati prek vprašanja: **»Ali ti je blizu ideja o ponovnem vzpostavljanju skupnega kulturnega prostora na področju nekdanje Jugoslavije? Zakaj da? Zakaj ne?«**:

- **saj to vendar počnemo,**
- **ta edinstveni prostor ni bil dejansko nikoli razbit**; vsaj kar se tiče ljudi, ki ustvarjajo ali spremljajo Crossradio. Osnovni razlog je **jezik**. Drugi razlog je **mentaliteta**,
- skupni kulturni prostor je bil tudi v bivši Jugoslaviji **fikcija**. Bolj pomembno je **vzpostaviti trdne povezave med prostori, da lahko ti med sabo komunicirajo**
- bolj mi ustreza ideja **kulturnega povezovanja cele Evrope** ter v okviru tega posebnega področja Balkana,
- skupna kulturna identiteta in skupni kulturni prostor nista nikoli obstajala. Jugoslavija je bila pretežno **umetno zgrajena država**, ki je obstajala, dokler jo je vodila sposobna oseba – Tito – in ki se je le »profesionalno pretvarjala«, da ima skupno kulturno identiteto. **Države nekdanje Jugoslavije nimajo iste zgodovine, niso doživele istih turbulenc in nimajo istih običajev in razmišljanja; zato je težko predpostaviti, da bi lahko imele skupno kulturno identiteto. No, pomembna je ravno kulturna raznolikost,**
- da, skupni kulturni prostor je potreben zaradi boljšega **medsebojnega razumevanja**, ki v času SFRJ ni bilo na zavidljivem nivoju. Gotovo je **pretok ljudi in idej** lahko zelo koristen,
- ta ideja mi je zelo blizu zaradi **naravnih vezi med ex YU narodi**. Poleg »tehničnih« lastnosti kot so jezik in geografska bližina, se **narodi bivše Jugoslavije idealno**

dopolnjujejo tudi v smislu mentalitete. Zato lahko ustvarijo izredno močno sceno na vseh področjih kulture; konec koncev je tako tudi bilo v SFRJ,

- da, vendar je najprej potrebno oblikovati **skupni kulturni prostor v BiH**, da bi to sploh bilo mogoče. Mislim, da to zahteva ogromno **truda** in lahko upočasni proces. Vendar pa mi je ta ideja blizu, ker je sodelovanje (skupni projekti, promocija ...) dobro za vse,
- **jaz sem za skupni kulturni prostor planeta in vesolja in še to utegne biti premajhno ...**

Sklep

Zgoraj navedeno vprašanje je sprožilo **plaz izredno različnih odgovorov**. Očitno je, da ima skoraj vsak anketiranec neko svojo predstavo o obstoju ali neobstoju takšnega skupnega kulturnega prostora. Nekateri menijo, da je jugoslovanski kulturni prostor povsem **naravna danost**; tukaj živeči narodi naj bi se **zaradi podobnosti jezikov, geografske bližine in mentalnega profila**, idealno dopolnjevali. V tem smislu je takšen skupni prostor obstajal v preteklosti in obstaja tudi sedaj. Ob tem pa obstajajo tudi popolnoma nasprotna mnenja; da je bil torej skupni jugoslovanski kulturni prostor vedno **fikcija**, ki je obstajala predvsem zaradi karizme Tita in podobno. Vendar pa tudi tisti anketiranci, ki zastopajo takšno stališče, poudarjajo **pomen sodelovanja in medsebojnega razumevanja, izmenjave informacij in idej, pretoka ljudi, skupnih projektov**. Naj izpostavim še tretje stališče, ki se pojavlja vzporedno z obema skrajnima stališčema: skupni kulturni prostor je potrebno vzpostaviti tako na **mikronivoju** (npr. v BiH), kot tudi na **makronivoju** (npr. v Evropi ali pa kar na celotnem planetu).

e.) Projekt Crossradio obstaja dve leti in pol. Čeprav so nekatere osnovne uredniške smernice dogovorjene, so ustvarjalci odprti za spremembe in izboljšave. Zato me je zanimalo »**kaj bi bilo mogoče še storiti v primeru Crossradija?**«:

- morali bi se **bolje organizirati** in imeti čim več skupnih projektov,
- definitivno bi morali razširiti mrežo in zbrati sredstva za **pogostejše promocije**,
- **ustvarjanje kulturnih in medijskih dogodkov** na različnih koncih Cross-teritorija,
- **marketinško povezovanje**,
- mislim, da se je potrebno **medijsko širiti na časopis in televizijo**,
- zveni utopistično; Cross bi lahko prerastel v pravo **samostojno mrežo radijskih postaj**. Precej pozornosti bi morali posvetiti komunikaciji prek **interneta**,

- vzpostavitev Crossa kot samostojne združbe z različnimi akcijami, od izdajateljstva do **zagotovitve skupnega financiranja**,
 - ustvariti **sistem »kontrolirane anarhije«** oz. ne bi smeli omejevati širitve, ne bi smeli postavljati mej. Ustvariti bi morali **sistem »obrnjene dvojne piramide«**, v kateri **ogromno število ljudi iz različnih geografskih točk ustvarja program za še večje število poslušalcev na še večjem geografskem prostoru**. Princip Crossradia bi lahko aplicirali na celotno Evropo v obliki agencije, mreže, baze podatkov ali kaj podobnega
- ...

Sklep

Večina predlogov glede prihodnosti Crossradia se nanaša na **širitev mreže**, boljšo **organizacijo in promocijo**, pogostejše **skupne projekte in srečanja**. Bolj pogumni anketiranci si želijo, da bi Crossradio postal **samostojna združba** (kar bi olajšalo problem financiranja, saj bi bilo to skupno). Najpogumnejša vizija pa je zadnja, ki govori o sistemu **»kontrolirane anarhije«** oz. neomejenem širjenju mreže.

8. SKLEP

V diplomski nalogi sem poskusila osvetliti nekatere dejavnike, ki so po mojem mnenju bistveni za razumevanje projekta Crossradio:

- izkušnja bivanja v **heterogeni državi** SFRJ, katere obstoj je omogočalo izpostavljanje skupnih imenovalcev in zanemarjanje razlik,
- pomen, ki ga določen subjekt pripisuje **pripadnosti** določeni družbeni skupini ter iz nje izhajajoči identiteti,
- način formiranja družbenih skupnosti ter vloga **komunikacijskih sredstev** v tem procesu.

Območje nekdanje Jugoslavije je **prostor izredne raznolikosti** (geografske, nacionalne, religiozne ...); razlike izvirajo še iz časov, ko je območje pripadalo različnim imperijem. Hkrati pa prebivalce družijo **podobnost jezikov in geografska bližina**. Projektu SFRJ je za določen čas s pomočjo kohezivnih elementov uspelo zmanjšati pomen razlik in vdahnuti ljudem **ohlapnejšo identiteto**, ki je presegala ožje identifikacije. Včasih z malce tršim prijemom policije in vojske, drugič z mehkejšim prijemom ugodja ob vožnji od Vardarja do Triglava. Država je obstajala dokler niso v začetku devetdesetih let 20. stoletja prevladale centrifugalne sile, ki so jo razcefrale. Skupni imenovalci so izginili, ostale so predvsem razlike in nesporazum.

Občutek pripadnosti neki državi, skupnosti, narodu, subkulturi ... torej ni večer. Primer SFRJ odraža minljivost tovrstnih občutkov; ti niso »od nekdanj in za zmeraj«, ampak so vpeti v konkreten zgodovinski trenutek in kontekst. Gre torej za **kulturne konstrukte** z omejenim rokom trajanja, ki imajo kljub neulovljivosti in neoprijemljivosti zelo oprijemljive učinke. Ljudje so zaradi njih pripravljeni prijete za orožje ali pač za manj škodljive rekvizite (kot so mikrofoni, snemalna naprava ali majica z antiglobalističnim sloganom). V obeh primerih poteka podoben proces: **definiranje meje med domačim in tujim**, med somišljeniki in drugače mislečimi.

Strukturiranje kaotičnega in heterogenega sveta v smiselno celoto ne bi bilo mogoče brez **binarnih opozicij**, pri čemer lahko po osi razlik in nasprotij potujemo neskončno daleč. Srb je »drugačen« od Hrvata, ženska je »drugačna« od moškega, rastlina je »drugačna« od živali, Zemlja je »drugačna« od Marsa, punker je »drugačen« od hipija, elektronika je

»drugačna« od rokenrola, koža otroka je »drugačna« od kože starca, leva roka je »drugačna« od desne roke istega človeka ...

Ni dvoma, da med prebivalci nekdanjih jugoslovanskih republik razlike obstajajo. Vendar pa je odvisno od vsakega posameznika, katero ropotarnico mentalnih konstruktov uporablja za **osmišljanje svojega obstoja**. V empiričnem delu diplomske naloge je privrelo na plano, kako zelo pomemben je pomen, ki ga ustvarjalci Crossradia pripisujejo različnim oblikam pripadnosti. Vsi zanemarjajo pomen etnične ali religiozne pripadnosti ter hkrati pripisujejo **velik pomen »mehkejšim« oblikam pripadnosti**: subkulturni, alternativni, generacijski ... Mreža Crossradio torej dokazuje, da je mogoče meje skupnosti začrtati tudi po manj obremenjujoči liniji; ne po liniji nacionalne ali religiozne pripadnosti, temveč **po liniji kulturnih potreb, interesov, hobijev**. Seveda tudi v tem primeru neizogibno obstaja meja med »domačim« in »tujim« oz. med pripadniki alternativne scene in outsiderji. Vendar pa je takšna skupnost manj zavezujoča in dopušča večjo raznolikost. Povezovalni elementi v tem primeru ne vznikajo iz »blut und boden« temelja, ki bi ga bilo potrebno braniti do zadnje kaplje krvi. Vojsna na področju nekdanje SFRJ je razkrila rušilno moč nacionalistične in verske nestrpnosti, ki tako zlahka zaslepi pogled na dejstvo, da **vsi najprej pripadamo vrsti Homo Sapiens Sapiens, ostalo so finese ...** Finese, ki nas bodisi bogatijo bodisi plašijo ...

Crossradio mreža je nastala zaradi **potrebe po pretoku informacij med različnimi** območji nekdanj povezanega področja SFRJ. Projekt gnezdi v želji po ponovni vzpostavitvi **mreže** komunikacijskih kanalov med centri alternativne kulture na področju nekdanje SFRJ, ki so bili v času razpada države »zamrznjeni«.

Eden od vidikov, ki mu v diplomski nalogi žal nisem posvetila pozornosti, je **princip mreženja**. Princip mreženja je sicer doživel močan razcvet s pojavom interneta, vendar nikakor ni prisoten zgolj v medmrežju; vedno bolj se uveljavlja tudi kot **način organizacije** različnih točk in komunikacije med njimi. Bistvena značilnost mreže je **odsotnost središča** in s tem odsotnost hierarhije; vse točke so enakovredne in »enako prave«. Tudi projekt Crossradio je brez središča, obstajajo le različne točke oz. radijske postaje, ki »demokratično« komunicirajo med seboj. Nihče od anketirancev ne trdi, da so vsi v mreži »isti« in zato lahko komunicirajo in *se razumejo*. Nasprotno: ravno zato, **ker so različni, je komunikacija lahko toliko bolj oplajajoča!**

9. LITERATURA

1. Anderson, Benedict (1998): Zamišljene skupnosti. Studia humanitatis, Ljubljana
2. Brake, Mike (1983): Sociologija mladinske kulture in mladinskih subkultur. KRT, Ljubljana
3. Brojan, Matjaž (1999): Začetki radia na Slovenskem. Modrijan & Radio Slovenija, Ljubljana
4. Čopič, Vesna in Tomc, Gregor (1997): Kulturna politika v Sloveniji. FDV, Ljubljana
5. Debeljak, Aleš (1994): Somrak idolov. Založba Wieser, Celovec
6. Debeljak, Aleš ... (et.al.) (2002): COOLTURA. Študentska založba, Ljubljana
7. Dragosavac, Dušan (1988): Jugoslovensko jučer, danas, sutra. Globus, Zagreb
8. Gleny, Misha (2001): Balkan 1804-1999. B92, Beograd
9. Grubačič, Kosta (1948): Osnovna nastava u FNRJ, Beograd.
10. Hahn, Harald (2001): Freie Radios als Ort der aktiven Jugend-Medien-Arbeit. Ibidem-Verlag, Stuttgart
11. Hebdige, Dick (1980): Potkultura, značenje stila. Pečat, Beograd
12. Iris, Antoine (1999): Informacione magistrale. Clio, Beograd
13. Jones, Steven (2001): Virtuelna kultura. Biblioteka XX.vek, Beograd
14. Južnič, Stane (1993): Identiteta. FDV, Ljubljana
15. Lah Boštjan (2002): MARŠ med trgov, javnostjo in civilno družbo. Frontier, Maribor
16. Lorimer, Rowland (1998): Masovne komunikacije. Clio, Beograd.
17. McLuhan, Marshall (1964): Understanding media. McGraw-Hill Book Company, New York.
18. Pavlovič, Pavel (1933): Naši onstran meje. Tiskarna Merkur, Ljubljana
19. Peković, Ratko in Šutić, Ratko (1994): Dom omladine Beograda. DOB, Beograd
20. Sarangi, Srikant (1996): Medkulturno ali ne? Onkraj povečevanja kulturnih razlik pri analizi neuspešne komunikacije. ČKZ, XXIV, št.178, Ljubljana
21. Smith, Anthony D.(1991): Genealogija narodov. V: Rizman R. (ur.): Študije o etnonacionalizmu. Krt, Ljubljana
22. Splichal, Slavko (1992): Izgubljene utopije? ZPS, Ljubljana
23. Stojković, Branimir (2002): Identitet i komunikacija. Fakultet političkih nauka, Beograd
24. Šumi, Irena (2000): Kultura, etničnost, mejnost. Založba ZRC SAZU, Ljubljana

25. Todorova, Marija (1999): *Imaginarni Balkan*. Biblioteka XX vek, Beograd
26. Tomc, Gregor (1989): *Druga Slovenija*. Krt, Ljubljana
27. Tomc, Gregor (1994): *Profano*. Krt, Ljubljana
28. Van den Berghe, Pierre L.(1991): *Biologija nepotizma*. V: Rizman R. (ur.): *Študije o etnonacionalizmu*. Krt, Ljubljana
29. Velikonja, Mitja (1996): *Masade duha*. ZPS, Ljubljana
30. Wachtel, Andrew Baruch (2001): *Stvaranje nacije, razaranje nacije*. Stubovi kulture, Beograd
31. Woodward, Susan (1997): *Balkanska tragedija*. »Filip Višnjić«, Beograd
32. Žižek, Slavoj (1989): *Druga smrt J.B. Tita*. DZS, Ljubljana

10. PRILOGE

10.1 Vprašalnik: Bojana Ljubišić

1. O tebi:

- a) **ime i prezime:** Bojana Ljubišić
- b) **pol:** ženski
- c) **starost:** 27
- d) **stručna sprema:** srednja/student
- e) **koja škola ili visokoškolska ustanova:** gimnazija – društveno jezički smer/ ekonomski fakultet (smer statistika i informatika)
- f) **nacionalna pripadnost:** srpska
- g) **vjerska pripadnost:** nema

2. O tvojoj radio stanici:

- a) **ime radio stanice:** Radio B92
- b) **ulica, broj i grad:** Svetozara Markovića 79, Beograd
- c) **frekvencija:** 92,5; 97,1; 105,0
- d) **osnivač:** nisam sigurna, kopiraj iz Dejanovog upitnika
- e) **godina osnivanja:** nisam sigurna, kopiraj iz Dejanovog upitnika
- f) **vrsta finansiranja:** nisam sigurna, kopiraj iz Dejanovog upitnika
- g) **da li radio ima internet stranicu:** www.b92.net
- h) **da li se program emituje na internetu:** da
- i) **kako bi okarakterisali vašu radio stanicu (možeš potvrditi više opcija):**
 - studentski radio
 - nezavisni radio - da
 - neprofitni radio
 - komercijalni radio - da
 - alternativni radio
 - lokalni radio
 - community radio
 - drugo:
- j) **broj slušaoca:** nisam sigurna, kopiraj iz Dejanovog upitnika
- k) **površina na kojoj se radio čuje (km²):** Beograd, okolina Beograda i Vojvodina

3. O Crossradiu:

- a) **Kako bi opisao/la projekt Crossradio?** multikulturalna, multinacionalna mreža radio stanica
- b) **Zbog čega je, po tvom mišljenju, došlo do pokretanja projekta Crossradija, kao saradnje radio stanica na području ex-Jugoslavije?** zbog potrebe 'normalnih' mladih ljudi na ovim kulturno sličnim područjima da međusobno komuniciraju
- c) **Šta su po tvom mišljenju sličnosti a šta razlike između stanica u Crossradiju?** postoji sličan način funkcionisanja i razmišljanja ljudi na ovom području ali svaka od radio stanica unosi i posebnosti svoje kulturološke sredine

4. O Cross emisiji tvoje radio stanice:

- a) **Koje su naj češće teme u vašim prilogima za Crossradio?** muzika, pozoriste
- b) **Koju vrstu muzike propagira Crossradio sa tvoje stanice?** alternativnu, elektronsku
- c) **Koja je ciljana publika kojoj se tvoj Crossradio obraća (pokušaj opisati potencijalnog slušaoca)?** pa to su u principu ljudi svih generacija, od mlađih slusaoca koji se ni ne secaju bivse jugoslavije do onih strajijih koji su u njoj ziveli, u principu od 15 godina pa do recimo 40 godina, s tim da nam je teziste na ljudima koji nemaju nacionalnih predrasuda
- d) **Koliko slušalaca ima Crossradio emisija?** bojim se da to bas ne mogu da procenim, vidim da ljudi uglavnom znaju sta je cross radio kada im se pomene ali koliko njih zaista slusa emisiju ne znam
- e) **Kakvo je reagovanje tvoje okoline na Crossradio?** vecina ljudi podrzava projekat i misli da je super imati takav projekat koji podrzava komnikaciju mladih ljudi sa Ex-YU podrucja, retki su oni koji ne razumeju tu komunikaciju, mislim da je takvih ljudi bilo vise na pocetku projekta ali sada ih je sve manje
- f) **Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na ljude, koji ga slušaju?** mislim da im pomaze da shvate da i drugim zemljama sa kojima smo pre desetak godina bili u 'neprijateljskim' odnosima zive normalni

Ljudi, vrlo slični nama ovde, sto utice da se zainteresuju za njihove (vase) kulturne projekte i da ih vise ne dele prema granicama

5. Crossradio u široj perspektivi:

a) Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na širu okolinu? mislim da sam to vec pomenula ali u principu pomaze ljudima da bolje upoznaju ljude iz svoje okoline koji govore slicnim ili istim jezikom i slicno razmisljaju i da shvate da mogu normalno da zive sa njima i da ih niko od njih ne ugrozava

b) Da li je potrebno uključiti i druge radio stanice? Ako da, koje i zašto? da mislim da je potrebno uključiti sto vise radio stanica i to nesamo ex-yu vec radio stanice iz cele evrope jer iako ne govorimo istim jezikom mislim da je negde cela ta sredina Evrope jedna kompaktna celina i da svako ko udje u cross radio unosi svoju kulturu i svoje posebnosti u ovaj projekat pa je kroz to zajednicko funkcionisanje lakse ljudima sa ovih podrucja (Evrope) da prihvate druge ljude i da ih bolje upoznaju

c) Da li poznaješ sličan oblik saradnje na području ex-Jugoslavije? Ako da, koji? u poslednje vreme ima dosta njih koji pokusavaju tu neku vrstu kooperacije, trenutno mi pada na pamet samo Balcanis, ali mnogi od tih projekata su oformljeni sa pogresnom idejom da postoje fondacije koje sada zele da finansiraju takve projekte, tako da takvi projekti opstaju samo dok postoje i oni koji ce ih finansirati

d) Da li ti je blizu ideja o ponovnom uspostavljanju zajedničkog kulturnog prostora na tlu ex-Jugoslavije? Zasto da? Zasto ne? negde mi vise odgovara ideja kulturnog sjedinjavanja cele Evrope a u okviru nje i jednog posebnog podrucja Balkanskih zemalja gde ljudi pricaju istim ili slicnim jezicima

e) Sta bi se oko Crossa jos moglo učiniti u budućnosti? trebalo bi se malo bolje organizovati i imati sto vise zajednickih projekata

f) U koji kulturni prostor bi uvrstio sebe?

- ex-Jugoslavija
- Balkan
- Srednja Evropa
- Istočna Evropa
- Jugo Istočna Evropa
- Evropa ****
- drugo:

g) Koje značenje pripisuješ dole navedenim oblicima pripadnosti?

Rasporedi od najvažnijeg (5) prema beznačajnijima (1) i stavi u »bold« odgovarajuću:

- nacionalna pripadnost	5 4 3 2 1
- religiozna pripadnost	5 4 3 2 1
- generacijska pripadnost	5 4 3 2 1
- subkulturna pripadnost	5 4 3 2 1
- drugo:	5 4 3 2 1

10.2 Vprašalnik: Dino Čatović

1. O tebi:

- a) ime i prezime:** Dino Čatović
b) pol: M
c) starost: 25
d) stručna sprema: srednja (još uvijek student)
e) koja škola ili visokoškolska ustanova: Pravni fakultet
f) nacionalna pripadnost: Bošnjak
g) vjerska pripadnost: Musliman

2. O tvojoj radio stanici:

- a) ime radio stanice:** Studentski eFM radio
b) ulica, broj i grad: Zmaja od Bosne bb (Univerziteti kampus), Sarajevo
c) frekvencija: 95,2MHz
d) osnivač: Unija studenata BiH i UN radio
e) godina osnivanja: 1996
f) vrsta finansiranja: samofinansiranje
g) da li radio ima internet stranicu: www.efm.co.ba
h) da li se program emituje na internetu: ne
i) kako bi okarakterisali vašu radio stanicu (možeš potvrditi više opcija):
- studentski radio

- nezavisni radio
- lokalni radio

j) broj slušaoca: nepoznat, jer ne postoji izvor koji je to utvrdio, ali u svakom slučaju, vrlo slušana stanica
k.) površina na kojoj se radio čuje (km²): uži dio Kantona Sarajevo

3. O Crossradiu:

a) Kako bi opisao/la projekt Cross radio?

Jedini projekat (barem u BiH), koji se bavi razmjenom programa »iz kulture«, i informacija uopšte, između radio stanica sa prostora ex-Yu. I to sve na način da se razmjenjuju gotove emisije, dakle svaka stanica nezavisno uređuje svoju, bez bilo kakve vrste cenzure ili lokalne uređivačke politike. Naravno, mp3 emisije nisu jedini dio cross-a, tu je i naš sajt crossradio.org

b) Zbog čega je, po tvom mišljenju, došlo do pokretanja projekta Crossradija, kao saradnje radio stanica na području ex-Jugoslavije?

Zbog toga što se osjetila praznina u komunikaciji na tom nivou, i nedostatku informacija šta se dešava u našoj bližjoj okolini. Posljedica »globalizacije« svih segmenata društva je ta da prosječan građanin Sarajeva više zna koja je nova pjesma Britney Spears, nego koji je najbolji slovenački bend, ili koja je zanimljiva predstava postavljena u Zagrebu, kako je prošao koncert Siktera u Novom Sadu, itd.

c) Šta su po tvom mišljenju sličnosti a šta razlike između stanica u Crossradiju?

Sličnosti se odnose na razlog povezivanja svih tih stanica u jednu mrežu kakav je Cross radio, dakle neki konsenzus oko same ideje projekta. Osim toga, većina stanica izlaze iz tog nekog mainstream-a, i interesuje ih novo i drugačije. Razlika je, po mom mišljenju puno manje, i odnose se uglavnom na izvor finansiranja, pokrivenost signalom, itd., dakle više neke tehničke karakteristike. Mada se u samim pojedinačnim emisijama stanica mogu primjetiti manje razlike u načinu realizacije cross-a, tj. neke su malo alternativnije i tvrde, neke mekše, i sl.

4. O Cross emisiji tvoje radio stanice:

a) Koje su naj češće teme u vašim prilogima za Crossradio?

Pa nema nekih najčešćih, ali eto, možda teatar, film, i muzika.

b) Koju vrstu muzike propagira Crossradio sa tvoje stanice?

Bukvalno svaku (osim komercijale), jer je nekomercijalna produkcija kod nas vrlo slaba, te je svako novo izdanje raritet, i obično su to neki singlovi lokalnih bendova.

c) Koja je ciljana publika kojoj se tvoj Crossradio obraća (pokušaj opisati potencijalnog slušaoca)?

Visko, crn, skladno razvijen, načitan, i inteligentan momak. U slučaju ljepšeg spola, to je slobodna, moderno ofarbana djevojka, zamamnih oblina, koja prati kulturnu scenu i loži se na Dj-eve. Šalim se, potencijalni slušaoc je svako onaj koga zanima ideja i koncept Cross radija, tj. onaj koji se može naći u gore ponuđenim odgovorima.

d) Koliko slušalaca ima Crossradio emisija?

Opet jedan nepoznat podatak. Mislim da nije ništa manje slušana od našeg redovnog programa. Vjerovatno postoje ljudi koji je redovno slušaju, osim moje mame.

e) Kakvo je reagovanje tvoje okoline na Crossradio?

Pa prema dosadašnjem iskustvu, vrlo pozitivno. Svi govore kako je to sjajna ideja.

f) Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na ljude, koji ga slušaju?

To ne bih mogao reći, valja pitati te ljude. Mislim da bolje razumiju kulturnu situaciju i uslove na Cross teritoriji, i da su bolje informisani u tom smislu od drugi ljudi.

5. Crossradio u široj perspektivi:

a) Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na širu okolinu?

Vjerovatno isto kao i pod 4. f) samo preslikano na tu širu okolinu + na neki način zbližava različite kulturne scene cross radio centara.

b) Da li je potrebno uključiti i druge radio stanice? Ako da, koje i zašto?

Pa to se već planira (Skoplje, npr.), i mislim da jeste potrebno, ali uz neki gornji limit. Možda još par centara. Ja bih lično volio čuti i neku stanicu iz primorja, npr. Split, Pulu, i sl.

c) Da li poznaješ sličan oblik saradnje na području ex-Jugoslavije? Ako da, koji?

Ne. Ima nekih mreža razmjene vijesti, ali to su uglavnom političke vijesti, ili individualno putem nekih radio emisija.

d) Da li ti je blizu ideja o ponovnom uspostavljanju zajedničkog kulturnog prostora na tlu ex-Jugoslavije? Zašto da? Zašto ne?

Jeste, ali prije toga treba doći do uspostavljanja zajedničkog kulturnog prostora u BiH, da bi ti uopšte bilo moguće. Mislim da tu treba puno rada, i da to može usporiti taj proces. A ta ideja mi je bliska zbog toga što to puno olakšava stvari svima, u smislu neke saradnje, zajedničkih projekata, promocije, pa na kraju i profita, jer i kulturnjaci žive od nečega.

e) Šta bi se oko Crossa još moglo učiniti u budućnosti?

Definitivno proširivanje mreže, te obezbjeđenje nekih sredstava za češće promocije Cross radio ideje.

f) U koji kulturni prostor bi uvrstio sebe?

- ex-Jugoslavija
- Balkan
- Srednja Evropa
- Istočna Evropa
- Jugo Istočna Evropa
- Evropa
- drugo:

g) Koje značenje pripisuješ dole navedenim oblicima pripadnosti?

Rasporedi od najvažnijeg (5) prema beznačajnima (1) i stavi u »bold« odgovarajuću:

- nacionalna pripadnost	5	4	3	2	1
- religiozna pripadnost	5	4	3	2	1
- generacijska pripadnost	5	4	3	2	1
- subkulturna pripadnost	5	4	3	2	1
- drugo:	5	4	3	2	1

10.3 Vprašalnik: Dragan Vuković

1. O tebi:

a) ime i prezime: Dragan Vukovic

b) pol: Muski

c) starost: 29

d) stručna sprema: Srednja strucna sprema

e.) koja škola ili visokoškolska ustanova: Turisticko-ugostiteljska, 1.godina ekonomije na univerzitetu u Banjaluci

f) nacionalna pripadnost: Balkanac

g) vjerska pripadnost:-

2. O tvojoj radio stanici:

a) ime radio stanice: Balkan radio

b) ulica, broj i grad: Macvanska 10

c) frekvencija: 95,9 mhz

d) osnivač: Omladinski komunikativni centar

e) godina osnivanja: 1998

f) vrsta finansiranja: kroz projekte i reklamiranje

g) da li radio ima internet stranicu: www.balkan.com

h) da li se program emituje na internetu: zasad ne

i) kako bi okarakterisali vašu radio stanicu (možeš potvrditi više opcija):

- studentski radio-da
- nezavisni radio-da
- neprofitni radio
- komercijalni radio
- alternativni radio-da
- lokalni radio-da
- community radio
- drugo:

j) broj slušaoca: ciljna grupa 14-32 godina

k) površina na kojoj se radio čuje (km2): pokriva Banjaluku i siru regiju

3. O Crossradiu:

a) Kako bi opisao/la projekt Crossradio? Cross radio predstavlja progresivnu mrežu radio stanica sa područja ex-YU i Balkana koje emituju i razmjenjuju priloge i time informisu javnost o pozitivnim promjenama, novim inicijativama u društvu sa naglaskom na razvoju kulture.

b) Zbog čega je, po tvom mišljenju, došlo do pokretanja projekta Crossradija, kao saradnje radio stanica na području ex-Jugoslavije? Mislim da je to bilo neminovno, s obzirom da smo 50 godina živjeli u istoj državi i sistemu. Lic(i)no, tokom rata, živo me je interesovalo sta se desava i u Hrvatskoj, Sloverniji, Makedoniji i

ostatku BiH konkretno po pitanju neafirmisanih bendova, tako da ponuda za uključivanje u program Cross radija se nije mogla odbiti, a to predstavlja i interes za nas (Banjaluku) da ostatku ex-Yu predstavi nasu scenu i kulturu.

c) Šta su po tvom mišljenju sličnosti a šta razlike između stanica u Crossradiju?

Svi imamo jedan zajednički cilj, a to je pravo, iskreno informisanje o pozitivnim promjenama u društvu (ne na način kako rade državni mediji koji uglavnom veličaju svoju kulturu i blate druge) i preskakanje zidova nacionalizma, koji su nas i doveli do trenutne situacije u kojoj se nalazimo (ekonomska kriza, vize, granice). Sto se tiče razlika, možda postoji mala u oblasti muzike koja se emituje kroz Cross, ali u sustini sve je isto.

4. O Cross emisiji tvoje radio stanice:

a) Koje su naj češće teme u vašim priložima za Crossradio? Sto se tiče nas u BL, mi uglavnom radimo na predstavljanju mladih neafirmisanih bendova iz Banjaluke, okoline i BiH.

b) Koju vrstu muzike propagira Crossradio sa tvoje stanice? Punk, hc, metal, pop, experimental i nesto elektronike.

c) Koja je ciljana publika kojoj se tvoj Crossradio obraća (pokušaj opisati potencijalnog slušaoca)? Mladi urbani covjek, koji je sit nacionalizma, neravnopravnosti spolova, turbo folk muzike i zeleo bi da cuje nesto novo, sveže i da sazna vise o kulturnim desavanjima na prostoru ex-YU.

d) Koliko slušalaca ima Crossradio emisija? Trebalo bi izvršiti istraživanje, ali ima ih sudeci po pozivima.

e) Kakvo je reagovanje tvoje okoline na Crossradio? Veoma pozitivno, mnogi BL bendovi su veoma zahvalni jer posredstvom Cross radija imaju sansu da ih neko cuje i možda pozove na festival, koncert koji se održava na području koje Cross pokriva.

f) Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na ljude, koji ga slušaju? Pozitivan.

5. Crossradio u široj perspektivi:

a) Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na širu okolinu? Mislim da nismo bas najbolje izreklamirali Cross, tu najvise mislim na plakate i flajere, tako da o nekom uticaju na siru okolinu jos je preuranjeno govoriti.

b) Da li je potrebno uključiti i druge radio stanice? Ako da, koje i zašto? Mislim da radio stanice koje su trenutno uključene trebaju raditi na povezivanju radio stanica u njihovim sredinama (Skroz Cross), napraviti istraživanje koje emisije sto se tiče kulture postoje na drugim radio stanicama u nj. Gradu, te im dostavljati priloge koje se ticu oblasti koje pokrivaju (npr. ako na drugoj radio stanici ima emisija o elektronskoj muzici, dostavi im se prilog o novom albumu Umeka); u ovakvoj stvari od velike vaznosti za pucanstvo, ne bi se trebalo biti posesivan i egoist sto se bas na »nasem« radiju emituje Cross, nego dijeliti informacije sa drugima. Sto se tiče jos uključivanja nekih radio stanica, trebalo bi uključiti Bugarsku, Albaniju, Rumuniju, bolje pokriti Makedoniju; jer uglavnom svi imamo veoma slične jezične strukture a sto se tiče muzike nemamo pojma sta se desava u tim državama, a svi imamo dosta sličnosti a živimo na istom kontinentu-Balkanu.

c) Da li poznaješ sličan oblik saradnje na području ex-Jugoslavije? Ako da, koji?

Posto od 1999 godine, radim u NGO GETO koji je jedan od osnivača mreže WIRED (www.wired.as) koji predstavlja neograničenu kulturnu saradnju između Skandinavije i ialkana. Glavni finansijer Wired-a je Fresta iz Danske, koja finansira i jednu medijsku mrežu na Balkanu, ali ja ne znam puno o tome, znam samo da je sjediste u Sofiji, Bugarska.

d) Da li ti je blizu ideja o ponovnom uspostavljanju zajedničkog kulturnog prostora na tlu ex-Jugoslavije?

Zasto da? Zasto ne? Takvo nesto vec postoji, ja mislim da se nikad nije ni gasilo, samo je trebalo vremena da sve opet dodje na svoje. Naravno, neće biti kao prije, ali ko zna zasto je to dobro!!!

e) Sta bi se oko Crossa jos moglo uciniti u buducnosti? Obavezno izdavačka kuca, CD kompilacije, veliki Cross festival i naravno Cross TV.

f) U koji kulturni prostor bi uvrstio sebe?

- ex-Jugoslavija
- Balkan- definitivno Balkan
- Srednja Evropa
- Istočna Evropa
- Jugo Istočna Evropa
- Evropa
- drugo:

g) Koje značenje pripisuješ dole navedenim oblicima pripadnosti?

Rasporedi od najvažnijeg (5) prema beznačajnima (1) i stavi u »bold« odgovarajuću:

- nacionalna pripadnost	5 4 3 2 1
- religiozna pripadnost	5 4 3 2 1
- generacijska pripadnost	5 4 3 2 1
- subkulturna pripadnost	5 4 3 2 1
- drugo:	5 4 3 2 1

10.4 Vprašalnik: Goran Kulić:

1. O tebi:

- a) **ime i prezime:** Goran Kulic
- b) **pol:** musko
- c) **starost:** 32
- d) **stručna sprema:** srednja - / nikad završen PMF/
- e) **koja škola ili visokoškolska ustanova:** srednja tehnička škola – smer: matematika
- f) **nacionalna pripadnost:** crnogorac
- g) **vjerska pripadnost:** /

2. O tvojoj radio stanici:

- a) **ime radio stanice:** »Informativni Centar – Radio Sombor«
- b) **ulica, broj i grad:** Trg Slobode 1/1 , 25000 Sombor
- c) **frekvencija:** 90.9 MHz FM i 666kHz AM
- d) **osnivač:** Skupština Opštine Sombor
- e) **godina osnivanja:** 1971.
- f) **vrsta finansiranja:** kombinovano – iz budžeta SO Sombor i marketing
- g) **da li radio ima internet stranicu:** da, ali se ne održava
- h) **da li se program emituje na internetu:** ne
- i) **kako bi okarakterisali vašu radio stanicu (možeš potvrditi više opcija):**
 - studentski radio
 - nezavisni radio
 - neprofitni radio
 - komercijalni radio
 - alternativni radio
 - lokalni radio *
 - community radio
 - drugo:
- j) **broj slušaoca:** Prema poslednjim istraživanjima, povremenih slusalaca oko 60.000
- k) **površina na kojoj se radio čuje (km2):** FM se čuje u krugu od 100 km, za AM nemamo precizne podatke, ali svakako mnogo više....

3. O Crossradiu:

- a) **Kako bi opisao/la projekt Crossradio?** Jednostavno, kao uspesnu saradnju ljudi slicnih interesovanja u oblasti kulture.
- b) **Zbog čega je, po tvom mišljenju, došlo do pokretanja projekta Crossradija, kao saradnje radio stanica na području ex-Jugoslavije?** Pa, moj neki stav je da je i SFRJ bila »mala« zemlja, a tek njenim raspadom smo dobili nedovoljno velike drzavice da bi mogle da pruže potpun kulturni zivot publici. Tacnije, mogucnost »izbora« je suzena, konkurencija je manja, pa samim tim i kvalitet je na nizem nivou. Otuda se javila potreba za prosirenjem kulturnih prostora, i sasvim prirodno, obnovljene su veze koje su silom prilika bile, ne pokidane, vec pre 'zamrznute' na neko vreme.
- c) **Šta su po tvom mišljenju sličnosti a šta razlike između stanica u Crossradiju?** Razlike između stanice su zaista velike (dovoljno je uporediti Radio Student, kao alternativnu stanicu , i Radio Sombor, kao klasicnu lokalnu stanicu starog tipa), međjutim slicnosti između ljudi koji ucestvuju u Cross-u su vise nego ocigledne!!!!

4. O Cross emisiji tvoje radio stanice:

- a) **Koje su naj češće teme u vašim priložima za Crossradio?** Muzika, likovna umetnost i pozoriste (tim redosledom).
- b) **Koju vrstu muzike propagira Crossradio sa tvoje stanice?** Savremenu rock i elektronsku muziku sa prostora bivse SFRJ.
- c) **Koja je ciljana publika kojoj se tvoj Crossradio obraća (pokušaj opisati potencijalnog slušaoca)?** Zdravi i slobodni ljudi između 20 i 25 godina, kojima je potrebno nesto vise od »diktiranog« da bi postigli »mentalno zadovoljenje«.
- d) **Koliko slusalaca ima Crossradio emisija?** Koliko znam, oko 1000.
- e) **Kakvo je reagovanje tvoje okoline na Crossradio?** Uzi krug ljudi u kome se krecem izuzetno pozitivno dozivljava stvar.
- f) **Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na ljude, koji ga slušaju?** Hm...ono sto je izvesno jeste da im omogucava veci »izbor« sto se tice kulturnog zivota, a mislim da nije zanemarljivo ni to sto ih, posle

mного godina medijske blokade, i čisto marketinški isprovociranih neprijateljstava, podseca da i sa »onih strana granica« žive potpuno isti ljudi kao sto su i oni.

5. Crossradio u široj perspektivi:

a) Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na širu okolinu? Pa, donekle, posredno, preko slusalaca se ostvaruje uticaj pomenut pod 4.) f

b) Da li je potrebno uključiti i druge radio stanice? Ako da, koje i zašto? Svakako da je dobro da se mreža siri, koliko god je to tehnicki (citaj: vremenski – sto se tice termina emitovanja) izvodljivo.

c) Da li poznaješ sličan oblik saradnje na području ex-Jugoslavije? Ako da, koji? Jedino sto mi je poznato jeste revija za kulturu »Balkanis«.

d) Da li ti je blizu ideja o ponovnom uspostavljanju zajedničkog kulturnog prostora na tlu ex-Jugoslavije? Zasto da? Zasto ne? Vrlo mi je bliska ta ideja, zbog prirodnih veza medju 'ex –YU' narodima. Pored onih, da kazem, tehnickih, kao jezik i geografska blizina, licno mislim da se po mentalitetu narodi bivse Jugoslavije idealno nadopunjuju, i mogu da stvore izuzetno snaznu scenu u svim oblastima kulture. Na kraju, tako i jeste bilo u vreme SFRJ.

e) Šta bi se oko Crossa jos moglo uciniti u buducnosti? Ojacati mrežu i privuci jos vecu paznju sire javnosti.

f) U koji kulturni prostor bi uvrstio sebe?

- ex-Jugoslavija *
- Balkan
- Srednja Evropa
- Istočna Evropa
- Jugo Istočna Evropa
- Evropa
- drugo:

g) Koje značenje pripisuješ dole navedenim oblicima pripadnosti?

Rasporedi od najvažnijeg (5) prema beznačajnijima (1) i stavi u »bold« odgovarajuću:

- nacionalna pripadnost	5	4	3	2	1
- religiozna pripadnost	5	4	3	2	1
- generacijska pripadnost	5	4	3	2	1
- subkulturna pripadnost	5	4	3	2	1
- drugo:	5	4	3	2	1

10.5 Vprašalnik: Dejan Ubović

1. O tebi:

a) ime i prezime: Dejan Ubovic

b) pol: M

c) starost: 28

d) stručna sprema: IV

e) koja škola ili visokoškolska ustanova: student Etnologije/antropologije

f) nacionalna pripadnost: Srbin

g) vjerska pripadnost: Pravoslavna

2. O tvojoj radio stanici:

a) ime radio stanice: B92

b) ulica, broj i grad: Makedonska 22, Beograd

c) frekvencija: FM 92,5

d) osnivač: Omladinski Savet Beograda

e) godina osnivanja: 1989

f) vrsta finansiranja: donacije, sponzori, marketing

g) da li radio ima internet stranicu: www.b92.net

h) da li se program emituje na internetu: da

i) kako bi okarakterisali vašu radio stanicu (možeš potvrditi više opcija):

- studentski radio
- nezavisni radio XXX
- neprofitni radio
- komercijalni radio XXX
- alternativni radio XXX
- lokalni radio

- community radio
- drugo:

j) broj slušaoca: broj 1 u Beogradu prema poslednjim istraživanjima (prosek radnim danom 42000, juni 2003)

k) površina na kojoj se radio čuje (km²): krug od 150 km od Beograda

3. O Crossradiu:

a) Kako bi opisao/la projekt Crossradio?

Recimo da je jedinstvena pojava koja se razlikuje od sličnih projekata po tome što je vremenski konstantan već dve godine. S druge strane razlika je i u tome jer je postavljen na zdravim osnovama (nije striktno interesan, tj. nije napravljen samo radi nekih uskih potreba), idejno pa i praktički je »krenuo odozdo«, što bi značilo od ljudi koji nisu na glavnijim funkcijama, već koji su direktno vezani za sam program (ako je sam radio u pitanju) i scenu (slobodno bi se moglo reći da je kroz 100-tinjak emisija CR obradjeno sve vredno na polju alter-kulture na području na kome živi preko 22 mil. ljudi). U svakom slučaju definicija bi mogla da izgleda ovako: medijsko-kulturni (mas)projekat koji svoju bazu ima u undergroundu, koji kao svoje oruđe (maksimalno) koristi internet, i na kraju a što je možda i najbitnije – projekat koji je posvećen jako velikom broju ljudi sa različitih geo-kulturnih područja.

b) Zbog čega je, po tvom mišljenju, došlo do pokretanja projekta Crossradija, kao saradnje radio stanica na području ex-Jugoslavije?

Is srpskog ugla gledano, ponovno otvaranje vidika je bilo više nego dobrodoslo iz prostih razloga ozdravljenja nacije. S druge strane, vrlo je bitno da je čak i u tom skromno govoreći uskom segmentu potencijalnih slusalaca, napravljena kontrateza korporacijskom i striktno »interesnom pomirenju« na nivou industrijskih i trgovinskih lanaca razmene. Ovde je možda zgodno pomenuti da je nivo saradnje Radio Studenta iz Ljubljane i Radija B92 ostao isti (koliko su to politička desavanja dozvoljavala), i u trenucima kada je pravljena kampanja za »proterivanje« i bojkot slovenske robe iz Srbije.

c) Šta su po tvom mišljenju sličnosti a šta razlike između stanica u Crossradiju?

Sličnosti recimo da bi mogle biti ugled ili uticaj kod slusalaca, mlađih pre svega (ovde pre svega mislim na »starije« medije u mreži – B92, Student iz Ljubljane i 103 iz Skopja), kao i uloga koju su pomenuti mediji imali u socio-kulturološkom, pa i političkom odgoju generacija nastalih u post-titoističkom periodu na prostoru Balkana. Znači, neka vrsta »građanskog vaspitanja« putem urbane kulture. Razlike bi se pre svodile na okruženje (medijsko, političko, ekonomsko) u različitim gradovima/državama, nego na same medije.

4. O Cross emisiji tvoje radio stanice:

a) Koje su naj češće teme u vašim priložima za Crossradio?

Oblasti koje se obrađuju su muzika, posoriste, strip, knjige...s tim da se posebno akcentuju inicijative ili ideje slične projektu Cross radija. Kada god je to moguće prezentuju se zdravi politički stavovi mladih ljudi i to kroz price iz domena alternativne kulture.

b) Koju vrstu muzike propagira Crossradio sa tvoje stanice?

Prvi kriterijum je svezina (nepisano pravilo je da se ne »vrti« muzika starija nego što je sam Cross Radio). Sto se zanra tice može se cuti svasta – od klasičnog gitarskog rock-a, preko hip-hopa, pa do nove elektronske muzike.

c) Koja je ciljana publika kojoj se tvoj Crossradio obraća (pokušaj opisati potencijalnog slušaoca)?

Mladi od 15 do 30 godina. Recimo da je prosečan slusilac Cross Radija nezadovoljan ekonomsko-političkom situacijom u vremenu tranzicije, željan zadovoljenja kulturnih potreba (u Srbiji pogotovo prouzrokovanih decenijskom izolacijom), željan kontakta sa spoljnjim svetom, informacija...

d) Koliko slusalaca ima Crossradio emisija?

/

e) Kakvo je reagovanje tvoje okoline na Crossradio?

Pozitivno od početka. U Srbiji je na sve to uticala i povoljna klima promena koja se uporedo desavala kada je jacio i Cross Radio.

f) Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na ljude, koji ga slušaju?

Iz lične perspektive Cross Radio je uspeo da ostvari svoj cilj već u drugoj emisiji kada se iz dela južno od Beograda javio slusilac (17 god.) raspitivajući se kako može da dođe do kopije kompakt diska jedne hrvatske grupe. U svakom slučaju termini kojima bi se mogao opisati uticaj CR-a na ciljnu grupu – otvaranje, slobodno informisanje, političko-teritorijalna nezavisnost....

5. Crossradio u široj perspektivi:

a) Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na širu okolinu?

Na siru okolinu ne znam, ali obzirom da je uskom vezan za manju grupu potencijalnih slusalaca – krajnje poztivan jer je u samoj bazi projekat neopterećen prošlostu, svestan sadašnjosti i bez striktno zamisli ljudi »odozgo« sta ce se desiti u budućnosti.

b) Da li je potrebno uključiti i druge radio stanice? Ako da, koje i zašto?

U trećoj godini postojanja pred Cross Radijom su izazovi jačanja i sirenja. U svakom slučaju trebalo bi uključiti sve zainteresovane (naravno uzimajući u obzir osnovne kriterijume o kojoj se medijskoj kući radi) jer se i u najmanjem selu može pronaći par pojedinaca koji u vremenu tehnološke hiper-revolucije (hiperneta) mogu da postanu input/output za sirenje pozitivne energije koju ovaj projekat proizvodi.

c) Da li poznaješ sličan oblik saradnje na području ex-Jugoslavije? Ako da, koji?

Ako bi uzeli vreme tj. trajanje projekta, ne.

d) Da li ti je blizu ideja o ponovnom uspostavljanju zajedničkog kulturnog prostora na tlu ex-Jugoslavije? Zasto da? Zasto ne?

Ne može doći do ponovnog uspostavljanja jer taj jedinstveni prostor nikada nije ni razbijan u principu (bar sto se tiče ljudi koji prave ili konzumiraju CR). Osnovni razlog – jezik. Drugi razlog – mentalitet.

e) Sta bi se oko Crossa još moglo učiniti u budućnosti?

Formirati sistem »kontrolisane-anarhije« tj. neograničavati sirenje, ne stvarati limite i stvoriti sistem »obrnute dvostruke piramide« u kome veliki broj ljudi iz različitih geo-tacaka proizvodi program za još veći broj ljudi na još većem geografskom prostoru. Princip Cross Radija bi se vrlo lako mogao primeniti i na celu Evropu (kao agencija, mreza, baza podataka ili nešto četvrto...)

f) U koji kulturni prostor bi uvrstio sebe?

- ex-Jugoslavija
- Balkan
- Srednja Evropa
- Istočna Evropa
- Jugo Istočna Evropa
- Evropa
- drugo: Balkan u Evropi.

g) Koje značenje pripisuješ dole navedenim oblicima pripadnosti?

Rasporedi od najvažnijeg (5) prema beznačajnijima (1) i stavi u »bold« odgovarajuću:

- nacionalna pripadnost	5	4	3	2	1
- religiozna pripadnost	5	4	3	2	1
- generacijska pripadnost	5	4	3	2	1
- subkulturna pripadnost	5	4	3	2	1
- drugo:	5	4	3	2	1

10.6 Vprašalnik: Matjaž Manček

1. O tebi:

- a) ime i prezime:** matjaž manček
b) pol: m
c) starost: 28
d) stručna sprema: novinar?
e) koja škola ili visokoškolska ustanova: pravna fakulteta
f) nacionalna pripadnost: slovenec sem
g) vjerska pripadnost: /

2. O tvojoj radio stanici: to upam da je ze pbc odgovoril...

- a) ime radio stanice:**
b) ulica, broj i grad:
c) frekvencija:
d) osnivač:
e) godina osnivanja:
f) vrsta finansiranja:
g) da li radio ima internet stranicu:
h) da li se program emituje na internetu:
i) kako bi okarakterisali vašu radio stanicu (možeš potvrditi više opcija):
- studentski radio
 - nezavisni radio
 - neprofitni radio
 - komercijalni radio
 - alternativni radio
 - lokalni radio
 - community radio

- drugo:

j) broj slušaoca:

k) površina na kojoj se radio čuje (km²):

3. O Crossradu:

a) Kako bi opisao/la projekt Crossradio? Cross radio je mrežni projekt, ki v prizadevanju za izboljšanje izmenjave informacij o dogajanju v državah nekdanje Jugoslavije na področju sodobne kulture, združuje 8 neodvisnih radijskih postaj in producentskih ekip.

b) Zbog čega je, po tvom mišljenju, došlo do pokretanja projekta Crossradija, kao saradnje radio stanica na području ex-Jugoslavije? Zaradi odsotnosti zgoraj omenjenih informacij, zaradi nasilne desetletne prekinitve nekdanj neoviranega in živahnega pretoka kulturnih, glasbenih vsebin na tem nekdanj družbeno povezanem področju in zaradi spontane potrebe in želje vseh udeleženi, da se ta pretok v povojnem obdobju obnovi.

c) Šta su po tvom mišljenju sličnosti a šta razlike između stanica u Crossradiju?

Bistvena podobnost je v zgoraj omenjeni potrebi vseh ekip Crossradia po izmenjavi, komunikaciji, sodelovanju. Podobnost je v odprtosti vseh ekip do različnosti. To se kaže tudi v tem, da oddaja poteka v različnih jezikih vseh udeleženi. Tudi za ceno slabše razumljivosti prispevkov – bistveno je priznanje enakovrednosti vsem kulturnim razlikam sodelujočih in njihovih kulturnih okolij. Razlike obstajajo, a se manjšajo na račun ponovno zbuje in spodbujene komunikacije – interesna področja, narava dogodkov, ki se pokrivajo v prispevkih Crossradia so čedalje bolj podobna.

4. O Cross emisiji tvoje radio stanice:

a) Koje su naj češće teme u vašim prilozima za Crossradio? Nova slovenska glasbena produkcija, izjave glasbenikov, predstavitev kulturnih festivalov – vse to pa s pridihom sodobnosti in alternativnosti

b) Koju vrstu muzike propagira Crossradio sa tvoje stanice? Crossradio izpostavlja dobro muziko vseh žanrov, poudarek pa je na neodvisni glasbeni produkciji z izrazito svežino in kreativnim pečatom

c.) Koja je ciljana publika kojoj se tvoj Crossradio obraća (pokušaj opisati potencijalnog slušaoca)? Ima odprta ušesa, dober zgodovinski spomin in v prihodnost usmerjeno radovednost.

d) Koliko slušalaca ima Crossradio emisija? Ne vem

e) Kakvo je reagovanje tvoje okoline na Crossradio? Pozitivno – eventualne kritične pripombe pa letijo na prenaporno doziranje vsebin – dve uri skoncentriranih informacij z osmih različnih koncev ni mačji kašelj...

f) Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na ljude, koji ga slušaju?

Zbudi jim željo iti na koncert v Beograd, na festival v Mostar, na predstavo v Zagreb, po drugi strani pa željo te stvari videti na slovenskih odrih in razstaviščih.

5. Crossradio u široj perspektivi:

a) Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na širu okolinu?

Projekt zbuj občudovalce in posnemovalce širom Evrope, pa tudi širše. Organizacija Indymedia Brasil iz Sao Paola je že začela s svojo verzijo crossradia za izmenjavanje družbeno kritičnih informacij. Brazilski projekt je neposredno inspiriran s strani Crossradia.

b) Da li je potrebno uključiti i druge radio stanice? Ako da, koje i zašto?

Projekt je treba najprej razširiti na še nepokrita področja ex-Juge (Makedonija, Črna gora, Kosovo), vendar ne za vsako ceno – zgolj če se na teh področjih najdejo ekipe, katerih principi in delovanje so blizu delovanju Crossradia.

c) Da li poznaješ sličan oblik saradnje na području ex-Jugoslavije? Ako da, koji?

V sferi tiskanih medijev je pred dobrim letom s podobno idejo in izvedbo začela funkcionirati revija Balcanis, ki ima redakcije po različnih koncih nekdanje Juge in ki je ravno tako multijezična.

d) Da li ti je blizu ideja o ponovnom uspostavljanju zajedničkog kulturnog prostora na tlu ex-Jugoslavije? Zasto da? Zasto ne? Pa to baš radimo!

e) Sta bi se oko Crossa jos moglo uciniti u buducnosti? Boljša programska koordinacija med ekipami, koordinirane skupne medijske akcije, produciranje kulturnih in medijskih dogodkov na različnih koncih Cross-teritorija in še mnogo tega...

f) U koji kulturni prostor bi uvrstio sebe?

- ex-Jugoslavija

- Balkan

- Srednja Evropa

- Istočna Evropa

- Jugo Istočna Evropa

- Evropa

- drugo: vse naštetu le nepopolno opredeljuje moj kulturni prostor; Zemlja ga bolje...

g) Koje značenje pripisuješ dole navedenim oblicima pripadnosti?

Rasporedi od najvažnijeg (5) prema beznačajnima (1) i stavi u »bold« odgovarajuću:

- nacionalna pripadnost	5	4	3	2	1
- religiozna pripadnost	5	4	3	2	1
- generacijska pripadnost	5	4	3	2	1
- subkulturna pripadnost	5	4	3	2	1
- drugo:	5	4	3	2	1

sori, Ana – te igrce se pa ne znam iti...

10.7 Vprašalnik: Oliver Sertić

1. O tebi:

a) ime i prezime: Oliver Sertić

b) pol: M

c) starost: 24

d) stručna sprema: SSS (trenutno na faxu)

e) koja škola ili visokoškolska ustanova: Opća Gimnazija (Fax političkih znanosti)

f) nacionalna pripadnost: ne izjašnjavam se

g) vjerska pripadnost: ateist

2. O tvojoj radio stanici:

a) ime radio stanice: RADIO STUDENT

b) ulica, broj i grad: Lepušićeva 6, Zagreb

c) frekvencija: 100, 5 Mhz FM

d) osnivač: Fakultet političkih znanosti Zagreb

e) godina osnivanja: 94. ili 95.

f) vrsta finansiranja: sav rad je volonterski. Tehničke stvari i frekvenciju plaćaju: Fakultet političkih znanosti, nešto je dao Studentski zbor i Institut otvoreno društvo - Hrvatska

g) da li radio ima internet stranicu: NE (navodno u izradi)

h) da li se program emituje na internetu: NE (ako se izradi, bit će)

i) kako bi okarakterisali vašu radio stanicu (možeš potvrditi više opcija):

- studentski radio ***
- nezavisni radio
- neprofitni radio ***
- komercijalni radio
- alternativni radio ***
- lokalni radio ***
- community radio ***
- drugo:

j) broj slušaoca: nepoznat (nikad nije rađeno istraživanje)

k) površina na kojoj se radio čuje (km²): kažu u zoni tramvaja u Zagrebu. Ne postoji službena informacija.

3. O Crossradiu:

a) Kako bi opisao/la projekt Crossradio? Interkulturalni radijski projekt koji širi informacije iz kulture na područjima bivše Jugoslavije. Nezavisni medij koji promiče toleranciju u eteru i kopa komunikacijske kanale tamo gde su zatrpani.

b) Zbog čega je, po tvom mišljenju, došlo do pokretanja projekta Crossradija, kao saradnje radio stanica na području ex-Jugoslavije? Ja nisam sklon mistificiranju događaja, pa ću reći: Došlo je zato što je Keki (Dejan, B92) bio u Zagrebu i Ljubljani, te pronašao dobre partnere za ostvarenje novog i zanimljivog medijskog projekta. Ja ovaj projekt smatram važnim jer povezuje ljude i daje informacije koje je inače nemoguće dobiti. Razvoj interneta i mogućnost uploada ubrzala je tehnički proces razvoja. U svakom slučaju, pokazala se potreba i posebna glad za informacijama, posebno muzikom »sa druge strane«.

c) Šta su po tvom mišljenju sličnosti a šta razlike između stanica u Crossradiju? Sličnost je valjda u tome što idemo sa sličnom vizijom kulturnog povezivanja i širenja informacija iz zemalja koje to uopće do sad nisu činile. To je osnovno i ujedno za mene najvažnije. Konceptije rada dosta nam se razlikuju, isto kao i kriteriji pri odabiru tema koje obrađujemo. Naravno, tu je i opseg tema. Netko iz Mostara sasvim sigurno nema toliki izbor, kao što ga imaju glavni gradovi, no to nije razlog da stvar bude odrađena maksimalno kvalitetno. Osim toga, različita su i vodstva pojedinog radia, pa tako nismo mogli osnovati međunarodnu udругu jer gazda Radia 021 to

nije dozvolio. Tu je i problem zakonske neusklađenosti. Razlika u odabiru tema, pa i muzike, te u pristupu stvorila je specifičnosti koje jako dobro funkcioniraju zajedno. Kroz Cross radio vrlo se lijepo vidi ljepota kulturnog diverziteta.

4. O Cross emisiji tvoje radio stanice:

- a) Koje su naj češće teme u vašim priložima za Crossradio?** Najviše obrađujemo kazalište, nove knjižne naslove mladih autora i dosta novomedijskih projekata. Naravno, svaki iole važniji festival završi prilogom u Crossu. No, uglavnom se trudimo pokriti sve i svašta podjednako.
- b) Koju vrstu muzike propagira Crossradio sa tvoje stanice?** Nema ograničenja u vrsti muzike. Radimo sve što mi osobno smatramo važnim, od elektronike koje ima stvarno dosta, preko rocka, punka i hip-hopa, do nekih značajnijih hard core bandova. Nismo opterećeni time je li muzika slušljiva, nego je li inovativna i nova. Prednost dajemo mladim izvođačima koji nemaju veliki medijski prostor.
- c) Koja je ciljana publika kojoj se tvoj Crossradio obraća (pokušaj opisati potencijalnog slušaoca)?** Mlada osoba s brkovima ☺ Ajmo reći da je student/ica, između 18 i 30 (vječni studenti ☺), kulturni/a radnik/ica ili aktivist/kinja, društveno aktivan/na.
- d) Koliko slušalaca ima Crossradio emisija?** Nemoguće procijeniti jer Radio Student nikada nije radio istraživanja.
- e) Kakvo je reagovanje tvoje okoline na Crossradio?** Uglavnom OK. Radio Student u Zagrebu zbog slabe frekvencije ima vrlo ograničen broj slušatelja, pa stoga ne postoji šira recepcija cross radia, osim kod kulturnjaka koji su njime obuhvaćeni.
- f) Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na ljude, koji ga slušaju?** Najčešće je informativan, a i poticajan jer konkretno pokazuje da se nešto ipak događa na povezivanju pokidanih komunikacija.

5. Crossradio u široj perspektivi:

- a) Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na širu okolinu?** Ljudi su ohrabreni pokrenuti kontakte sa »drugom stranom«, interesiraju se za nove bandove, knjižne naslove, festivale ili projekte. Traže kontakte i samostalno se javljaju određenim grupama, te se nastavlja daljnja individualna suradnja. Osim toga, svi relevantni natječaji objavljuju se preko Crossa.
- b) Da li je potrebno uključiti i druge radio stanice? Ako da, koje i zašto?** U široj perspektivi OK je uključiti i druge radio stanice, no ograničava nas fizički medijski prostor koji ima pojedina stanica. Mi smo se na jednom od sastanaka obavezali da svaka od stanica ima obavezu emitirati prvih 4 koje su se uključile (Ljubljana, Zagreb, Sarajevo, Beograd), a ako ima prostora, onda i ostale. Neke radio stanice su za Cross dobile 3 sata, neke samo jedan. Meni osobno je na nivou informiranja ovo dosta, mada bi volio ponekad čuti i Radio iz Prištine ili Skopja.
- c) Da li poznaješ sličan oblik saradnje na području ex-Jugoslavije? Ako da, koji?** Medijski ne znam. Trenutno se razvija ideja Cross TV-a, no o tome je još rano pričati. Kulturno, sve te zemlje se povezuju na razne načine i alternativnim i mainstream festivalima. Drago mi je vidjeti da je na našim filmskim, kazališnim ili novomedijskim okupljanjima uvijek dosta grupa iz bivše Jugoslavije.
- d) Da li ti je blizu ideja o ponovnom uspostavljanju zajedničkog kulturnog prostora na tlu exJugoslavije? Zašto da? Zašto ne?** U Jugoslaviji nikad nije postojalo ono što ljudi zovu zajedničkim kulturnim identitetom ili kulturnim prostorom. Jugoslavija je bila prilično umjetno sastavljena država koja je izdržala dok ju je vodio sposoban lik – Tito – i koja se samo službeno pravila da ima zajednički kulturni identitet. Zemlje bivše Jugoslavije nemaju istu povijest, nisu doživjele iste turbulencije i nemaju iste običaje i razmišljanja, pa je teško pretpostaviti da bi mogli imati zajednički kulturni identitet. No, upravo je važan taj kulturni diverzitet, različitosti kojima se bavimo, važan je informacijski i komunikacijski prostor koji ne smije biti ometan ni od koga. Mi stvaramo zajednički prostor na pojedinim granama unjetnosti, u muzici ili slično, a igrom slučaja pričamo isti, tj. sličan jezik i zbog toga je najlogičnije da nešto više međusobno surađujemo nego sa npr. Mađarskom ili Austrijom. Kulturni prostor se, kao što sam rekao, otvara, a suradnje nikad dosta.
- e) Sta bi se oko Crossa jos moglo uciniti u buducnosti?** Još puno toga. Mislim da se treba medijski širiti na novine i televiziju. Također mislim da bi trebalo frekventnije organizirati cross festivale i događanja. To budu uvijek dobre fešte, kao što se do sad pokazalo u Beogradu, Ljubljani i Sarajevu.
- f) U koji kulturni prostor bi uvrstio sebe?**
- ex-Jugoslavija ***
 - Balkan ***
 - Srednja Evropa
 - Istočna Evropa
 - Jugo Istočna Evropa
 - Evropa ***
 - drugo:

g) Koje značenje pripisuješ dole navedenim oblicima pripadnosti?

Rasporedi od najvažnijeg (5) prema beznačajnijem (1) i stavi u »bold« odgovarajuću:

- nacionalna pripadnost	5 4 3 2 1
- religiozna pripadnost	5 4 3 2 1
- generacijska pripadnost	5 4 3 2 1
- subkulturalna pripadnost	5 4 3 2 1
- drugo:	5 4 3 2 1

10.8 Vprašalnik: Predrag Novković

1. O tebi:

- a) ime i prezime: Predrag Novković
b) pol: Muški
c) starost: 30
d) stručna sprema: Srednja
e) koja škola ili visokoškolska ustanova: Prva Zemunska gimnazija
f) nacionalna pripadnost: Srbin
g) vjerska pripadnost: Pravoslavna

2. O tvojoj radio stanici:

- a) ime radio stanice: Radio 021
b) ulica, broj i grad: Vojvodjanskih brigada 17/4, Novi Sad
c) frekvencija: 92,2 mhz
d) osnivač: Grad Novi Sad i zaposleni na radiju
e) godina osnivanja: 1997.
f) vrsta finansiranja: prihodi marketinga i donacije
g) da li radio ima internet stranicu: da, <http://www.radio021.co.yu>
h) da li se program emituje na internetu: postoji mogućnost downloada pojedinih emisija
i) kako bi okarakterisali vašu radio stanicu (možeš potvrditi više opcija):
- studentski radio
- nezavisni radio
- neprofitni radio
- komercijalni radio
- alternativni radio
- lokalni radio
- community radio
- drugo:
j) broj slušaoca: ne znam
k) površina na kojoj se radio čuje (km²): 2500 km²

3. O Crossradiu:

- a) Kako bi opisao/la projekt Crossradio? Mreža radio stanica koja doprinosi uspostavljanju kvalitetne komunikacije i informisanosti ljudi otvorenog uma, na teritoriji ex-SFRJ
b) Zbog čega je, po tvom mišljenju, došlo do pokretanja projekta Crossradija, kao saradnje radio stanica na području ex-Jugoslavije? Zbog potrebe za gore navedenom komunikacijom
c) Šta su po tvom mišljenju sličnosti a šta razlike između stanica u Crossradiju? Reč je o radio stanicama sa velikim razlikama, od studentskih i omladinskih (Ljubljana, Zagreb, Sarajevo), preko lokalnih (Novi Sad, Zrenjanin, Sombor) do nacionalnih (Beograd, naravno »nacionalnih« u pozitivnom smislu, jer pokrivaju veliki deo teritorije Srbije)

4. O Cross emisiji tvoje radio stanice:

- a) Koje su najčešće teme u vašim priložima za Crossradio? Muzika, Film, Pozorište, Književnost
b) Koju vrstu muzike propagira Crossradio sa tvoje stanice? Podjednako elektronsku i rock muziku, sa posebnim akcentom na promovisanje novih »snaga«
c) Koja je ciljana publika kojoj se tvoj Crossradio obraća (pokušaj opisati potencijalnog slušaoca)? Mladja i srednja generacija, osobe između 14-40 godina
d) Koliko slušalaca ima Crossradio emisija? Ne znam, mnogo :)
e) Kakvo je reagovanje tvoje okoline na Crossradio? Po pravilu pozitivno
f) Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na ljude, koji ga slušaju? Verujem da uspevamo da im prenesemo zajedničku ideju o potrebi za proširivanjem vidika

5. Crossradio u široj perspektivi:

a) Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na širu okolinu?

Ne znam da li ima uticaj koji se može izmeriti, ali sam siguran da on postoji

b) Da li je potrebno uključiti i druge radio stanice? Ako da, koje i zašto?

Voleo bih kada bi se uključila još po neka radio stanica iz država koje su zastupljene samo sa jednom (Slovenija, Hrvatska), a takodje bi se mogli uključiti Crnogorci i Makedonci

c) Da li poznaješ sličan oblik saradnje na području ex-Jugoslavije? Ako da, koji?

Nisam čuo za neki sličan poduhvat

d) Da li ti je blizu ideja o ponovnom uspostavljanju zajedničkog kulturnog prostora na tlu exJugoslavije?

Zasto da? Zasto ne? Svakako, protok ljudi i ideja može sigurno da bude od koristi

e) Sta bi se oko Crossa jos moglo uciniti u buducnosti? TV mreža, na sličan način!

f) U koji kulturni prostor bi uvrstio sebe?

- ex-Jugoslavija
- Balkan
- Srednja Evropa
- Istočna Evropa
- Jugoistočna Evropa
- Evropa
- drugo:

g) Koje značenje pripisuješ dole navedenim oblicima pripadnosti?

Rasporedi od najvažnijeg (5) prema beznačajnima (1) i stavi u »bold« odgovarajuću:

- nacionalna pripadnost	5	4	3	2	1
- religiozna pripadnost	5	4	3	2	1
- generacijska pripadnost	5	4	3	2	1
- subkulturna pripadnost	5	4	3	2	1
- drugo:	5	4	3	2	1

10.9 Vprašalnik: Tivadar Farago

1. O tebi:

a) ime i prezime: Tivadar Farago

b) pol: Muški

c) starost: 26

d) stručna sprema: Visoka stručna sprema

e) koja škola ili visokoškolska ustanova: Učiteljski fakultet Sombor – profesor razredne nastave na mađarskom jeziku

f) nacionalna pripadnost: Mađar

g) vjerska pripadnost: neopredeljen

2. O tvojoj radio stanici:

a) ime radio stanice: Radio Sombor

b) ulica, broj i grad: Trg slobode 1/I, SCG-25000 Sombor

c) frekvencija: FM 90,9 MHz, AM 666 kHz

d) osnivač: Skupština opštine Sombor

e) godina osnivanja: 1971.

f) vrsta finansiranja: Iz budžeta Opštine Sombor i sopstvenih prihoda

g) da li radio ima internet stranicu: Da

h) da li se program emituje na internetu: Ne

i) kako bi okarakterisali vašu radio stanicu (možeš potvrditi više opcija):

- studentski radio
- nezavisni radio
- neprofitni radio
- komercijalni radio
- alternativni radio
- lokalni radio
- community radio
- drugo:

j) broj slušaoca: oko 60 hiljada

k) površina na kojoj se radio čuje (km2):

3. O Crossradiu:

a) Kako bi opisao/la projekt Crossradio?

Projekat Cross Radio služi za uspostavljanje novih kulturnih veza na prostoru ex-SFRJ, i pruža mogućnost obnavljanja starih veza. Cross Radio je multimedijalni projekat zahvaljujući postojanju web site-a www.crossradio.org, koji pruža mnogo veće (neposrednije) komunikacione mogućnosti od radija.

b) Zbog čega je, po tvom mišljenju, došlo do pokretanja projekta Crossradija, kao saradnje radio stanica na području ex-Jugoslavije?

Zbog potrebe za informacijama o kulturi mladih u regionu Jugoslovene Evrope i bivše SFRJ, kao i zbog potrebe za uspostavljanjem novih kulturnih veza na ovoj teritoriji. Za ostvarenje ovog cilja kao najpogodniji medij pokazao se radio i Internet.

c) Šta su po tvom mišljenju sličnosti a šta razlike između stanica u Crossradiju?

Razlike između stanica u Cross Radiju su pre svega u profilima stanica: ima ih studentskih, lokalnih, različiti su im izvori finansiranja. Međutim, zajednička je zainteresovanost za (sub)kulturu mladih i alternativnu kulturu i za uspostavljanje medijske i kulturne saradnje u JI Evropi.

4. O Cross emisiji tvoje radio stanice:

a) Koje su najčešće teme u vašim priložima za Crossradio? U somborskom Cross Radiju najviše se bavimo lokalnom muzičkom scenom i pozorištem. U dobroj meri je zastupljena i likovna umetnost, pošto je Sombor grad poznat po mnogim slikarima. Dosta pažnje posvećeno je i akcijama nevladinih organizacija koje se tiču unapređenja kvaliteta života – pre svega kulturnog – mladih u Somboru.

b) Koju vrstu muzike propagira Crossradio sa tvoje stanice? Somborski Cross Radio propagira pre svega lokalnu alternativnu i rok scenu. Zastupljena je i Muzika koju dobijamo putem razmene sa ostalim Cross – stanicama. Mesto dobijaju i izdanja sa govornog područja bivše SFRJ, koja odgovaraju profilu muzike Cross Radija.

c) Koja je ciljana publika kojoj se tvoj Crossradio obraća (pokušaj opisati potencijalnog slušaoca)?

Publika kojoj se Cross Radio obraća su osobe starosti od 16 do 30 (35) godina, odnosno srednjoškolci i studenti koji se zanimaju za alternativnu kulturu i subkulturu mladih ili se neposredno bave nekim vidom umetnosti, uključujući tu i strip.

d) Koliko slušalaca ima Crossradio emisija? Broj slušalaca je teško proceniti u Somboru jer se Radio Sombor čuje i van granica SCG, u Mađarskoj i Hrvatskoj (ove teritorije nisu obuhvaćene istraživanjem slušanosti), ali postoji procena da Cross u okolini Sombora i Somboru sluša oko 1000 – 1500 osoba.

e) Kakvo je reagovanje tvoje okoline na Crossradio? Reagovanje okoline na Cross Radio je pozitivno, pošto daje priliku za upoznavanjem inače teško dostupnih scena poput ljubljanske (slovenačke), zagrebačke, sarajevske, itd. Cross Radio je i odlična prilika da se somborski umetnici (koji nisu manje kvalitetni, iako dolaze iz manje sredine) predstave u većim centrima, koji su po pravilu favorizovani.

f) Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na ljude, koji ga slušaju? Po svemu sudeći, uticaj je pozitivan i može se reći – pokretački. Cross Radio »razvija« osećaj tolerancije prema drugačijim, različitim društvenim grupama, i doprinosi kritičkom razmišljanju. Pospješuje i kvalitet kulturnog života upoznavanjem sa trendovima u kulturi na prostoru ex – Jugoslavije.

5. Crossradio u široj perspektivi:

a) Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na širu okolinu? Pošto su u SCG kulturne vrednosti pod uticajem ratova u dobroj meri pomerene, odnosno izgubljene, kao što je oštećen i građanski duh i kritičko razmišljanje, Cross Radio ima neku vrstu terapijskog uticaja.

b) Da li je potrebno uključiti i druge radio stanice? Ako da, koje i zašto? Da, potrebno je uključivati i druge radio stanice u Cross. Pre svega one koje imaju regionalni uticaj i propagiraju (sub)kulturu mladih, kako bi se postigla decentralizacija u kulturi!

c) Da li poznaješ sličan oblik saradnje na području ex-Jugoslavije? Ako da, koji? Mislim da na području ex-YU ne postoji ovakav vid saradnje, u svakom slučaju ne ovoliko razvijen.

d) Da li ti je blizu ideja o ponovnom uspostavljanju zajedničkog kulturnog prostora na tlu ex-Jugoslavije? Zasto da? Zasto ne? Da. Zajednički kulturni prostor je potreban radi što boljeg međusobnog razumevanja, koje za vreme postojanja SFRJ i nije bilo na zavidnom stepenu. Tek od devedesetih godina dvadesetog veka je postalo jasno koliko u stvari ne poznajemo jedni druge.

e) Sta bi se oko Crossa jos moglo uciniti u buducnosti? Zvuči utopistički, ali Cross bi mogao prerasti u pravu samostalnu mrežu radio stanica. Dosta pažnje bi trebalo posvetiti i komunikaciji putem Interneta i jačem propagiranju ideje Cross Radija.

f) U koji kulturni prostor bi uvrstio sebe?

- ex-Jugoslavija

- Balkan

b) Zbog čega je, po tvom mišljenju, došlo do pokretanja projekta Crossradija, kao saradnje radio stanica na području ex-Jugoslavije?

Leta 1989, še v okviru takratne SFRJ, je bil Radio Študent skupaj z njemu takrat sorodnima neodvisnima radijskima postajama, zagrebško 101 in prav ob tej priložnosti spočeto beograjsko B-92, in mladinskim programom Radija Sarajevo inicator »radijskega mosta«. Ta naj bi skrbel za boljšo povezanost in izmenjavo informacij in programov, kar naj bi prispevalo k bolj vsestranski informiranosti poslušalcev omenjenih radijskih postaj. Leta 1992, z začetkom vojne na Hrvaškem in razpadom jugoslovanskega telekomunikacijskega sistema, so se začele vezi med akterji »mostu« trgati.

Po dobrih desetih letih in občasnih skupnih projektih z radijskimi postajami iz nekdanjega jugoslovanskega prostora (predvsem s sarajevsko Radio Zid in beograjsko B-92) se je na Radiu Študent in v ekipi na radiu B-92 ponovno izkristalizirala potreba po kontinuiranem sodelovanju z radijskimi postajami iz nekdanjega jugoslovanskega prostora, ki jih zaznamuje podobna usmeritev.: ob neodvisnosti programa od trenutnih centrov politične moči in alternativnosti programskih rešitev tudi pretežno politično neodvisno kadrovsko zaledje.

c) Šta su po tvom mišljenju sličnosti a šta razlike između stanica u Crossradiju?

Podobnosti so navedene že zgoraj, seveda je k njim treba dodati tudi interes za tako sodelovanje in za oddajanje programa v taki obliki in izdaten segment sodelavcev med 20. in 30. letom starosti, ki zagotavljajo prispevke zanj in ga vodijo. Razlik je zelo veliko, od tipa radijskih postaj (nekatero med njimi so privatne radijske postaje s pragmatičnim programom, druge ortodoksno nekomercialne postaje), od tipa sodelavcev (od popolnih volonterjev do honorarcev), od vključenosti oddaje v program postaje, od integralnega segmenta programa do gostujočega programa,... Prav te razlike, ki imajo za posledico tudi razlike v prispevkih, delajo celoten program pester/zanimiv.

4. O Cross emisiji tvoje radio stanice:

a) Koje su naj češće teme u vašim prilozima za Crossradio? predstavitve lokalnih festivalov, novih izdaj skupin, ostalih pomembnejših alter-kuturniških/glasbenih dogodkov.

b) Koju vrstu muzike propagira Crossradio sa tvoje stanice? alternativna/neodvisna glasbena produkcija

c) Koja je ciljana publika kojoj se tvoj Crossradio obraća (pokušaj opisati potencijalnog slušaoca)?

poslušalec z odprtimi ušesi, ki ga zanima, kaj se dogaja po drugih centrih nekdanje Jugoslavije

d) Koliko slušalaca ima Crossradio emisija? 2500 - 7500

e) Kakvo je reagovanje tvoje okoline na Crossradio? poslušalci RŠ sprejemajo CR kot kontinuiteto početja RŠ, kot dobrodošlo osvežitev programa

f) Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na ljude, koji ga slušaju?

v prvi vrsti ruši informacijske berlinske zidove in predsodke, ki so se na tem področju dvignili v devetdesetih letih.

5. Crossradio u široj perspektivi:

a) Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na širu okolinu?

V Sloveniji ne velikega. RŠ je radio s specifično publiko. Bistveno bolj provokativno bi oddaja (kot večina oddaj RŠ) delovala in tudi odmevala preko kakšne druge radijske postaje. V ostalih mestih v odvisnosti od prodornosti radia – najbolj odmeva v BG in SA, kjer so mladi samo čakali na tak svež veter.

b) Da li je potrebno uključiti i druge radio stanice? Ako da, koje i zašto?

Ozemeljsko je projekt zelo necelovit (najbolje sta pokriti BIH in Vojvodina). Zadovoljni bom, ko se bo vanj vključila še kaka radijska postaja iz Hrvaške (Istre) in Makedonije.

c) Da li poznaješ sličan oblik saradnje na području ex-Jugoslavije? Ako da, koji?

Po boomu CR leta 2001 so se podobnih projektov lotili še na nekaterih drugih radijskih postajah (zagrebški 101, ORF), vendar z omejenim dometom, drugačnim konceptom in praviloma tudi rokom trajanja. CR obstaja že dve leti in pol.

d) Da li ti je blizu ideja o ponovnom uspostavljanju zajedničkog kulturnog prostora na tlu ex-Jugoslavije? Zašto da? Zašto ne?

Skupni kulturni prostor je bil tudi v bivši Jugoslaviji fikcija. Bolj pomembno je vzpostaviti trdne povezave med prostori, da lahko ti med sabo komunicirajo, izmenjavajo informacije, izkušnje, ...

e) Šta bi se oko Crossa jos moglo učiniti u budućnosti?

Načrtov je še veliko – vzpostavitev Crossa kot samostojne združbe z različnimi akcijami, od izdajateljstva do zagotovitve skupnega financiranja, a zahtevajo prehod Crossa na višjo organizacijsko raven.

f) U koji kulturni prostor bi uvrstio sebe?

- ex-Jugoslavija
- Balkan
- Srednja Evropa
- Istočna Evropa
- Jugo Istočna Evropa

- Evropa
- drugo: nekadašnja Jugoslavija, zdaleka bolje Balkan.

g) Koje značenje pripisuješ dole navedenim oblicima pripadnosti?

Rasporedi od najvažnijeg (5) prema najmanje važnom (1) i stavi u »bold« odgovarajuću:

- nacionalna pripadnost	5	4	3	2	1
- religiozna pripadnost	5	4	3	2	1
- generacijska pripadnost	5	4	3	2	1
- subkulturna pripadnost	5	4	3	2	1
- drugo:	5	4	3	2	1

10.11 Zoran Ćatić

1. O tebi:

- a) ime i prezime: Zoran Ćatić
- b) pol: muški
- c) starost: 33
- d) stručna sprema: sss
- e) koja škola ili visokoškolska ustanova: Elektrotehnički Školski Centar Jaroslav Černi
- f) nacionalna pripadnost: pingvin
- g) vjerska pripadnost: proljeće

2. O tvojoj radio stanici:

- a) ime radio stanice: Studentski eFM radio
- b) ulica, broj i grad: Zmaja od Bosne bb - Sarajevo
- c) frekvencija: 95, 2MHz
- d) osnivač: Unija studenata BiH
- e) godina osnivanja: 1996
- f) vrsta finansiranja: Sopstveni rad (Nedo Bog nikome)
- g) da li radio ima internet stranicu: da www.efm.co.ba
- h) da li se program emituje na internetu: Ne
- i) kako bi okarakterisali vašu radio stanicu (možeš potvrditi više opcija):
 - studentski radio - da
 - nezavisni radio - da
 - neprofitni radio – u neku reku
 - komercijalni radio
 - alternativni radio – tako kažu
 - lokalni radio - svakako
 - community radio
 - drugo:
- j) broj slušaoca: oko 50.000
- k) površina na kojoj se radio čuje (km²): Nemam pojma Kanton Sarajevo

3. O Crossradiu:

- a) Kako bi opisao/la projekt Crossradio? - Kao jedinstvenu audio mrežu na prostorima ex Jugoslavije
- b) Zbog čega je, po tvom mišljenju, došlo do pokretanja projekta Crossradija, kao saradnje radio stanica na području ex-Jugoslavije? Zbog potrebe za razbijanjem informativno turbo folk blokade nastele usljed dešavanja posljednjih 15 godina...
- c) Šta su po tvom mišljenju sličnosti a šta razlike između stanica u Crossradiju? Konceptualno sličan intelekt, želja za informacijom više i širenjem vidika.

4. O Cross emisiji tvoje radio stanice:

- a) Koje su naj češće teme u vašim priložima za Crossradio? Kultura, muzika
- b) Koju vrstu muzike propagira Crossradio sa tvoje stanice? alternativne
- c) Koja je ciljana publika kojoj se tvoj Crossradio obraća (pokušaj opisati potencijalnog slušaoca)? Svaki umom otvoreni slušatelj urbanog opredjeljenja bez obzira na godine
- d) Koliko slušalaca ima Crossradio emisija? prilično
- e) Kakvo je reagovanje tvoje okoline na Crossradio? Vrlo pozitivno, kao što znaš zbog interesovanja Federalni radio također preuzima dio Croos-a
- f) Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na ljude, koji ga slušaju?

U prvom redu informativan, ali nadamse zabavan i edukativan

5. Crossradio u široj perspektivi:

a) Kakav uticaj, po tvom mišljenju, ima Crossradio na širu okolinu? Još uvijek je ran govoriti o tome, ali ukoliko bi se sami protagonisti uozbiljili u radu, te kada bi uspjeli naći novac i uvezali još čvršće i kvalitetnije te proširili djelatnost, uvezali cross teritoriju i marketinški mogli bi biti institucija, ali...

b) Da li je potrebno uključiti i druge radio stanice? Ako da, koje i zašto? Svakako da da, slična orijentacija bila bi ok, iz centara tipa, Maribor, Split, Pula, Podgorca, Skoplje, Tuzla i drugih većih centara...

c) Da li poznaješ sličan oblik saradnje na području ex-Jugoslavije? Ako da, koji? Postoje neke mreže manje ili više uspješne ali koje organizacijski su daleko od CROSS-a a mi možemo još hiljadu puta bolje.

d) Da li ti je blizu ideja o ponovnom uspostavljanju zajedničkog kulturnog prostora na tlu ex-Jugoslavije? Zasto da? Zasto ne? Ja sam za zajednički kulturni prostor Planete zajedno sa vasionom a i to mi izgleda malo...

e) Sta bi se oko Crossa jos moglo uciniti u buducnosti? Rekoh ti već bolja organizacija, širenje mreže i projekata, marketinško uvezivanje itd...

f) U koji kulturni prostor bi uvrstio sebe?

- ex-Jugoslavija
- Balkan
- Srednja Evropa
- Istočna Evropa
- Jugo Istočna Evropa
- Evropa
- drugo: Planet Zemlja i još koja planeta onako usput

g) Koje značenje pripisuješ dole navedenim oblicima pripadnosti?

Rasporedi od najvažnijeg (5) prema beznačajnima (1) i stavi u »bold« odgovarajuću:

- nacionalna pripadnost	5	4	3	2	1	0
- religiozna pripadnost	5	4	3	2	1	0
- generacijska pripadnost	5	4	3	2	1	0
- subkulturna pripadnost	5	4	3	2	1	
- drugo:	5	4	3	2	1	